

ديوان بيدل

گدومل کتڻ مل هرجاڻي

1940

صفحه	ست	غلط	صحيحه
ت	۹	چوڙي ڪري ويا	چوڙي ڪري پڙهي ويا
۲۰	۱	شافع	شافي
۲۰	۵	قلندر	قلندر
۲۰	۷	وضيع	اصبع
۲۱	۹	نا	اُنا
۲۱	۱۷	کو	کي (ڪي)
۲۶	۶	فتدت	فقدت
۲۶	۲	همين	همني
۳۰	۵	نه اي	نه اي سائين
۳۱	۱۷	درد ي	درد دي
۳۱	۱۸	بهن	بيچ
۳۶	۱۴	دمين	آدمين
۳۸	۱۳	دبا يا ٿو	دبا يا ٿون
۳۹	۸	ويدا	وڙندا = ايندا
۴۱	۴	انشالا تعاليٰ	انشاء الله تعاليٰ
۴۲	۱۱	مٿيه	مٿين
۴۴	۱۴	فرش	فرقتش
۴۷	۲	الله	إله
۴۷	۱۱	علي الله	الي الله
۴۸	۱۸	لڳي	لڳي
۴۹	۱	نه پترو	اپترو
۷	۱۴	فڪيد	فگيد
۵۸	۱۹	عبد	عبد

صفحہ	ست	غلط	صحیحہ
۵۹	۴	علی اللہ	صلی اللہ
۶۵	۱۸	ہشق	عشق
۶۵	۲۱	جمنہ سان	جمنہ مان
۶۶	۳	تو حیدر	تو حید
۶۶	۳	اسپ	اسپی
۶۶	۱۱ ۱۲ ۱۴	گذا	گزار
۶۷	۹	اونڈاھی	اونڈاھی
۷۰	۲	پیو	پیون
۷۰	۱۴	رہ	رد
۷۲	۹	یقینی	یقین
۷۲	۹	آمد	آید
۷۴	۲	خاصاً خاص	فاساً فاس
۷۵	۱	سمیت	سمیت
۷۸	۱۴	م	م
۸۲	۶	فتوا	فتویٰ
۸۶	۲۰	بہ کدم	یکدم
۹۲	۲ ۴ ۳	لثہ	لثوہ
۹۳	۱	ہو الہیب	ہو الہیب
۹۴	۱۲	مداقبو	مراقبو
۹۶	۶	کاراٹھ	کاراٹھ
۱۰۰	۱۵	کچھری	وچ کچھری
۱۰۲	۵	ع	یا
۱۰۵	۲	عربہ	عربی

صحيحكم	غلط	ست	فكم
تصنيفات	صنيفات	۳	۱۰۰
تکرا	تکرا	۶	۱۱۰
۲۹	۱۹	۳	۱۱۲
بغير	بغير	۳	۱۱۴
بزم راز	بزم راز	۴	۱۱۵
غلغل	غلغل	۴	۱۱۵
۱۱ (بیدل جو کتاب)	۱۰	۹	۱۱۵
۱۸۷	۸۷	۱۰	۱۱۵
کشف	کشف	۱۴	۱۱۶
نہا ن شد	نہا نشد	۱۷	۱۱۶
پول	بہول	۶	۱۱۹
ويا	وا	۸	۱۲۰
تصوف طريقہ	تصرف طويقہ	۴	۱۲۱
خمیس شہادتہ اُن	خمیس شہادتہ ان	۱۲ ۶ ۱۱	۱۲۱
اَعْبُدْہ	اَعْبُدْہ	۱۲	۱۲۱
زکواتہ (زکوات)	زکوالہ	۲	۱۲۳
ہوز	ہو	۱۲	۱۲۵
اشعار	اسعار	۱۱	۱۲۸
تاجي	تالي	۱۷	۱۳۱
پارسي	پارسي	۶	۱۳۵
ويکھ	ويکھ	۲	۱۳۸
لھوي	لھوي	۴	۱۳۸
آطن	آطن	۱۷	۱۳۸

صفحہ	ست	عاط	صفحہ
۱۵۲	۵	ٹیون	یوی
۱۶۱	۲	شیغا	شیغا
۱۶۲	۱	چاٹن	چاٹن
۱۶۲	۵	گبوسی	گبوسی
۱۶۴	۳	نی	تی
۱۶۴	۸	عقشدی	عقشدی
۱۷۱	۱۰	ڈھول	ڈھول = ڈھل
۱۷۴	۲	ٹو	ٹیو
۱۷۵	۲	کڈز آ	کڈز آ
۱۷۵	۲	لہ	لہ
۱۷۶	۱۴	بنا	بنا
۱۷۷	۷	عبدی ء	عبدی ء
۱۷۷	۱۶	بیکی	بیکی
۱۷۹	۴	خلق : صورت	خلق : صورت
۱۸۱	۷	پیڑ ء	پیو ء
۱۸۴	۱۹	وو اہمین	وہ اہمی
۱۸۴	۲۲	دوست	وومست

نوٹ :- جہین جو بیدل جی سمڈی پارسے طرز
 نی لکیل آھی تہنہ کری اکثری کہ کی
 ک کری پڑھن ہر ایدو -

گ۔ - کہ۔ - ہ۔

ارجناس فٽڪڇنڊ ڪيسواڻي
وينل ويٽڙي جو هڪ لوجوان، جو ۱۸ ورهين
جي چهار ۾ سورگ ڌام پڌارجي ويو

سرگواسي جي نالي قائم رکڻ لاءِ سندس ڀاءُ
مسٽر سنگهي دل فٽڪڇنڊ ڪيسواڻي
هي ٻسٽڪ پنهنجي خرچ سان ڇهاريو آهي -

ب

آهي، جي حياتي مان واقفيت رکڻ به گمراهي ٿا
 سمجهن ۽ ان کان آگاهه ڪندڙ آهن ۽ اهڙن جي
 سوانح عمري خضر جو ڪم ٿي ٿئي ۽ مثال دوسري جي
 آهي جنهن ۾ اسانجا اعمال چٽو ڪس وٺن ٿا. سندن
 حياتي جو احوال پروڙڻ سان پتو پوي ٿو ته
 سندن هلت ۽ رهڻي ڪهڻي ڪهڙي هئي ۽ ڪهڙن
 اهڙي اوچ پدوي تي رسيا. اهو ڏسي ڪري دل
 ۾ ويچار ٿو ائين ٿئي ته چون اسين به سندن
 'اڻڻس پا' تي هلي اهڙا ٿيون. سو اهڙن سنتن ۽ بزرگن
 جي واڻهن ۽ جهون ڪٿا مان ڏيئي ٿيڻ لاهيت
 ضروري آهي ۽ مفيد پڻ.

رڪن ضلع ۾ سنڌو اندي جي ساڄي ڪپ تي
 هڪڙو شهر آهي لاهيت جهونو ۽ ڳتيل جنهن جي
 توار پڻ لاهيت ڪهني آهي. ان شهر ۾ فقير قادر بخش
 وڏس سره ۽ محمد محسن جي خالگاهه ۽ بهون
 ڪيتريون ئي درگاهون آهن ۽ جنهنڪري گهڻا طالب
 زيارت لاءِ اچن ٿا. اڪري ڪيس شرف ۽ مشهور
 ماڻهي آهن. هن شهر جو نالو وهڙي شريف آهي ۽ منجهس
 ايترا ته فقير ٿي گذريا آهن جن جي حد حساب جي
 بابت ڪا بهي ڳلي ڳلي، گهٽ ۾ گهٽ ۽ مڪمل مڪمل ۾

ب

ڪنهن ا ڪنهن ٻي ڪنهن جي اربب آهي ئي آهي ،
جڏهن هڪ اُردو شاعر روهڙي جي ساراڻي ڪندي
چيو آهي :

ڪرمان صفت مان روهڙي جي - اُتھي آھن سواناڪ ٻيڙ
۱- جاڪي دڪو وار مبارڪ - خلقت آئي وهڙ
۲- وچ درياھ خواجہ رهندا - اونديان دا ٻيڙ
۳- اندي ڪناري سھڻا رهندا - حاجنا شاھ ٻيڙ
۴- ڀڪ ٻڙا ر سھڻا رهندا - اوڀران دا ٻيڙ (دست-گهر)
۵- ٽڪر ٺاڪ جڳھ سھڻي - بيدل اڪس ٻيڙ
۶- موهڻ مھڻ ر سھڻا رهندا - اوسھان والا ٻيڙ (بھاري شاھ)
۷- گانگوئي ر سھڻا رهندا - شاھ حميد حقالي ٻيڙ
۸- اعليٰون اعليٰ ٻيڙ رھندي - ٿرلدي مس مس فقير
۹- خادم حسين قوالي ٺاھي - مدد پنج ٽن ٻيڙ
تنھن کانسواءِ جھڙا جاڳندا درويش ۽ مس مس فقير
اڄ ڏينھن سوڌو ڪيترائي روهڙي ۽ رھندا ٿرلدا
نظر ايندا . چون ٿا تہ ۴۴ مس مس فقير ۽ ۷ سالڪ
درويش هميشه روهڙي ۽ رھندا ايندا ۽ سدائين
ھولدا (اھا هڪ وڏي روايت آھي جاھتي ڏيڻ
مناسب نہ ٿيندي ۽ مون پنھنجي ڪتاب ”رست جا
جھولا ۽ ڪھڻا شهر“ ۾ دوج ڪٿي آھي تہ ڪيئن

پ

روھڙي کي شرف ملو ته ان ۾ هميشه ۱۴ مسٽ فٽر وار مبارڪ جي پوءِ لاءِ وهندا ايندا) ۽ انهن برابر سچ آهي ته جيڪڏهن ڪو ڪرويش مري ويندو آهي يا پنهنجيءَ جڳهه تي نظر نه ايندو آهي ته انهي جاءِ تي يڪدم هڪ ٻيو ڏسڻ ۾ ايندو آهي ۽ اهڙي طرح هميشه انهن جو عدد ساڳيو ٿو رهي. ان لاءِ ئي ته روھڙيءَ کي شريف ۽ حضرت روھڙي ڪري سڏيندا آهن ۽ سوا لک ٻه رن جو گهر. خود روھڙيءَ جي ماڻهن ڪمئي ڪيترن فقيرن جا نالا لکيا آهن. گهڻا ته گم نامي جي ڪوشش ۾ گهاري جهان مان ڪوچ ڪري ويا. انهن مان فقير قادر بخش به هڪ هو جنهن کي ادب وچان 'وڏو سائين' چون ۽ جنهن جو تخلص بيدل آهي ۽ سندس فرزند محمد مڪسن ۽ نندو سائين تخلص به ڪس ته روھڙيءَ جي ٻجي ٻجي کي ياد آهن. ڏسبو ته ڪيترائي طالب، نندا وڏا، مرد زالون، پيدا پالڪه خانگاهه تي پيا سر اماڻين. اهو سچ آهي ته :-

ساري رات سبڪان جا ڳي جني ياد ڪيو
انهي عبداللطيف چئي مٽي لڏو مان
ڪوڙين ڪن سلام آڳهر آهر انهي

سندن حياتي عبرت وٺڻ جهڙي آهي. اندي
 کان ئي الاهي محبت جا فقير قادر بخش جي اندر
 ۾ مڃ ٻڌيل ۽ دولها ڏکيل هوا. اڃان ڪير ٻيا ڪهه
 نه ٿو خدا سان لڳل هيس. سدائين الاهي مڙو مٽا
 ۽ رانگه رڻا هوا. صاحب شريعت، طريقت، معرفت ۽
 حقيقت جا مالڪ هوا. مجاز مان چڙهي وڃي حقيقت
 تي پهتا. طلب جو ٽڪو طوفان طيء ڪري وڃي
 وحدت واصل ٿيا. اها نه ٿي سندس پيري ۽
 فقيري پر اچو ته هاڻي سندس شعر ۽ شاعري به نه
 ڪجهه ٿي-ون.

هو صاحب هڪ وڏو زبردست شاعر ٿي گذريو
 آهي جنهن عربي، اڙدو، پارسي، هندي، سنڌي،
 لاڙڪي، سنسڪرت ۽ سرائيڪي ۽ وغيره ٻولين ۾
 ڪلام، غزل، اوڙاڻا، مثنويون، قصيده، شلوڪ،
 بيت، ڪافيون ۽ سي حرفيون ڇهون آهن. ڪنهن علم لدني
 عنايت ٿيل هو. سندن تصنيفات سنڌ جي
 سڀني شاعرن کان گهڻي آهي. اهڙو ڪو سنڌ ۾
 شاعر نٿو ٿي ڪو، آهي ۽ ساڳي وقت ولي الله
 بن جنهن ايترو جدا جدا ٻولين ۾ ٻول ٻولي ايترا ساڙا وڏا
 ڪتاب ڇپا، ٺاهيا، لکيا ۽ رچيا هجن. اهڙي اعليٰ
 شاعر جو شعر گمراهيءَ جي ڪوشش ۾، عام جي نظر
 کان دور هڪ ڪنڊ ۾ پورهي ۽ سندس قدر شناسي
 نه ٿي سا هڪ شرم جي ڳالهه آهي.

جيتوڻيڪ بيدل جي رسالي کي سڄي روشني
 ڏيکارڻ لاءِ هن کان اڳ به چار دفعا ڪوشش ڪئي
 وئي آهي، انهن به افسوس سان ظاهر ڪرڻو پوي
 ته همل ٽائين وريو ڪجهه به ڪين آهي - سنڌو اخبار
 جو ايڊيٽر مسٽر واجهال خواهه به پروفيسر ۽ عالم
 (جن جا لاهتي ڏيڻ معائب نه ٿيندو) جن پهرينون
 ڏاڍي جدوجهد سان ڪوشش ورتي ۽ تڪليف
 وٺي رهڙي به پڌاريا، ڪلام اٿاڙي ويا يا رسالا
 چوڙي ڪري ويا (جنهن لاءِ مهاورن وقت وقت
 پئي شڪايت ڪئي آهي ۽ هينئر اڌو ٻڌ هڪ
 ڪلامن جو ڪتاب گم ٿي ويل آهي) پر واپس وري
 وڃي گهڙي ليد به سمهي رهيا. الاهي ڪري بندي
 واجب ڄاتو ته هن بزرگ، شاعر جي ڪلام کي هينئر
 گهڻو وقت اڪل نه رکي ۽ گم لاهي جي ڪوشش مان
 ٻاهر ڪڍي سموري ملڪ کي سندس خوشبوءِ سان
 واسي ڪري ۽ جنهن جو درگاهه جي فقيرن کي به ڏپ
 هيو ته جيڪڏهن اهو چوڙي ٿيل اڌو ڪاٻو ڪلام
 ۽ اڻ پوڙو بدل احوال شايع ٿي پيو ته اهو اهڙي
 اعليٰ شاعر جي شان وڌان نه ٿيندو ۽ نه مهاورن
 جي مان به اڪري هنن موانسن دل و جان سان
 شراڪت ڪئي. انهن حالتن هيٺ هن بندي (مون)
 الاهي بهڙي به پهر ٻاڻو پر پڪي ارادي سان نه

سوڊا واٽر وانگر پهر يون ڪوڙو جوش ڏيکاري
 مات ۾ نه رهندس. ڪي سال حقيقتون ڳولندي ٿيا
 آهن ۽ هيڪي ٿورو گهڻو ذخرو هٿ اچي سگهيو
 آهي سو ناظرين اڳيان پئي حاضر ڪيو اٿم
 (وحدت نام) ڪيان ٿو (ديوان بيدل) ۽ آئينده
 ۾ به ڪندس (سرود نام)

وڏي خوشي جي ڳالهه آهي جو منهنجي
 ندي هوندي جا خيال آمدگار ۽ اميدون هي عملي جامو
 اختيار ڪري رهيون آهن. جڏهن مان لنڊڙو هم
 ته هڪ دفع پنهنجي بزرگ ڀاءُ سان گڏجي فقير بيدل
 بادشاهه جي درگاهه تي ويس ۽ ڪجهه وقت جي
 گفتگوءَ بعد اتي ويٺلن مان معلوم ٿيو ته بيدل سائين
 هڪ وڏو الله لوڪ شاعر ٿي گذريو آهي، جنهن جو
 ڪلام هر ڪنهن ٻوليءَ ۽ خاص طور پر فارسيءَ ۾ گهڻو
 آهي. وري جڏهن ڪاليج ۾ پڙهڻ ويس ۽ انٽر آئس
 پاس ڪيو ته سوال اٿيو ته بي - اي ۾ ڪهڙا ڪم
 (Subjects) ڏجن. منهنجو ته اهو ڀڪو ارادو هيو ته
 پارسي ضرور ڪڍي - ڇا ڪانچ جو الماء مون وقت
 ڪافي ۾ سبب هوا هڪ نه پارسن ڏانهن منهنجو
 گهڻو لاڙو ۽ چاهه هو ۽ ڪاليج جي پهرين سال
 پارسن ۾ درست ڪلاس درست ڪندو هم (جنهن لاءِ
 انعام پڻ مليو هو) ۽ اهو مڪمل سبب اهو هو ته جيئن

بيدل جا پارسى و سالا پڙهي سگهجن ۽ اهن تي وڻهي
 ڪوچنا (Research) ڪري سگهجي — پر منهنجي پيءُ
 جو شايد ڪو بهوئي خيال هيو. آخر پتا جن منهنجي
 خيال کي وزن ڏنو (پلا پڙهڻ به نه موٽي ٿي هيو)
 ۽ پرشن ڪٽڻ لاءِ همتايو، جيئن ٽيڪ ان ۾ وري سندن
 بهو ڪو راز سمجهيل هو ته جيڪڏهن هن پيءُ روزگار جي
 جي زماني ۾ پيءُ ڪا سرڪاري ۽ سٺي نوڪري نه ملي
 (جا ٿيڻ جي مهربانيءَ سان هميشه ملندي پيءُ وڃي آهي)
 ته گهٽ ۾ گهٽ پرشن ماستري ته ڀڪ ڪنهن نه ڪنهن
 اسڪول ۾ ملندي ۽ اهو خيال نه فقط منهنجي پيءُ جو
 هيو پر سڀني جا وڏا مائٽ هميشه اها ڳالهه سوچيندا
 آهن ته جڏهن سندن پٽ پڙهي اڪري ته ڪيئن ڌڻي
 ڪمائي ڏاڍائي. ان لاءِ ته پاڻ اڄ سچ پچ وڌيڪ
 خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته منهنجي پتا جن خوراڪ
 منهنجي مزدڪارنا هن صدوري سال ۾ پوري ٿي —
 يعني ماستري به ملي ۽ هيءُ ڪتاب جو سالن جي
 ڪوچنا بعد رچيل آهي سو ناظرين اڳيان حاضر آهي
 سڀ اٿل ۽ دستخط لکيل ڪتاب، جي اٿل
 پنجاهه — پنجاهه ٿيندا ۽ خاص ڪري اهدل بادشاهه جي
 معشوق قاضيءَ وارو قلمي نسخو ۽ فرزند بهڪس
 ساڻهن ۽ جو دستخط ٿيل لٿل پٽي، اهدل جي ديوان
 جو حقيقي المقدور، صحيح نسخو آهي ڪو وڏو آهي

سوءرو احوال سخت سوالو ڪندي شهر جي
وڌاڪن کان پڇي تصديق بعد صندن ۽ واپس شهر
ڏال آهي ۽ جتي به ڪا ڪتاب يا الڪ بهش پئي
آئي ته ان لاءِ خط ڪتابت ڪري ايڊل سائنس
جي مریدن ۽ طالبن کان جي اڪثر ڪري ٻاهرين
هندن تي (هندو آف) لکي پڇايو ويو آهي ۽
وڃي ته اتي پاڻ بهڃي وڃي سوءرو احوال ۽ ڪلام
اٽاڙيل آهي. فصل نمونن انهي ڏانهن ڏواهي وڪندڙ
آهي ۽ شايد بحث مباحث جو ڪارڻ به اهوئي فصل
ٿئي جو اڪثر چينن کي عتي ڏئي ۽ سوال جواب
ڪن ته ڇا مون جهڙو پڙهيل ڪڙهيل ويهن صدي
جو نوجوان انهن اڃاين سڃاڻ ڪرمان جي احوال
پر اعتبار وڪندڙ آهي؟ هتان يا نه! (جيئرو ٿيڪ مان
اعداد اٽلندڙ آهيان، ۽ ڪاڇ جو روڙي جهڙي
شهر ۾ رهي، ڦهرون جي صحبت ۾ گذاري، مان انهن
سان ڏسي رهيو آهيان ته اهي سست فقير ۽ ساڻڪ
درويش ڇا ڇا ٿا ڪري سگهن ۽ اڄ سوڌو ويٺاڪن
پر سوءرو ڪتاب جو ڪو Serious book (گندهر ڪتاب)
آهي انهي هڪڙي فصل جي ڪريتي ناول جي
لراڪي، فلاسافي جي اولهائي، ناولي سوانئي،
ٽالڪ جي موج، شعر جي شهران ۽ سوالح عمري جي
سوانهي ۽ صفائي رکي ٿو.

پ

اگرچہ هن ڪتاب کي ڪارائتي ڪرڻ جي
 هر وجهه ڪوشش ڪئي ويئي آهي، ۽ انهي ڇپائڻ ۾
 گهڻي دقت ورتي ويئي آهي، (جو سڄو سارو سال
 سوا ٻئي ڪتاب ڇپيو) تڏهن به انسان خطائن جو گهر
 آهي ۽ ممڪن آهي ته منجهس ڪي نه ڪي خاميون
 رهجي ويئون هونديون. ڇا پي جون چڪون ٺاهي
 گهڻيون نظر اينديون، جنهن لاءِ به سبب آهن:
 پريس جو پراڻو ٽائپ ۽ ليڪڪ جو لاڙو اهڙي سان
 پروف پڙهڻ. الهي ڪري ئي 'پلمائي'
 ڪٽڻ جي ضرورت سمجهي ويئي آهي. خوشيءَ جو
 باعث ٿيندو، جڏهن ڪو اهڙو عام ساماڻيو،
 جو هن ڇاپي کي منسوخ ڪري، نئين سر مڪنت وٺي
 بيدل ٿي وڃي وڃي جو هن کان به بهتر نسخو تيار ڪري
 ڇپائيندو، پر هڪ ڳالهه جنهن کان آءٌ ڪيس اڳواٽ ئي
 آگاهه ڪرڻ ٿو چاهيان، سا اها ته مهرباني
 ڪري هن روحاني رند ۾ عشق جي اڳتون علم جي
 زور تي فقط عقل کان ڪم نه وٺي ڇا ڪارڻ جو الله
 بيدل سائين ۽ پاڻ ئي مصلو ڪري ڇڏيو آهي:
 "عقل جو وڏو اختصار - عشق انا الحق جو ماريو
 عشق عقل جي لڳي لڙائي - عشق کڻي جنگ عقل هارائي"

ق

هن سوانح عمري لکڻ خواه بيدل جي
 لاءِ عشق جي مذهب کي کولڻ جو مطلب آهي ته عام
 ماڻهو فيض وٺڻ ۽ گمراهه نه ٿين ۽ جي اهو مطلب
 سنڌ ٿيو ته چئبو ته هيءُ پوڙهيو به سڃاڻو ٿيو.
 آءٌ پنهنجي پياري پٽا جن ديوان کڻڻ مل ڪلياڻداس
 جو ته دل شڪر گذار آهيان، جن هن جلد جي
 نسخي تيار ڪرڻ ۽ چاپي جي درستيون ڪرڻ وغيره
 ۾، هواسان دل و جان سان شراڪت ڪئي آهي.
 جهڪڻ هن مربي صاحب جن اهڙو انسان نه ٿيڪا وين
 ها، نه شايد هي ڪم اهڙو جلد هن منزل مقصود تي
 نه رسي ها. مس جشي لالچند هرجاڻي جا به ٿورا ٿو مڃان
 جنهن هن جلد جي صحيح ڇپهڻ ۾ مدد ڪئي آهي.
 ٻين به جن صاحبن مدد ڏني آهي روائيتن وغيره
 بذاتِ ۾، تن سڀني جو ازحد مشڪور ۽ ممنون آهيان.

گدو مل کڻڻ مل هرجاڻي.

روھڙي، ۱ نومبر ۱۹۶۰ء.

ديوان بيدل : مقدمه

فصل ۱.

بيدل جي سوانح عهري

سنت هر صوفي طريقي جو بنياد - دانشاهي
ڪوٽ جي درگاهه جي سجاده نشين جو احوال -
سيد عبدالوهاب شاهه جو رهڙي هر تشریف فرمائين -
فقير محمد محسن ۽ فقير بيگم محمد جو فيض
رائين - فقير عبدالقادر جي ولادت ۽ ٻا پيڻ
جو احوال - حوالا - اصل ۽ نسل - مير جان
الله شاهه وچين جو احوال ۽ سندن خليفو - قلندر
شهباز جي فقير قادر بخش تي نوازش - جواني
جي آغاز ۽ سير ۽ سياحت - معجزا ڪمائين - عشق ۽
ناميدي - مراجعت ۽ شادي - روزمره جي هلڪت -
کاڌو ۽ پوشاڪ - دوست ۽ دشمن - آخرين
ڏينهن ۽ وفات - خانگهه ۽ قبي جي ٺهڻ جي حقيقت -

حضرت امام العارفين قدوس السالكين الصالحين
شاه عنايت الله قدس سره سنت هر صوفي طريقي

جا باني ها - حضرت صوفي صاحب منصوران علاج
 مثل محبت جي هڪر اب آي ڪلهنئون ڪنڌ ڪوري
 ڏنو - سندن شهادت جي لنگ ڪا ابداريندڙ واقعي
 ڪي فقير عبدالقادر هڪروف به فقير قادر بخش
 الامتخلص بيدل قدس سره پنهنجي تصنيفات ۾ نهايت
 دل پڄاڻيندڙ لفظن جي موئين ۾ جوڙيو آهي - فقير
 صاحب ان هولناڪ حادثي ڪي «عزي اقيامت»
 سڏين ٿا - صوفي صاحب جي درگاه حضرت ميرالپور
 ۾ جهوڪ شريف جي نالي سان مشهور آهي - جتي
 هر سال وڏو ميلو لڳندو آهي - حضرت جن جي
 روضي پاڪ تي شاه عبداللطيف گهوت پٽائي قدس
 سره به زيارت ڪندو هو -

مير جان الله شاه

سائين عنايت الله شاه ڪي هزارين مريد هئا ؛
 کين ڪل چاليهه خليفه هئا جن ۾ چوڏهن وڏا هئا جي
 به وڏي ڪرامت ۽ ڪماليت جا صاحب هئا - انهن
 چوڏهن خليفن جو سرڪردو حضرت مير جان الله
 شاه رضوي بخاري سيد رهڙي وارو هو - هي صاحب به وڏي

بيدل جي سوانح عهري

ولايت ۽ علميت جا صاحب هئا. سندن «ديوان مير» * ۽ «ديوان عاشق» * به ڪتاب مشهور آهن. پاڻ ڏاڍا مجاهد، مرتاض ۽ متشرع هئا. قرآن شريف هت سان ليکندا هئا ۽ ان جي مٿاڻي (وڪري) تي گذران ڪندا هئا.

سندن مريد هند سندن پڪڙيل هئا. ويندي خراسان تائين. سندن هڪ مريد غلام رسول پناڻ وڻجارو ويٺل خراسان جو فيض جو صاحب هو. هن فقير مريد جي ڪاڻچو سمورو اسباب خدا جي راهه ۾ خيرات ڪري اچي مرشد جي خدمت ۾ رهيو ۽ فيض پائائين. ڪجهه عرصي بعد مير صاحبن کان وطن ورڻ جي اجازت طامچاڻور جا کين ملي. وڃڻ ويل مير صاحبن کيس فرمايو ته توکي خراسان وڃڻ سان غلام محمد ملندو جو تنهنجو مريد ٿيندو. ان جو مريد وري سيد عبدالوهاب شاهه جيلاني پاڳو ناريءَ وارو ٿيندو. تون پنهنجي مريد غلام محمد کي وصيت ڪه ته

x هيءُ ڪتاب ديوان نورملاس سھانسيگھاڻيءَ سندن جي مشهور عالم سنڌي ۾ ترجمو ڪيو آهي. ڪتاب جو نالو «نورالي علامت» رکيو اٿس ۽ پاڻ هيءُ صاحب خود الهجي گھراڻي جو طالب آهي. * «ديوان عاشق» هن بدي (مون) سارو سنڌي ۾ ترجمو ڪري رکيو آهي.

پنهني مريد عبدالوهاب شاه کي وصيت ڪري
تہ پاڳ ناريءَ کان روھڙي وڃي اسانھي مسند جي
سجاده نشين کي امانت ڏي ڇو تہ ان وقت ڌاري
اسانھي گادي تي امانت نہ هوندي -

سندن روح جو هماءُ پکي ۶ ربيع الاول ۱۱۶۷
هجري جي هن معازي مهلات جي ڪنگرن تان ٻر
چندي لامڪان ڏانهن پرواز ڪري ويو -

مير جان الله شاه جي وصال بعد سندن وڃڻ
پٽ مير قلندر علي شاه کي امانت ملي جو بہ ڪامل
فقير هو - سندن هن جهان مان هجرت جي تاريخ
۱۶ جماد الساني سنہ ۱۱۸۷ هجري آهي -

مير قلندر علي شاه جي وصال بعد مير جان الله شاه
جو فرزند سجاده نشين ٿيو جن جو اسم شريف
منور علي شاه هو ، کين ڇھ فرزند ٿيا - سندن وفات
۱۱۹۹ هجري ۾ ٿي - مير منور علي شاه ساڻ بعد سندن
وڏو فرزند مير فتح علي شاه مسند تي ويٺو - هن
صاحب وقت امانت ڪانه هئي سو عبدالوهاب شاه
پاڳ ناري وارو ، مرشد جي وصيت موجب مير صاحب
کي امانت ڏيڻ آيو - سيد عبدالوهاب شاه مير فتح
علي شاه جي خدمت ۾ سهو رواحوال پيش رکيو
جنهن تي مير صاحب فرمائس تہ اسان وقت فيض
ڪونه آهي ڇا جو اوهان ڏيڻ آيا آهيو؟ شاه
عبدالوهاب فرمايو تہ ڦهلا! اوهان اسان جا مرشد

بیدل جي سوانح عهري

آهي ۽ اسان کي اوهان جي چائٽ تان فيض
عنایت ٿيو آهي. اسان کي ڇا مجال جو اوهان کي
امالت ڏيئي سگهون - ائين چئي موڪلائي اٿي
هليا. مير جان الله شاه وڃي، مير فتح علي شاه جي
اندي پيءُ جو اها خبر ٻڌي تنهن ڊڪي وڃي
شاه عبدالوهاب جي معافي کي ڪلهوڙو ڏنو. (شاه صاحب
هميشه معافي تي سوار ڪندا هئا). مير صاحب
جو ڪلهوڙو پٽ ۽ شاه عبدالوهاب سائين جو فرمائڻ
تہ معافو جهليو، ڇو تہ مرشدن جي اولاد مان ڪنهن
اچي ڪلهوڙو ڏنو آهي. پاڻ معافو رکائي مير جان الله
شاه کي پاڪر پائي فرمائڻون ”جاني ميڏي ڊاڪوئي
نهن ٿا لي - جالي آيا“ الغرض سيد عبدالوهاب
شاه مرشدن جي فرمودي مطابق مير صاحب کي
فيض ڏنو. مير جان الله شاه، شاه صاحب کي
پاڻ وٽ ڇهه مهينا رهايو. انهي ڌاري شاه صاحب
پنهنجي نياڻي جو سڱ به ساءِ مير جان الله شاه
صاحب جي وڏي فرزند مير جمن شاه کي ڏنو
شاه عبدالوهاب کي شاه شاهان ڪري سڏيندا آهن ۽ مير جان
الله شاه کي مير جان الله شاه، وچون سڏيندا آهن -
شاه شاهان ساءِ اهي ڇهه مهينا رهڻ جي
پاڻ لکي سمري جي مسجد ۾ رهندا هئا ۽ هر جمع
لي وعظ ڪندا هئا.

سبحان الله! سندن زبان مبارڪ نه سيف الرحمن

هئي - وعظ شروع ڪرڻ کان اڳ فرمائيندا هئا
 سن وي بندا! اهو منرو آلاپ جنهن جي ڪن تي
 پوندو هو سو بست بستي بهي ويندو هو. انسان هجي
 يا حيوان پکي هجي ڇا پرندو مطلب ته ان هٿ خاڪو
 جو اڻو اڻو به اها عرفان واري واڻي، رندي ريز
 سڻي اندر ۾ مڱن ٿي ويندو هو. وقتي ڏي ڪي عورت
 به اهو مڙ ۽ سريلي تان ٻڌي، دلو مٽي تي هوندي
 به سن سڻائي ۾ اچي بهي رهندي هئي ۽ وعظ پوري
 ٿيڻ تائين بيٺي هوندي هئي ۽ اهڙي هئي سندن
 زبان جي ڪشش ۽ تاثير گويا مقناطيسي اثر هو.
 هڪ ڏهاڙي فقير محمد محسن ۽ فقير بيگ محمد جي
 پاڻ ۾ سڳا سوت هئا ۽ ذات جا قريشي هئا اچي
 شاهه شاهان جا مريد ٿيا. هو ٻئي گڏجي روهڙي شهر جي
 ٻاهران پڳڙي ٺڪري ٿي، جتي هيٺ ڏيئي صاحب
 جو بد-گلو آهي، ان جي ڀرسان واري ٺڪري ٿي
 ويهي الله ساڻ جو ذڪر ڪندا هئا. آخر هڪ
 ڏينهن فقير محمد محسن جو مراقبو ڪلي ٻيو ۽ کيس
 سمورو دلي مطلب حاصل ٿيو. اها خبر جڏهن فقير
 بيگ محمد کي ڪيائين ته فقير بيگ محمد سوچيو ته
 اهڙي جهڙا کان مرڻ پلو آهي تنهنڪري پاڻ کي
 ٺڪري تان ڪڍي اچيائين. مرشد سندس سڃاڻي
 ۽ صدق ڏسي مٿس مهر ڪري ان ٻي دلي اچا
 سد ڪيس يعني مراقبو ڪلي ٻيس. اهي ڏيڻ مهل

بیدل جي سوانح عهري

هيٺ زمين تي ڀر ڀر سڌا بيهي رهيا - اها ٽڪري
ايتري مٿي آهي جو پاڻ ڪيرائڻ سان ڪو مشڪل
ٻڃي - اها سڀ سندن مرشد جي مهر ٻائي هئي -

فقير قادر بخش جي ولادت جو احوال

هڪ ڏينهن فقير محمد معسن پنهنجي مرشد کي
عرض ڪيو ته قبلًا بندي کي ڪو فرزند دلچند
ڪونه آهي سو دعا ٿئي - پاڻ فرمايائون انشاء
الله تعاليٰ! اوهان کي اهڙو فرزند ڄمندو جو شريعت،
طريقت، معرفت ۽ حقيقت جو صاحب ٿيندو مگر هڪ ڀير
البت ضعيف هوندس - جڏهين شاهه شاهان ڇهه
مهينا روڙي رهڻي پاڳ لاريءَ آسهيان تڏهين فقير
محمد معسن جي ٻانهن مير صاحب جان الله شاهه
وچين کي سولائيءَ ۽ مير صاحب جو کيس خليفو مقرر
ڪيو - اها خلافت اڄ ڏينهن تائين قائم آهي - *

* هن مٿي سڄي بيان مان اهو معلوم ٿيو ٿئي ته
حضرت صوفي صاحب شاهه عنايت الله جن سان
فقير بیدل جو تعلق ڪيئن ٿيو، حضرت شاهه شاهان
روڙي رهڻي آيا ۽ فقير بیدل صاحب جي گهراڻي
کي خليفن جي خطاب سان چوڻو ٿو سڏيو وڃي.

ٿورن گھٹن ڏينهن ڪا ٺهه فقير محمد محسن جي
گهر هڪ چٽيهه لکڻو چوڪر ڄاڻو. ولادت هر ڪجهه
دیر پيئي چو نه ان نينگر جا پتي پير مڙيل هئا مگر
جڏهن شاهه خير ولد بادشاهه آيا ۽ هڪ پير سڌو
ڪيائون ڏهين تولد ٿيو. ناظرين اڳيان جنسي روايت
رڪاوٽو جنهن مان مٿين ڳالھ پڌري آهي -

هڪڙو درويش جو شاهه خير ولد بادشاهه جي
درگاهه ۾ مراقبو ڪرڻ ويو هو تنهن کي مراقبي ۾
معلوم ٿيو ته شاهه خير ولد صاحب خليفه محمد محسن
جي گهر ويا آهن ڇاڪاڻ ته اتي هڪڙو چوڪر
جهڙو آهي - جنهن جا پتي پير مڙيل آهن ۽ شاهه
سائين هڪ پير سڌو ڪرڻ ويا آهن ۽ پير اوئين قائم
رهندو - درويش اهو احوال مراقبي ۾ پائي ويٺو
ٿي ته ڏڳ ۾ شاهه خير ولد بادشاهه گڏيس. احوال
پچڻ تي فرمايائون ته هاڻو! هڪ پير سڌو ڪري
آيا آهيو، باقي پير ساڳيو رهندو جو نشان آهي ته
روھڙي شهر جو جهنڊو ٿيندو - خليفه محمد محسن
کي شاهه شاهان جي دعا موجب پٽ ڄاڻو ۽ سندس
نالو جهڙو وقت عبدالقادر رکيو ويو. فقير عبدالقادر
جڏهن بلوغت کي رسيا ڏهين پندھه نالو فقير قادر
بخش سان مشهور ڪرائڻ لڳا ڇاڪاڻ ته سندن
نالو حضرت غوث الشڪيلين قطب الدارين
مولانا حضرت محبوب سجدائي عبدالقادر جهيلائي

بيدل جي سوانح عمري

رحمت الله عليه جي اسم مبارڪ جهڙو هو. چون ٿا ته جڏهن فقير قادر بخش جن تولد ٿيا ته ناري مڇڻ لاءِ ڇاڪون هٿ ٺٽي آيو تڏهين ان ڇاول ٻار فرمايو ته ابا! ڇاڪون پينگهي ۾ پيو اٿو. ڇاول ٻار جي ڳالهائڻ حاضرين ۾ حيرت ۽ هراس پيدا ڪيو. انهيءَ وقت خليفو محمد حسن سيد مير جان الله شاهه جن جي ڪچري ۾ هو. اتي هڪ شخص اچي خبر ڪئي ته فقير صاحب جي تولد ٿيڻ جي مبارڪ هجي، فرزند ڄاڻو اٿو پر هڪ پير مڙيل اٿس. اهي لفظ ٻڌڻ شرط مير صاحب زبان مبارڪ مان فرمايو ته رابا! منڊو نه چٽو اهو رو هڙي شهر جو جهنڊو ٿيندو. خليفو جڏهن فقير صاحب جي ڳالهائڻ جو ٻڌو ته چوڻ لڳو ته خوف نه ڪريو، هي دعا جو اثر آهي ۽ گهر اچي پاڻ ٻار کي اهڙن ڪمن ڪرڻ کان منع ۽ ٽاڪيد ڪيا ٿون. سندن جنم ۱۸۱۴ عيسوي مطابق ۱۲۳۰ هجري ۾ ٿيو. فقير صاحب پشت به پشت اصل رهاڪو رو هڙي شريف جا هئا.

فقير صاحب جي بالاپڻ ۽ علم پراڻن بابت

فقير صاحب پاڻ فرمائيندا هئا ته اسان جڏهين ماءُ جي پيٽ ۾ هئاسي تڏهين گهر ۽ سڄي شهر ۾ جيڪي ٿيندو هو سو سڀ ٿيندا هئا سڄي. انهيءَ ٿيڻ ۾ پاڻ فقير صاحب درياھ تي ٿر ڪرڻ ويندا هئا ته

پهرن جا پهر سنڌو اديءَ ۾ غرق ٿي ويا هئا. ٻاهران
آدمي سمجهندا هئا ته ٻڏي ويا آهن، تنهنڪري وٺي
هڪ ڳهوڙا ڪڍي هڪ ٽڙهين ٻاهر نڪري ايندا
هئا. هميشه انهيءَ طرح ڪرڻ ڪري ماڻهن جي
دل ۾ تان ٻڏڻ جو ٻڌپ لکري ويو. مرحوم قاضي
غلام مهديءَ جو چوڻ آهي ته هي احوال هيٺيون ٻار
فقير صاحب فرمايو هو: جو عرض ۾ پيش رکڻ ٿو:-
فرمايائون ته اسانجي والد صاحب اسانکي
ٻنهن ورهين جي ڄمار ۾ استاد وٽ پڙهڻ لاءِ وهاڙيو
مگر ٻارهن ورهين جي عمر تائين اسانکي هڪ
دالءِ جي اکر کانسواءِ ٻيو ڪو اکر ياد نه هو.
اسانجي استاد کي پوري پڪ هئي ته غبي طبع
ڪري اسانجو پڙهڻ مشڪل ۽ مهال آهي. تنهن
هوندي به والد صاحب جي چڱي موجب روز استاد
وٽ ويندا هئاسين. فقير صاحب خدا جي واٽ ۽
رياضت جي رات پنهنجي والد صاحب جي وقت ۽
مير جان الله شاهه وچين کان پڇي هئي.

مير جان الله شاهه وچين جو ڪجهه احوال ۽
سندن خليفو

مير جان الله شاهه وچون وڏو ڪامل، سخي،
عارف ۽ صابر ولي الله ٿي گذريو آهي. مير صاحب
جا هزارين مريد هئا. شاهه شجاع خراسان جو بادشاهه،

بيدل جي سوانح عهري

ٻه سندن مريد هو. سندن اها روز مره جي چال
 هوندي هئي: جو رات جو روزانو آدميءَ هٿ
 روڙي جي مسجدن ۽ مقامن ۾ مسافرن کي ماني
 پهچائيندا هئا. ساري شهر جي سڌ لهندا هئا ته
 ڪو بڪيو ڏکيو ته نه سمجهو آهي.

سندن هڪ واقعو پيش رڪان ٿو جو فقير قربان علي
 پاڻ فقير بيدل سائين سان ڪيو هو: چوڻ پاڻ ۾
 تمام گهرا دوست هئا. فقير قربان علي ويندڙ ٿندي
 مهر محمد حسن خان جو، مريد درازن واري درگاهه
 جو: چڱو ڪامل فقير ٿي گذريو آهي. سواحوال ٿو
 ڪري ته عمر جي اول ۾ مون ئي خدائي عشق جو
 جوش ۽ غلبو گهڻو هوندو هو جنهنڪري مستانو ٿي
 گهندو رهيس. هڪ ڏينهن روڙي جي ٻاهران لون
 قبن وٽ هڪ جبل جي چوٽي ۾ فخر جو اچي ويٺو هوس.
 ساري ڏينهن جي گذرڻ بعد، رات جو هڪ ماڻهون
 آيو جنهن سڏ ڪيو: ”قربان علي فقير ٻاهر هليو آءُ“
 حيرت وٺي ويٺو ته مولڪي هتي وهندو ڪنهن ڪين
 ڏٺو هو: سو هي شخص ڪيئن ٿو سڏي. آخر ٻاهر اڪري
 آيس ۽ ڏٺو ته هڪ آدمي ٻه ڀاڪڙا ٻوڙ مانئي جا
 کڻي آيو آهي. مولڪي چيائين ته هيءَ مالي مهر
 صاحب پنهنجي لاءِ ڏي آهي. ٻيو مانس نه ڪين
 منهنجي ڪيئن خبر پئي؟ چيائين ته مولڪي وڌيڪ
 خبر نه آهي فقط مهر صاحب فرمايو ته فلاڻي غلام

قربان علي فقير وينو اتي جنهن به ويلا ماني نه کاڌي
 آهي سوان کي ماني ڏيئي اچ. مڙين واقعي مان
 سندن بلند مرتبي ۽ سخاوت جي خبر پوي ٿي.
 سندن ڪرامتون انيڪ آهن، هي هڪ مشت امون
 خروار آهي.

سندن خليفه فقير محمد محسن جي پڄندي جو هڪ تحفو

مير جان الله شاهه جي وقت ۾ مير علي اڪبر شاهه
 جو حضرت شاه شاهان جو ڏوهڻو هو سو ناچاڪ ٿي
 پيو. سندن مقرر ٿيل حماتي پوري ٿيڻ تي ههتي
 جنهنڪري مير صاحب گولدر ۽ غم کان اندران ڪري
 باهر اچي اوطاق ۾ ويٺا. اها حالت ڏسي محمد
 محسن صاحب کائن پڇيو ته قبل سائين! غمگينيءَ
 جو سبب ڇا آهي؟ پاڻ فرمايائون ته صاحبزادو علي
 اڪبر شاهه سخت بيمار آهي ۽ بچڻ جي اميد نه آهي.
 ان تي خليفه عرض ڪيو ته قبل هتي بندو رات الله
 سائين جو ليڪو ڄاچيندو ۽ ڀرپات جو سائينهن اڳيان
 سمورو احوال عرض رکندو. پاڻ فرمايائون ته ڇو
 وردي فھر اي خليفو فقير محمد محسن اچي عرض
 ڪيو ته ساء! رات جو الله جو دفتر ڄاچم ته صاحبزادي
 جي عمر پوري ٿيل هئي. وري ڏاڻم نه بندي جي
 حياتي ٻارهن ورهيه باقي آهي ۽ تنهن مان هڪ سال

ونجه، ڪنجه، جو ڪڍي ڌار ڪيم ۽ باقي يارهان سال صفا صحت جا صاحبزادي جي نالي لکي اٿم. اها ڦير ڦار الله سائينءَ جي دفتر ۾ ڪري آيو آهيان ۽ هاڻي عرض آهي، ته قبول پوي. اهو سڀي ۽ مير صاحب ٿي گهمرا پنهنجي خليفن کان تصديق ڪئي ۽ نه اهو تو دل و جان سان ڪيو آهي؟ ڇڏهين ٿيئي لڳا قبوليائين تڏهين پاڻ فرمايائون ته ابا چڱو. پوءِ خليفن صاحب عرض ڪيو ته اجازت ملي ته بدو وڃي گهر سمهي ۽ صاحبزادو چڱو پلو ٿي اٿي وهي. پاڻ مير صاحبن کيس موڪل ڏني جو گهر وڃي يارهن مهينا سالدو ڪٽولي ٿي سمهيو ۽ وري سنئين لڳين نه اٿيو.

مير علي اڪبر شاه يارهان ورهيه برابر حيات رهيا. چون ٿا ته ڪڏهين کين مٿي جي سور جي به تڪليف پيش نه آئي، سندن وصال جي تاريخ ۱۲۵۹ هجري آهي.

خليفن محمد مهسن جي وصال کانپوءِ ۽ فقير بيگ محمد مير صاحبن جي خدمت ۾ رهيو. فقير قادر بخش جي عمر انوقت ۲۹ سال کن هئي ۽ پاڻ فقيري خيال جي ڪري زماني جي ڌنڌن کان فارغ هئا. هاڻ خليفن بيگ محمد جي ڪماليت جو ڪجهه احوال پيش رکهي ٿو:-

ماسٽر محمد رمضان مرحوم فرمائي ٿو ته اسان آخوند عابد الله وقت سندس اوطاق تي پارسِي

پڙهندا هئاسين ۽ جا اوطاق فقير صاحب جي گهر
جي لڳ آهي. هڪ دفع سياري عي موسم هئي
جو فقير بيگم محمد تڙ ڪري اندر ڪوئي ۾ ڪل
تي وار پئي سڪايا ۽ وار سڪائيندي کين اهڙي
ڪا معويت اچي ويئي جو وارن کي اچي باه لڳي.
جڏهن وارن سڙڻ جي بوءِ اسان شاگردن منجهان
ڪنهن هڪ کي پهتي ۽ تڏهين ان شاگرد جي خبردار
ڪرڻ تي سڀئي شاگرد آخوند صاحب سميت پاڻي
ڪٽي اٿياسين. جڏهين مٿان پاڻي پلٽيوسين تڏهين
سڄا ڳڻ ٿيا ۽ پڇيائون ته ابا ٻيو نه خير آهي. جنهن
تي کين متين ماڃرا ٻڌائي ويئي. اهڙي ڪماليت
جو صاحب خليفو بيگم محمد ٿي گذريو آهي.

قلندر شهباز جي فقير قادر بخش تي

نوازش

ٻارهن ورهين جي عمر ۾ هڪ رات جو خواب
۾ فقير قادر بخش کي هڪ مست ۽ ملنگه فقير (لانگوت
بند) اچي فرمايو ته اسان ڏانهن هليو اچ. ان تي
فقير صاحب فرمائڻ ٿا ته اسان کي اڏڪي وڃان
سڄا ڳڻ ٿي ويئي، پر ڪو آدمي ڏسڻ ۾ نه آيو.
اهڙي طرح ٻئي رات به ٿيو ۽ آخر ٽين رات ۾ ان
ملنگه فرمايو ته اسين سهوڙ ۾ ويٺا آهيون، سو اسان
ڏانهن هليو اچ. ان ڪري صبح دم ڪنهن به

عزيز کي ٻڌائڻ بعد مان جاڳي سڌا پٽڻ تي
 آياسين چوڻ ان وقت ۾ سيوهڻ شريف ٻيڙيون اينديون
 وينديون هيون. روهڙي کان سکر جو پاڙو هڪ
 ڪسڀر وهر هڪ کان وٺندا هئا. سيد ۽ فقير کان معاف
 هوندو هو. اسانجو ته پير جي عاجزي سببان فقيري
 حال هو. آخر پٽڻ لنگهي سيوهڻ شريف قلندر
 شهباز جي درگاهه تي پهتاسي. اتي جنهن شيءِ جي
 جي گهرج پوندي هئي سا جهت ۾ حاضر ۽ هڪي
 ٿڪي هوندي هئي. حضرت قلندر لعل شهباز وڏا
 ور ڪيا. پوءِ ڪجهه عرصو اتي رهي ڳوٺ موٽڻ جي
 موڪل ورتيسون. مخدوم محمد اسماعيل صاحب
 پريالويءَ جي درگاهه جي زيارت ڪري روهڙي
 آيا سين.

سيوهڻ شريف ۾ شعر چوڻ جي به اجازت ملي
 جنهنڪري به شعر هڪ اردو ٻيو پارسي ڇهوسين
 جنهن ۾ تخلص «بیدل» رکيو ويو. سندن تخلص ڪٿي
 «طالب» به آهي.

فقير صاحب جي فيض حاصل ڪرڻ جو احوال
 مرحوم قاضي غلام مهدي جي روايت مان ٻڌرو
 آهي. قاضي صاحب جو چوڻ آهي ته مٿيون احوال
 مون کي فقير صاحبن سبق پاڙهيوندي ڪيو هو
 تنهن کانسواءِ فقير صاحب جن جي فيض عطا ٿيڻ جو

احوال جو مون وٽ درج آهي سو به پيش رکان ٿو.
انهي ساڳي ڄمار ۾ فقير صاحب جن حضرت مخدوم
شاه حيدر حقاني جو رهڙيءَ ۾ هاڪارو ولي الله
هو تنهن جي درگاه شريف تي اربع رات کان ئي
رائيون وڃي رهيا هئا. پهرين رات کين خواب ۾
ارشاد ٿيو ته اوهين شاه خيرالدين بادشاه جي
درگاه شريف تي وڃو ته ان هنڌان اوهان کي پنج
روپيا روزانو ملندو. پاڻ فرمايائون ته اسان کي
پئسن جي لوڙ نه آهي پر فيض جي طلب آهي.
خميس رات به ساڳيو خواب ڏٺائون. ايمڪ جمع
رات خواب ۾ ڏٺائون ته ڏينهن آهي، پنهنجي شهر
۾ ستر ڪري رهيا آهيو. ڪن پٽي چيو ته سکر مان
سيوهڻ شريف پهڙي تيار آهي؛ انهي ڪري اسان
کي به اچي خيال پيو سو يڪدم پٽ تي آيا سي پر
پهڙي اڳ ۾ اهڙائي هڻائون، سو دلگير ٿي پوئتي
پي موٽياسين؛ ته درياه جي ڏيئي ٿي بيدل آدمي
اشارو ڪري فرمايو ته هيڏانهن اچو. اسان اتي
وياسين ته اسان کي ڏوري ۾ هٿ وجهي ڪٽي مٿي
اهڙيءَ طرح اڇلايائين جو پڪيءَ والگر اڏامندا
وڃي پهڙيءَ ۾ پهاسين. انهي ڌاري ويچار ٿيو ته
جيڪر اهو اسان پنهنجو نالو ڏسي ها. ايتري ۾
غجي آواز ٿيو ته شاه عبداللطيف. انهيءَ حالت
جي خوشيءَ ڪري لڏپلاڻ مان جاڳي پهاسين. آخر پڙه

ڦٽي ۽ فقير صاحب جن شهر ۾ آيا ته معلوم ٿين ته برابر
 بهڙي سيڪر مان سيوهڻ شريف تيار آهي. پتڻ تي
 آيا ته بهڙي جا ٻيڳهه چوڙي بهڙي کي هاڪاريو
 هڻائون. ان وقت کين بست جي ڪپڙن ۽ هڪ وڳي
 کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه ڪونه هو. پاڻ دل ۾ سوچيائون
 ته خراب ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽي ڪري پهچايو هو،
 هاڻ ڏسون ته ڪهڙو ٿو اڀاءُ بڻجي. ائين پڇاريندا
 پي پئتي موٽيا ته ڇا ڏسن هڪ شاهوڪار شڪار پوري
 پٺاڻ ڪاهرائيندو پيو اچي جنهن جي پٺ سيوهڻ
 شريف وڃڻ جو ارادو هو. تنهنڪري فقير صاحب
 پاليو ته مٿان بهڙي ۾ پهچائڻ جو اهو وسيلو آهي ۽
 سو موٽي ڪنڌي تي آيا انهيءَ پٺاڻ هڪ ڏنگي
 پاڙي تي ڪٽي. مير بکر پاڻ سان کنيا آهن انهيءَ
 لاءِ ته وڏي بهڙيءَ کي ستم پجان. انهيءَ جي
 اوصاف ۾ فقير صاحب جن ۽ هڪ ٻه رهيل ماڻهون چڙهي وڃي
 پهر ڏيڍ ۾ وڏيءَ بهڙيءَ کي پهچي ويا سون. خراب
 جو خيال پورو ڏسي خوش ٿيا سون جڏهن ڏينهن
 ڪر موڙيا ۽ رات ڪر کنيا ته بهڙيءَ اچي ڪناري
 تي لنگر هيو ۽ ويٺل آدمي لهي ڪنڌي تي وينا
 پر فقير صاحب بهڙي جي آڱر تي وينا رهيا.
 چاٺوڪي رات هئي. چاٺائيءَ جي ڇٽائيءَ کان
 چارئي ڏسيون اڃا گر هيون. مالي ڪاٺ جو وقت ٿيو
 ته اوچتو هڪ ٻه مرد مالي ۽ ڪير جي ڏکي فقير صاحب

اڳيان اچي آئي رکي ان صفيد ريش فرمايو ته هيءُ
 ڪاٿو ۽ پيٽو. وچ ۾ ڪا ڳالهه بولھ ڪين هلي. جڏهن
 فقير صاحب ماني ڪاڌي ۽ کير پيٽو ته اها لذت آين
 جنهن جو انت نه پار هو. کير پيٽڻ سان کين ڪجهه فيض
 پڻ عطا ٿيو. تنهن کان پوءِ اهو پير مرد خالي ٿاڻو کڻي
 بيٺڙي تان لهي غائب ٿي ويو. پاڻ فقير صاحبن خيال
 ڪيو ته اهو شخص جيڪر نالو ڏسي ها. انهيءَ ئي
 جواب آين خواجہ خضر انهيءَ کان پوءِ رات
 ڏينهن جي ماني فقير صاحبن کي اهو پناڻ ڏيندو
 رهيو، تان جو اچي سيوهڻ شريف پهتا. بيٺڙيءَ تان
 لهي سڌو حضرت اعل شهباز جي درگاه شريف ۾ آيا
 جتي قرآن شريف مان ڪا سورة پڙهيا ٿون. جڏهن
 پڙهي رهيا ته اچانڪ بيهوش ۽ بي خود ٿي ڪري
 پيا. برابر ست ڏينهن روضي شريف ۾ مدد هوشيءَ
 جي حالت ۾ تاسيا ۽ بکيا پيا رهيا. درگاه جا
 معاورد دروازي محفوظ ڪرڻ وقت ڪيترائي عيلا
 هلائيندا هئا، ته به هوش ۾ نه ايندا هئا ۽ جي ڪٿي
 ڪيترائي آدمي کين کڻڻ جي ڪوشش ڪندا هئا ته
 فقير صاحب کي ڪٿي به نه سگهندا هئا، باوجود
 جيئري هئڻ جي. ان ڪري لاچار لاچار دروازو
 معمور ڪري ڇڏيندا هئا.

جڏهن الون ڏينهن ٿيو ته اٿيا پر ساڳي ديوانگيءَ
 جي دور ۾. انهيءَ ڪا اهو ڪن شعر چوڻ جو شوق

ٿيو جنهن تي به ڪلام هڪ ارادو ۽ هڪ پارسي
چيائون. ڪين مادي زبان ڳالهائڻ صفا وسري
ويئي ۽ پر جيڪڏهن پيو ڪو آدمي سنڌي ڳالهائيندو
هو ته پاڻ سمجهندا هئا، مگر جواب هر ڪنهن کي
سندس بوليءَ ۾ يا اردوءَ ۾ ڏيندا هئا. مطلب ته
ساري دنيا ۾ جيڪي به علم ۽ بوليون آهن سي
سڀ اچي وٺڻ حل ٿيون. فقط سنڌي پاڻ شا ڳالهائڻ
بند ٿين.

قلندر شهباز وٽان فيض عطا ٿيڻ جو ثبوت فقير
صاحب فقير قادر بخش جي ”سرود نامه“ جي
ڪتاب مان ملي ٿو جو ڪلام هيٺ ڏجي ٿو:-

مناقب جناب حضرت قلندر اعل شهباز

دلا مت ڏر زحول روز محشر - پڪڙ لي ڏامن ابن پيمبر
شهر شاهان عرفان ڏين ڀرور - قطب ارشاد عشاقان ڪار پيمبر
مرا مرشد مڪمل مهي قلندر - حسيني حيدر ڪر سلطان سرور
قلندر چون محمد رهنما مهي - قلندر چون علي مڪمل ڪشام مهي
قلندر نور حسن المستر مهي - قلندر لسل شاه ڪر بلا مهي
مرا مرشد مڪمل مهي قلندر - حسيني حيدر ڪر سلطان سرور
قلندر جلاوة نور خليل مهي - قلندر محرم سر خليل مهي

قلندر شافع قلب علیل سمٹ - قلندر یا و ر جان ذلیل سمٹ
 مرا مرشد مکمل مہی قلندر - حسینی حیدرے سلطان سرور
 قلندر آفتاب اولیا مہی - قلندر مظہر سر صفا مہی
 قلندر صورت شیر خدا مہی - قلندر محض ذات کبریٰ مہی
 مرا مرشد مکمل مہی قلندر - حسینی حیدرے سلطان سرور
 قلندر مخزن اسرار مولا است - قلندر مطلع انوار مولا است
 قلندر ر ضبع اشار مولا است - قلندر مجمع اطوار مولا است
 مرا مرشد مکمل مہی قلندر - حسینی حیدرے سلطان سرور
 جمال اوست شکل شاہ مردان - کمال اوست شمع راہ مردان
 خداست اوست عز و جاہ مردان - جناب اوست زیارت گاہ مردان
 مرا مرشد مکمل مہی قلندر - حسینی حیدرے سلطان سرور
 قلندر سرور ابدال اوتاد - قلندر سرگروہ اہل ارشاد
 مریدانش زہر و عالم آزاد - بوجہ جاودانی خرم و شاد
 مرا مرشد مکمل مہی قلندر - حسینی حیدرے سلطان سرور

بیدل جي سوانح عهدي

جي به ڪلام فقير قادر بخش قلندر شهباز جي
درگاه تي فيض ملڻ کانپوءِ چيا آهن سي هيٺ
ڏجن ٿا :-

غزل اردو

دل وحدت طلب فارغ ز قيد جسم و جان هونگا
ڪه بينڪه عاشقان دائم بملڪ لامڪان هونگا
اُڏر جا چوڙ ڪي پورا جسم کا گهر پيا چاهين
ڪه اوپر عرش اعظم ڪي تمارا آشيان هونگا
نا اس فرش خاڪي سي قدم چڙه جا فليڪ اوپر
ڪه سات آڪاس هممت ڪي آگي يڪ نردبان هونگا
جسم ڪي يروسي مت ره رسم ڪي بات يون مت ڪه
صفت کون چوڙ آگي چل ڪه بيچون و بي نشان هونگا
طلب مطلوب طالب کون هڪو ڪر جاع وحدت مين
ڪه بکر ذات بيرنگي محيطه بيکران هونگا
جوئي اول سوئي آخره جوئي ظاهر سوئي باطن
خودي کوارڪ مين جلدي سي مخفي سپهر عيان هونگا
دوئي کووهم سي بيدل نيره دل گر هونئي فارغ
ظهورا ذات مطلق کا جهان چاهين اهان هونگا

دیوان بیدل

غزل پاریسی

زاهدان از مسجد یکبار به میخانه در آ
 عهد و پیمان شکن و طالب پیمان در آ
 تا شود بر دلت اسرار شهودی بیکشوف
 در شبستانه توحید چون پروانه در آ
 کرد کم مهمتی از رتبه عشقت محروم
 همین درین حلقه باهمیت مردانه در آ
 نام و ننگ ارشودت مانع از مستی عشق
 عقل را خاله بهم برزن دیوانه در آ
 چند در مدرسه خوالی سبق بی دردی
 سوز از شمع بیاموزو بکاشانه در آ
 مفتی عشق به خور چنان فتوی داد
 باده و جد کش و به خود و مستانه در آ
 جوشش عشق چو تکلیف باظهار کند
 مهر بکشا ز لب و زود در افسانه در آ
 بیدل از ساغر منصور میء حال بنوش
 والگهی به خود در مجلس رندانه در آ

ڪجهه ڏينهن بعد فقير صاحبن حضرت اعل شهباز جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته وطن وڃڻ جي موڪل عطا ٿئي ۽ ديوانگي دور ٿئي. جواب ملين ته سڌو پير ڳوٺ وڃڻ سان جي پير محمد راشد جي درگاه تي رهندا ته ديوانگي ڇڏي ويندي ۽ پوءِ اتان پريالوي وڃي حضرت مخدوم محمد اسماعيل صاحب جن جي درگاه تي ڪجهه ڏينهن رهندا ته شريعت حاصل ٿيندي. انهيءَ ارشاد بعد فقير صاحب سيوهڻ شريف کان سڌو پير ڳوٺ اچي ميان محمد راشد صاحب جي درگاه ۾ وڃي ويٺا. ڪجهه وقت بعد ميان پير محمد راشد صاحب جن فقير صاحبن کي ٽي دفعا فرمايو ته اول اوطاق مان گاديءَ واري صاحب وٽان ٿي پوءِ اچي وهو. (ٻه دفعا فرمان ملڻ سان به اٿيا، ان ڪري جواڻي وهڻ ۾ ڪين راحت ٿي آئي.) فقير صاحب ٽئين دفعي چوڻ سان اٿيا ۽ سڌو مسجد ۾ ويا جا درگاه جي لڳ هئي. (اهو واقعو پير صاحب جي پراڻي ڳوٺ جو آهي ڇو ته جڏهن هو ڳوٺ ٻڏي ويو هو تڏهن پير علي گوهر شاهه هيءُ لئون ڳوٺ ٻڌايو هو.)

مسجد ۾ هڪ مولوي شاگردن کي وڏا عربي

ڪتاب وٺي پاڙهيا. فقير صاحبن کي ته لدائيءَ
عنايت ٿيل هو، جنهنڪري مولويءَ جون چڪور
ڪڍڻ لڳا. انهن غلطي ڪري علم جو گهٽڪو
هليو مگر مولوي صاحب پورا جواب ڏئي ڏيئي
سگهيو.

اها خبر گاديءَ جي ڏٺي پير صبيحتو الله شاه کي پئي.
شاه صاحب کي اڳواٽ خواب ۾ معلوم ٿيو هو ته
هڪڙو فقير اچڻو آهي، وري ويتر ماڻهن جو مٿين
روئداد پيش ڪئي: سو سڌو مسجد ۾ آيا. گفتگو ٻڌي
مولويءَ کي فرمايائون ته مولوي صاحب اسان کي
ته وڏا وعظ ڪندا آهن پر هن فقير صاحب کي چوڻ
تا معقول جواب ڏئي سگهو؟ مولويءَ چيو ته هي
لدائي علم آهي: مونکي ظاهري علم آهي. ظاهري
علم واري جي ڇا مجال جو علم لدنيءَ واري اڳيار
بهي سگهي. ٽڙهين پير صاحب فقير صاحبن کي
فرمايو ته ڪجهه ڏينهن هٿ رهي اسانهي فرزند علي
گوهر شاه کي ڪجهه علم سيکارايو. فقير صاحب
قبول ڇو نه ٿو ٿي؟ اهيءَ ارادي سان ئي مسجد ۾
آيا هئا ته مولوي صاحب کان گفتگو ڪري ٿو
ڏيکارجي ته اٽل رهڻ جو وجهه ملي ڇا لاءِ جوان

بیدل جي سوانح عهري

وقت اتي شريعت جو بلڪل زور هو ۽ سندن طبيعت تي ديوانگي جو دور هو. پوءِ پاڻ ڪجهه ڏينهن اتي رهي پير علي گوهر شاهه کي رومي صاحب جي مشنوي مان سبق ڏنا. انهيءَ وچ ۾ ديوانگي دور ٿين ۽ فرض الگي پر پور ٿين. مطلب حاصل ٿيڻ تي موڪلائي پريالوي آيا. اتي مخدوم محمد اسماعيل جي درگاه شريف ۾ رهيا جتي کين شريعت حاصل ٿي. اتان موڪلائي روهڙي شريف ۾ اچي سڌو گهر ويا. گهر جي ڏيندي ئي کين والد صاحب مليو. پاڻ فقير صاحب کين پهرين ڀيرا. والد صاحب پڇين ته ٿي آيا؟ فقير صاحب چيو ته ابا سائين هاڻو. والد صاحب فرماين ته سڀاڻي استاد وٽ پڙهڻ وڃهو. ٻئي ڏينهن مٿي ڏيکاريل ۾ غزل لکي استاد وٽ وڃي کين ڏيکاريا ٿون. استاد بیدل تخلص ڏسي فرمايو ته هتان چار سو ڪوه پري اتر طرف پنجاب ماڪ آهي ۽ جتي هڪ بیدل نالي شاعر ٿي گذريو آهي جنهن جا هي ٻه ڪلام آهن. استاد جو ايترو ٻڌي کين اهڙو ڪو خيال پيو جو اتي جو اتي ئي غزل عربي، پارسي ۽ اردو چيائون جي هيٺيان آهن:-

صرفت العمر جهلا" في الخطايا
 خرج كمي تو ساري عمر جا هليطي كاري خطا ان
 حسبك معجباً "خير البرايا
 تو پاڻ کي خودي ڪري خلق ۾ چڱو سمجهيو
 فتدت الوقت لم تحصل فلا حا
 تو وقت گم ڪيو ڪاميابي کي حاصل نه ڪيو
 ستلذات المنية في المنايا
 تو کي اچي موت پهچندو خواهشن ۾
 وما جاهدت فيما تكرة النفس
 تو جهاد اهڙو نه ڪيو جنهن ۾ نفس لڳيو تني
 ستوقع في الخديعة في الجلايا
 نون ستنتي اللائن ؛ دوکي ۾ بولدن
 علو الشرف في ترک الرياسة
 وڏو شرف آهي راسه ڇڏي ڇڏڻ ۾

بیدل جي سوانح عهري

فلا شرف؟ لمن ركب المطايا

جو سوار ٿن ٿي ڇڙهيون تنهن لا شرف نه آهي

فلا تنس البدايت و النهايت

پنهنجو مني ۽ پڇاڙي نه وسار

ازا استبكرت عجباً بالهوايا

جڏهن توکي خواهشن جي خوديءَ ۾ ٽڪر ٿي

و کن في الحب ما تمهل غريقاً

محببت ۾ غرق ٿي جيترو ٿي سگهيئي

وحيد في الخلايق والزايا

تنهنائيءَ ۾ خلق ۾ اڪيلو هج

هو القادر على التخریق حجب

اهو حجابن ڦارڻ ۾ قادر آهي

لبري الروح انواع العطايا

ڇڱي روح کي طرحين طرحين جو عطا ٿون ڪندڙ آهي

غزل پارسی

عشقش نہ منصوبی ست کہ ہر خس بدو رسد
 بلکہ از ہزار خاص یکی کس بدو رسد
 سر رموز من لدن و علم و اراکات
 دورست ز این کہ فکر مدرس بدو رسد
 این خرمن و جود نسوزد بقیل و قال
 برقی مگر ز عشق مقدس بدو رسد
 مخمور و افتاد دل از یہ چشم مست
 فرخ دمی کہ ساقی مجلس بدو رسد
 تنہا بماندہ عاشق دلدادہ مدتی
 سبب ای خدا کہ آن مہ مونس بدو رسد
 آن گنج بے نشان کہ کذا یتہ ز وصل اوست
 لطفے کہ دست کوشش مفلس بدو رسد
 مقصود دور، راء دراز، مجال تنگہ
 یارب کرم کہ بیدل بیہ کس بدو رسد

ہمیں اسرار وحدت کا نفع ا اثبات میں دیکھا
 سر اسر نور بیزنگی ظہور ذات میں دیکھا
 نفع جب تک نہ ہو ہرگز نہاوی ذوق اثباتے
 اسی شطرنج کا ہم جیتا اب مات میں دیکھا
 کوئی جو ہو رہا عاشق الکہ بیچون منزہ پر
 اروپ اور روپ کا اُسنی القالمعات میں دیکھا
 نہو ای بوالہوس راغب پیالی کا ہر پنداری
 کہ جام و تیغ ہم و اللہ سجن کی ہاتھ میں دیکھا
 کسی منصور سی پوچھا سوب انشا ئی معنی کا
 کہا میں مطلب والا اپی اسماء میں دیکھا
 یہ بیدل سن 'وفي انفسکم' اس معشوق ہمدام سی
 کہ ہم مصباح احادیث اسے مشکات میں دیکھا

انهن غزلن جي چوڻ ڪري سندن استاد کي
 پڪ ٿي ته ظاهري علم جي کين غرض نه آهي، ڇو ته
 فقير صاحبن کي علم باطني عطا ٿيل آهي. باقي ڏينهن
 تي فقير صاحبن جي، والد صاحب کي گهرائي؛ استاد
 فرمايو ته اي فقير محمد مڪسن اوهان جو نيدگر اسانجي
 پڙهائڻ کان زور آهي ڇو ته هن تي خدائي علم نازل
 ٿيو آهي. پوءِ فقير صاحب جن جي والد شريف
 استاد کي دستوري اُچورو ڏنو. انهيءَ کانپوءِ فقير
 صاحب اوطاق تي رهڻ لڳا. شهر نراسين ڪي
 حيرت لڳي ته فقير صاحب جن جو ڪجهه نه پڙهيا سر
 هيٺ هر هڪ علم ۽ فن جا صاحب آهن ۽ شعر گوئي
 به سڀ ڪنهن بوليءَ ۾ پيا ڪن. اهو حال ڏسي خلق
 جي رجوعات ٿيڻ لڳي. هڪ ڏينهن پاڻ اوطاق
 ۾ ويٺا هئا ته هڪ هندستاني آدمي فقير صاحب
 جن جي ملاقات لاءِ آيو. گفتگو کانپوءِ ان ماڻهوءَ
 خدمت ۾ عرض رکيو ته مهر بابا فرمائي پڙهيو ڇڏي
 شعرن مان هڪ شعر پڙايو. پوءِ پاڻ سڌيءَ بوليءَ
 کانسواءِ هر هڪ بوليءَ مان هر هڪ ڇڏي غزل الهڻي
 کي پڙايون. انهن جي اٿڻ کانپوءِ الهڻي ڪي سڌي

شعر ٻڌڻ جي چاهندا اندر ۾ اُٿن ٿي. جنهن تي پاڻ
هندستان ۾ فرمايائون: جنهن جو مطلب هو ته سنڌي
بولي وسري ويئي آهي. الهی ۽ تي الهی ۽ ماڻهو ۽
وري عرض ڪيو ته توهان بي ڌڙڪ شعر شروع
ڪيو ۽ ڪا به اڌڪ ڪين ٿيندي. پوءِ پاڻ شعر چوڻ
جو خيال ڪيائون ته سنڌي ڳالهائڻ ۾ آسان ٿي
پين ۽ يڪدم ڪلام چوڻ شروع ڪيائون.

پهرين ٻن سنڌي ڪلام جو چيائون سو هي آهي:-

ٿل:- ٺهين حاجت پڙهڻ پڙها وڃي دي - سڪه رمز وجود وڃا وڃي دي
نال دليل نه ٿي ڏسي دلبر - عقل نه اوڏ ٺهن ٿي سي رهبر
سمجھي مام ڪو صوفي بيسر - شاهي طبل وڃا وڃي دي
اکران دي وچ جوئي اڙيا - عشق جي چاڙهي مول نه چڙهيا
اثباتي دا علم جو پڙهيا - موج انھان سر ساوڻ دي
جو الهی ٻڪر عميق وچ پوسي - دين ڪفر دا ورق ڌوسي
ساري سڌ الهين ڪون هوسي - ذات صفات سما وڃي دي
بارش بره دي جنهن سر آئي - سوز عشق وچ جالي سدائي
بیدردان اون ڪل نه ڪائي - درد دي درد ڪا وڃي دي
بیدل وحدت دي گل من ٿون - وهم طلسم دوتی دا ٻن ٿون
وچ عروج ازول دي گهن ٿون - لذت آوڻ وڃا وڃي دي

هن ڪلام پوري ٿيڻ بعد انهيءَ هندستان جي موڪلائڻ
۽ وڃڻ وقت فرمايائين ته آئينده سنڌي ڳالهائيندا رهن
۽ ڪوبه انگريزي نه ٿيندو. اهو هندستاني به ڪو
اهڙو موڪليل هو جو اهو به فيض ڪري ويو. انهيءَ
کان پوءِ ڪين هن به ستيءَ جو خيال پيدا ٿيو.

فقير صاحب جو اتي جي آغاز ۾ سير
قاضي غلام مهدي فرمائي ٿو ته هي هيٺيون احوال
فقير صاحب جي زبان مبارڪ مان ٻڌل آهي:-
آغاز عشق ۾ اسان هڪ ڏينهن گهمندي گهمندي
پنهورِي شهر ۾ ويا سي جتي هڪڙي مولوي صاحب
ويٺي شاگردن کي 'تلوت' ٿو لکي. (عربي زبان جو آخري ڪتاب)
جي عربي ڪتاب مان سبق پڙهي ڏنا. سلام ڪري
ويهي رهيا سين. مولوي صاحب جو سبق ڏيڻ ۾
وڌل هو تنهن اسان ڏانهن ڪوڏيان نه ڏنو. ان
وقت اسان کي گهروءِ جو ٻچو ڪلهن تي ۽ مٿي تي
تاج هو (تاج ٿو پوي) جو قسم آهي جو اڳ ۾ ڏيڍ پائيندا
هئا.) پاڙهيندي مولوي صاحب ڪا پل ڪئي ۽
تنهن تي اسان چوسين ته اهو لفظ ائين ناهي. انهيءَ
چوڻ ڪري مولويءَ جو خيال اسان ڏانهن ڇڪيو.
جڏهن مولوي سبق پاڙهڻ کان واپس واپس ٿيو ٿڌين

پوء چوڻ لڳو ته ٿيڻ اهي صاحب معشر
 ڪيئن ٿيندا؟ جواب ۾ چيو سڀن ته اڄ ڪا پوءِ جيڪو
 صرفي ٿيڻ هن شهر ۾ اچي، تنهن کي دعوت ڏي
 هڪڪ جا رسلا ڪري ٿيڻ کي ڏيندو وڃي. اهي سڀ
 جڏهين اهي سڀ ٿيڻ کي ڏيندو ڏانهن نڪرڻ
 سڀ گهاء معاف ٿيندا. اڄ ڪا پوءِ ڪنهن به صاحبي
 سڳوري کي نه ڏکونج، ان کان پوءِ اسين پنهنجو
 خيال موليٰ آڻاسين.

ان مولوي صاحب جن جو فرزند مولوي محمد
 عبدالقادر پنهواريج وارو اڃان تائين حيات آهي
 اهو مولوي فقير صاحب جن جي آخر عمر وارو
 وقت ۾ ايندو ويندو هو.

آغا پيرن جي درگاه حيدرآباد ۾ شريف فرزند
 جنهن وقت ۾ حضرت مير انڀرو عرف جهوڪ
 شريف جي مسند تي صاحب ڪريم سائين اڀرندي
 شاه چوڻون سجاده نشين هئا تڏهين فقير انڀرو
 صاحب مير انڀرو شريف ۾ فيض حاصل ڪرڻ وڃي
 هڪ سندن عمر ان وقت ۳۰ ۽ ۳۵ ورهين جي واري
 هئي. اڃان فقير صاحب درگاه شريف ۾ پنهائي ڪئي
 هڪ جو صاحب ڪريم پنهان ڪرڻ کي فرمايو
 ته جي ڪجهه وڌيڪ وڌيڪ هڪ مڏو وڌيڪ
 الهادي اچي ٿو سو مٿس ٿي ويندو ٿو ڪڍين
 ٻي ڪي ڪا ڇڏيندو. لهنڪري اهو وقت ٿو ڪي ٿو

ان کانپوءِ فقير صاحب جـهـوڪـ شريف آيا ۽
اتي ٿورا ڏينهن رهي ۽ وهڙي شريف موٽي آيا.

سائين ابراهيم شاهه چوٿين جو احوال

هي صاحب پنهنجي والد صاحب شاه عزت
الله سخي پير کانپوءِ حضرت مير الپور جي مسند تي جاء
نشين ٿيا. ان وقت پاڻ عمر ۾ ننڍا هئا. جڏهين
وڏا ٿيا تڏهين دل ۾ خيال ڪيا ٿون ته اسانجي والد
صاحب اسانجي ننڍپڻ ۾ وصال ڪيو هو ۽ جنهنڪري
اسان کانس خدا جي وات ڪانه پڇي هئي. سو
جي هينئر مشائخي جو دم رکيوسين ته خدا کان
مڪروم رهڻو ڀولدو. تنهنڪري چڱو ائين ٿيندو
جو فقير محمد صديق کان پڇي ۽ چو جو اهو ڏاڏي
سائين شاهه فضل الله قلندر جو مريد آهي. ان
کانپوءِ فقير محمد صديق اهڙي شريف وارن کي عرض
رکيا ٿون ته مولائي مريد ڪريو. فقير محمد صديق
اهو ٻڌڻ سان روئي پيو ۽ صاحب ڪريمن کي
چيائون ته هن مريد کي ڪهڙي مجال جو
اوهان کي خدا صاحب جي وات
ڏسي سگهڻ جو ست ساري. صاحبن مٿس ڏاڍو
زور ڀريو تڏهن لاچار ۽ لاچار ٿي عرض ڪيائون ته

اوهان جي ڏاڏي سائينءَ جي امالت حاضر آهي.
 ائين چئي ڪين خدا صاحب جي وات سليمائون.
 سائين ابراهيم شاهه کي بنگلي ڏي ڇوندا هئا؛
 ڇاڪاڻ ته پاڻ هڪ سادي بنگلي ۾ سدائين معاهدي
 ۾ رهندا هئا فقط انهن پهرن ۾ ٽپهريءَ جو ٺڪري
 ٿوري دير ٻاهر وهندا هئا. بنگلي ڏي اهڙي نه
 رياضت ۽ معاهدو ڪندا هئا جو جيڪا چلمچي وئي
 رکي هوندي هئي؛ سا جڏهين سندن مريد ٻاهر ڪڍندا
 هئا ته سڄي رات جي گرون سان ڀريل پسندا هئا.
 سندن گذران بلڪل مسڪيندڙو هو. دائما قداست
 ۽ صبر جا قائل هئا. يعني ڏه ڏه ڏينهن کاتي جو
 اسباب ڪونه هوندو هون. سائين پاڻ، فقير، ٻانها ۽
 صاحبزادا بڪه تي هوندا هئا. اهڙي شدت جي
 وقت ۾ پنهنجن آدمين کي فرمائيندا هئا ته ٿانون ۾ خالي
 پاڻي وجهي ٻاهه تي رکو. اهو الهيع لاءِ ڪندا هئا
 ته ڪو آدمي ڪوت ۾ اچي ته اهو گمان نه پوئس
 ته فقير وٽ ڪجهه نه آهي ۽ مريد متان الهيع ٻڌڻ
 تي ڪجهه آڻي ڏين. مانيع جي ساعت گذرڻ کانپوءِ
 ٿالو ٽپا لاهي اولڏا ڪري رکندا هئا. هڪ فقير هڪڙي
 ڏينهن عرض ڪيو ته سائين مهنجا! بڪن ۽ ڦاڦن
 ماري رکيو آهي، جيڪر ڪنهن مريد کي ڪري لڳو
 ته ٻه ٽي سو اڏارا موڪلي ڏي؛ ته گذر ڪهي ۽ پوءِ
 اهڙو قرض ڪنهن وقت ادا ڪري ڇڏبو. الهيع

طرح بکن جي هڪاڻي ٿيندي. جواب ۾ بيت
فرمايائون :-

بيٺ :- منگني سي مرنا ڀلا جو ترڪ ٺڪالي جيءُ
جي سڪ چاهين اپنا نه منگ نه پاني پيءُ

حيرت ۽ عبرت جي ڳالهه آهي : چو ته سندن
مريد سون سندن وارا به هئا پر پاڻ اهڙي روش
وندا هئا جو انهن کي خبر به نه پوندي هئي.
پتا ئي گهوت پڻ چيو آهي :-

بڪ وڌائون بنگلي جوڳي ڪندا چچ -

طلب نه رکيائون طعام جي اونيون پڻ اڃ

سناسين سيد چوي من ماري ڪيو مڇ -

سامي جهانگي سچ وڃي وسوءَ کي ويجهي پيا.

صاحب ڪرامت ۱۲۶۹ هه ۲۷ رمضان جي رحلت

فرمائي.

فقير صاحبن جو مڃاڻ ڪمائڻ

اسان اڄ ڏيکاري آيا آهيون ته هڪ هندستاني فقير

بیدل بادشاهه وٽ آيو هو. ان جي صحبت
ڪرڻ کانپوءِ فقير قادر بخش کي سٺ ٿي حسن
پرستيءَ جو خيال ٿيو.

(۱) پهريندي فقير صاحب جي هڪ

براهمنيءَ سان دلي رغبت هئي. (اها

براهمني روهڙي جي هئي ۽ سندس گهر شاهي

بزار ۾ لعلو مل ڏوڏي جي دڪان ساهون هو.
انهيءَ مائيءَ جي عزيزن مان هڪڙي برهمڻ هن
بندي سان هي هيٺيون حال ڪيو:-

”هوانڪي پنهنجن رشتيدارن مان معلوم ٿيو ته هڪ
مسلمان درويش نالي قادر بخش لالو ڏوڏيءَ
واري دڪان تي ويٺو هوندو هو ۽ جنهن وقت اها
براهمڻي دريءَ کان اتفاقاً مڏهن ڪيندي هئي
ته فقير صاحب جي واٽان هڪدم روانه ڪيو
واه! اکر نڪري ويندا هئا. جڏهن اها روڊڪار
گهٽا ڏينهن جاري رهي ته ڏهن، ان مائي
انهيءَ ڳالهه بابت گهر ۾ ذڪر ڪيو.
ان تي ڪجهه برهمڻ پاڻ ۾ گڏجي فقير صاحب وٽ
وڃي کين ڏاڍو دٻائڻ ۽ دڙڪو ڏنائون ته وري
جي اها هلت ڏئي سون نه ٻاهر وڃي پونداسون
انڪانهوءَ فقير صاحب جن خاموش ٿي پنهنجي
جاءَ تي موٽي آيا. جڏهن اهي براهمڻ گهر پهتا
ته ڪور مائيءَ کي هڪدم اچي ٻيٽ ۾ ويٺو ۽
گهڻن علاجن ڪرڻ کانپوءِ به ڪو فائدو ڪونه ٿيو
تنهنڪري سمجهائون ته شايد اهو سڀ فقير صاحب
کي رنجائڻ ڪري آهي. سڄا لاهڻ ٿي، ان تي برهمڻ
گڏجي فقير صاحب کان معافي وٺڻ آيا. عرض ڪيائون
ته درد دفع ٿئي. فقير صاحب پاڻي پڙهي کين ڏ
جو ٻياري شرط، مائيءَ جو سور لهي ويو. ان کان پوءِ
وري شايد دڪان تي نه ويٺا.“

(۲) انهيءَ کانپوءِ سندن اظا وڪر مڃند بھاج روھڙائيءَ تي ھو. ان وقت اڃان انگريزن سنڌ فتح ڪانہ ڪئي ھئي. سندن ڇاٺو ٿي سکر ھئي؛ جنھن کي چيري ڪري چوڻدا ھئا. سکر شھر ٻڌل ڪونہ ھو. ڪر مڃند وڃي چيريءَ ۾ ھت ڪڍيو ھو جنھنڪري سڄو ڏينھن اتي رھي رات جو روھڙيءَ ايندو ھو. انهيءَ ڪري فقير صاحبن کي بہ لاچار۽ ضرور چيريءَ وڃڻو پوندو ھو. ڏينھن گذاري شام جو واپس ويندا ھئا. ھڪ ڏينھن جو ڏڪر آھي تہ فقير صاحب ڪر مڃند جي دڪان ڏانھن رستو وٺي پئي ويا تہ ان رستي ۾ ھڪ لالديءَ مان آواز آيو تہ ”راي ھادي اللہ! ميري حال ۾ نظر رحم ڪر نا، آواز ٻڌڻ شرط فقير صاحب لالديءَ ۾ گھري ويا. ڇا ڏسن تہ ھڪ فقير ڪٿولي تي سمھيو پيو آھي ۽ سارو وقت آھي؛ جنھن مان ڪينئان پي سر يا ۽ ڪريا. فقير صاحبن ڪي ڏسي چيائين تہ ”راي ھادي اللہ دعا کي نظر ڪرو.“ فقير صاحبن ان فقير ڏانھن ايترو ڏيان بہ ڏنو ڇو تہ سندن مجازي خيال ڪر مڃند ڏانھن ھو؛ باقي زبان سان ھي فرمايائون تہ ”اللہ رحم ڪريسين.“ انھن چئي روانا ٿيا. وري شام جو اتان فقير صاحبن کي آواز آيو تہ ”ھادي اللہ مھرباني فرماء کي الدر آلا، آواز ٻڌي الدر ويا. ڏسن تہ ڪت تي سھج

بند ڪشيل آهي؛ گل ڦل ڇڏڪار يا پيا آهن. ساريءَ
 لالديءَ مان هڪڪار پيئي اچي ۽ ان فقير جي جسم
 مان به مشڪ ۽ عنبر جي بوءِ پئي نڪتي.
 اهو فقير ڪٿ تي ويٺل ڏسي فقير بيدل سائين جو
 خيال چڪيو. الهيءَ فقير چيو ته ”آپ کي توجهه
 سي مير! خيال اچها بن ڳيا سي؛ مهر بالي ڪر کي
 ذرا بيٺهڻ ۽“ فقير صاحبن ويهي ڪا نيس احوال
 پڇيو. معلوم ٿيس ته اهو فقير الاهي الهام موجب
 آيو آهي ته الگريزن کي سنڌ وٺي ڏي. ٻيو ته
 الهيءَ فقير جو هڪڙي ڪچريءَ سان جهاز هو جا
 انهيءَ لشڪر ۾ رهندي هئي. انهيءَ کانپوءِ فقير
 صاحب روڙهيءَ موٽي آيا، چچريءَ ۾ سارو ڏينهن
 هندستاني ماڻهون ۽ صاحبجو ڪو فقير سائين جي رهائڻ
 ۾ رهندا هئا. هڪ ڏينهن ٽپهريءَ جو ڪين پاڻي
 پيئڻ جو خيال ٿيو. حاضر مجلس ۾ اٽڪل سو کن
 ماڻهون ويٺل هئا. هڪڙي پاڻي آڻي ڏنو ۽ پيئڻ
 تي هئا ته هڪ هندستاني اٿي عرض ڪيو ته سائين!
 هن بندي سارو هندستان گهمي ڏنو آهي پر اوهان
 جهڙو صاحب علم ۽ حلیم ۽ فصیح ڪونه ڏٺو. سو
 اوهان اهڙا صاحب علم ٿي به ماه رمضان جا روزا
 نه ٿا رکو، سائين جي ڳالهه آهي. هي مهينو رمضان
 شريف جو آهي. ان هندستاني وراڻو نه هائڻ به
 ڇڪڻ اوهان شام تائين پاڻي نه پيئو ته ڏسي

جو روزي قبول پوڻ جي دعا آءُ ٿو گهران - انشاء
 الله الهی دعا گهرڻ تي اچوڪي ڏينهن جو روزو
 قبول ٿو ٿو. فقير صاحب فرمايو ته جي اهو روزو
 قبول ڪرايو ته انشالا تعاليٰ اسين وري روزو نه
 گسائينداسون. ان کانپوءِ فقير صاحب لدلي علم جي
 وسيلي معلوم ڪيو ته ابرار اهو روزو درگاهه ۾ قبول
 ٿيو. ان کانپوءِ اهو پاڻي موٽائي ڏنائون ۽ شام
 تائين ائين رهيا. البته پاڻي موٽائڻ ڪري کين
 اڪليف ايتري محسوس ٿي جيتري ساري ڏينهن
 جي پاڻي نه پيئڻ ڪري ٿئي. ان ڏينهن کانپوءِ
 ساري عمر هڪ به روزو نه گسايائون. ان لائيءَ
 ۾ فقير صاحب جن صبح شام ان فقير سان ملاقات
 ڪندا هئا جنهن ڏينهن سرچارلس نيپئر الهی
 چيري ۾ پڙهو گهماراڻو ته سنڌ الگرئون ورتي ۽ ان
 ڏينهن فقير صاحب سکر وڃن ته ڏسن ته نه فقير نه
 لائي اتي هئي - واللہ اعلم بالصواب فقير صاحب
 ڪرچند جي مجاز جي وقت ۾ هڪ هنڌ اوطاقي
 تي نه ويٺا. گهڻو ڪري سهر ڪندا هئا يعني اڪڙهن
 فقيرن جي صحبت ۾ ڪڏهن درگاهه تي نه ڪڏهن
 جاءِ تي گذاريندا هئا. ان وقت ۾ محمد صديق
 اهڙو شريف وارو شاه فضل الله، قلندر جو مرید
 وهڙي ۾ سيد غلام علي شاه جا گهردار جي اوطاق
 تي اچي اشرف فرمائيا هئا. محمد صديق ٽن

ڏينهن پير سن هو. مگر فقير صاحبن جي جوانيءَ جو آغاز هو. فقير صاحب جن زيارت ڪرڻ ويا. ڪچهريءَ ۾ وڏا فاضل، اڪابر، سيد عالم به ويٺل هئا. فقير محمد صديق فقير صاحبن کي ڏسي چيو ته هندو فقير اوري اچي وهو، ڇو ته، پاڻ سادائين جي ادب کان پري پئي ويندا. جڏهن فقير صاحب ٻاهر آيا ته ڪن ماڻهن عرض ڪيو ته ساءِ فقير محمد صديق اوهان کي هندو ڇو سڏيو. پاڻ فرمايائون ته اسانجي خيال جي فنا هائ ڪرمچند هندوءَ ۾ آهي، ان ڪري هندو سڏيائون.

(مٿي احوال جو راوي غلام مهدي مرحوم آهي.)
اهو ساڳيو ڪرمچند فقير صاحبن وٽ عمر جي آخري وقت سوڌو ايندو ويندو هو. هيئنڙ ان جو اولاد ڏوهڻو سڀرو مل روهڙيءَ ۾ رهندو آهي. (۳) ڪرمچند تان خيال ڪهي وڃڻ کانپوءِ فقير صاحبن جو مهاڙ غلام محمد شڪار پوريءَ سان ٿيو. نه فقير صاحبن کي غلام محمد کانسواءِ قلب کي قرار هوندو هو ۽ نه غلام محمد کي فقير صاحبن جي چار چشميءَ کان سواءِ راحت هوندي هئي. غلام محمد بهاني ڪبهالي شڪار پور کان ڪهي روهڙيءَ فقير صاحبن لاءِ ايندو هو. غلام محمد جي ماڻهن کي اها ڳالھ منظور نه هئي، ان ڪري جو هڪ ڏينهن کيس اصل موڪل نه ڏنائون. فقير صاحبن کي وهڻ واک نه ٿيو.

بيدل جي سوانح عمري

سو سڌو شڪار پور آيا. جڏهين فقير صاحبن جي
اچڻ جي خبر فقير غلام محمد جي عزيزن کي پيئي ته
غلام محمد کي ڪوئي ۾ پوري ڇڏيا ائون.
فقير صاحبن اهو حال ڏسي اتي ڪنهن ولي الله
جي درگاهه تي ويا جتان جواب ملين ته جي هي لفظ
چو اندو ته غلام محمد ملاقي ٿيندو. فقير صاحبن اچي
ان ڪوئيءَ جي ٻاهران اهي لفظ چيا، ته پٽ ڏري
پيئي ۽ غلام محمد اڪري آيو. اها پٽ وري ساڳي
بند ٿي ويئي. فقير صاحب غلام محمد کي وٺي
روھڙي پهتا. غلام محمد کي نه ڏسي سندس مائٽن
کي حيراي ۽ پريشاني وٺي ويئي. ٻڌائون ته
غلام محمد روھڙي وڃي پهتو آهي ۽ سو، ويساهه جهين
ته فقير صاحب ڪامل آهي. ان مهين ڳالهه ڪري
غلام محمد جي ٻانهن فقير صاحبن کي ڪٿي سونپيائون.
غلام محمد جي ٻانهن ملڻ سان فقير صاحب هڪ
جاء اوطاقي ٿي ويندا.

فقير غلام محمد جي منزل جي خبر فقير بيڪس
سائينءَ جي هيلين مصري مان پوي ٿي -

”پر محبوب غلام محمد فقير مرغ لاهوتي“
يعني ته غلام محمد لاهوت لامڪان تائين اڏامندڙ
پڪيڙو هو. ايتري قدر سندس منزل هئي. فقير
صاحبن فقير غلام محمد جي وصال جي تاريخ هيلين
ٻيٽن ۾ قائم ڪئي آهي :-

- ۱- رفت از جهان غلام محمد مرا گذاشت
 مریهون بهسرت و بتاسف اسیر هم
 پرسید دل چون سال و فاقش ز فکر پا ک-
 سال که نظر بگفت مصفا ضمیر هم
- ۲- چون غلام محمد رحیل زین عالم
 بماند بر دل معزونی داغ درد و بلا
 ۳- آن مخلص غلام محمد چون زین جهان
 با جان شتافت ملک سرمدی
 کردم سوال سال وصالش ز عقل گفت
 جا وید باد حاضر بدجناب احمدی
- ۴- آن مخلص یگانه که خوش بود مکتبش
 رفت از جهان بماند بدل داغ حسرتش
 مقبول حق غلام محمد که دور زد
 خون شد دلم ز سوز غم و درد فرقتش
 یا رب دوام باد بخت حبیب تو
 فیضان ابر رحمت بر خاک تربتش
 جانش مدام غرق بر بحر وصال دارد
 شاهان لما بکویت نور وحدتش
 شب چار شد به نوزدهم آخرین جمعه
 رسته ز قید هستی قاریخه رحلتش
 تاریخ ۱۹ جماد الاخر ۱۲۶۱ هجری

(۴) فقير غلام محمد جي وفات بعد فقير صاحبن جو خيال
 قاضي ڀير محمد سان اٽڪيو جنهنڪري ڀينهنجي
 اوطاق ڇڏي اچي قاضي صاحب جي گهر ڀر سان
 جاءِ مسواڙ ڪري ويٺا ۽ وصال به قاضي صاحب جي
 اوطاق ۾ ڪيا ٿون -
 ڀڳت دوا رکي (هڪ روھڙي جي ڀر ۾ اوستا ۽
 شريف ماڻھون) هن بندي سان ڳالھ ڪئي ته اهو
 ڪو مهينو خالي نه هو جو فقير صاحبن سان قاضي
 صاحب ڪين رٿو. پر رسندا ٿوري وقت لاءِ هوا.
 رسندا هئا نه فقط راتوڪي رات، وري ساڳائي ڀر ۾
 رهندا هئا. فقير صاحبن جي صحبت ۾ اھڙي نه
 ڪا ڪشش هئي جو قاضي صاحب کي به مات ڪري
 وهڻ نه ايندو هو -

هڪ دفعي قاضي ڀير محمد فقير صاحبن سان رٿو.
 سو، فقير صاحب جن بستر و ڪٿائي سڌو گهر آيا - رات
 گذري ۽ ٽنهن ٽيڪاري ٽٽي ۽ فقير صاحب ٻاهر
 منڇي پائي ويٺا هوا ۽ صحبتي هيٺ ويٺا هئا ته ان
 وقت قاضي ڀير محمد به اڪي اڪي فقير صاحبن
 کي لھڻ ۽ جھلھون پائي پئي ٺھاريو. تنهن تي ويٺن
 مان ڪنهن فقير صاحبن کي چيو ته ڦهلا! قاضي ڀير محمد

ٻاهر بيٺا آهن. پاڻ اهو ٻڌي مڃي ٿا
 اٿي ٻاهر آيا ته قاضي صاحب به اڳتي وڌي آيا
 ۽ وڇڙيا مليا. اهڙي طرح جدائي سهي نه سگهندا
 هئا. ڏس ته رٺا پيا آهن، وري ڪري ڏس ته ڀرتا پيا آهن.
 پل پل جو تماشو هو. ڪوئي ڪونه چئي سگهندو هو
 ته وڙهيل ۽ رسيل آهن. وڌيڪ ڪو احوال ملي نه
 ٿو سگهي باقي پاڻ چوڻدا هئا ته ”قاضي ڪباب ڪيو
 آهي.“ فقير بيڪس ساڻين هڪ پارسي غزل جي
 مصرع ۾ فرمائين ٿا ته -

”به قاضي پير محمد مست مجذوب خمار عشق.“
 يعني ته قاضي پير محمد مجذوب ۽ مست فقير هو.
 قاضي صاحب جي وصال جي تاريخ فقير قادر بخش
 چئي آهي جا هيٺ ڏجي ٿي :-

اول

چونڪر قاضي پير محمد ٻا ٻڌا -

ڪره اندر عشق حق جا نرا فدا

دل ز سال وصال او داده خبر -

گفت پروانه شمع خدا

دوم

پیر محمد مظهر فیض اللہ -

چون سوئی عالم بقا پیموه را

ہا قف از سال وصالش باز گفت -

در جهان جان گرفت آرا مگاہ

سوم

سالک طریق پیر محمد کہ در زمان
 گوہرہ در سلوک طریقت ز سالکان
 با خاص و عام داشت را خدمت و نیاز
 می دید نور جلوہ ہمہ اوست را عیان
 بعد از بلوغ علی اللہ سر نمود
 سال چہل جدا از قن آمد بملک جان
 سیوم شوال در شب یک شہر نیم شب
 دست از نشان شست دران بحر بی نشان
 وقت عروج طائر وحش فرستہ گفت
 پرواز کریںم شب سوئی آشیان

فقير صاحب جي شادين جو ذڪر

فقيرن صاحبن ۽ گهر نڪاح ۾ آندا هئا. پهرين
 گهر مان هڪ نياڻي هين. ٻيو گهر ٻڙڻي آڏي
 مان نڪاح ۾ آندا ٿيون جنهن مان فرزند ٿيو.

سندن روز مره جي هالت

مٿي ذڪر آئي چڪا آهيون ته فقير قادر بخش
 فقير غلام محمد جي مڃاڙ جي وقت تائين، سيلاني
 ٿي رهيا، ۽ ان وقت فقيرن جي صحبت ۽ درگاهن تي
 گهڻو وقت گهاريندا هئا. ان کان پوءِ هڪ هنڌ هڪ
 مقامي ٿي ويٺا ۽ سدائي روزي نماز ۾ رڌل هوندا
 هئا. انهي وقت سندن سقم حال اهڙو هوندو جو
 جو هڪ ماني تي اٺ آدمي گذران ڪندا هئا.
 بعضي ته ڪجهه نه هوندو هون ٿڌهين به خير سان
 وقت ٽپائيندا هئا. جا شيءِ نه هوندي هئي ته ان
 جي موجودگي لاءِ به رب کي سوال نه ڪندا هئا.
 سدائي پاڻي تي پيا وهندا هئا. جيڪي خدا ڪري
 سو واه واه! اٺ ئي پهر ٽڙي جي رهاڻ ۾ رهندا هئا
 جڏهين سندن صحبت قاضي پير محمد سان لڳي
 ٿڌهين اوطاق ڇڏي اچي قاضي صاحب جي پاڙي
 ۾ رهيا. اتي به ٽهه ٽن اهڙوئي مسڪين حال رهندو
 جيستائين، قاضي صاحب کي فرزند قاضي غلام حيدر
 ڄائو. قاضي صاحب جي صاحبزادي جي اولاد بعد

بيدل جي سوانح عمر ي

ٽيٽرو سو ٿيو ته کين جيڪڏهن جهنن چيز جو احتياج
ڪٿي ٿيندو به هو ته اها هڪدم اچي حاضر ٿيندي
هئي يعني ته قاضي صاحب به سندن اولاد کي ڪوبه
بڪ يا فاقو جو اثر نه ٿيو. ان باري ۾ ناظرين
اڳيان هڪ بيان رکجي ٿو جو مٿينءَ ڳالهه کي وڌيڪ روشن
ڪري ٿو. ميان تصدق حسين شاهه ويٺل پنجاب
(رهندڙ روهڙي) واري ڳالهه ٿي ڪٿي ته آءُ
مير علي مراد خان وٽ لوڪر هئس. هڪڙي ڏينهن
مير صاحب جي ڪم سانگي روهڙي اچي پٽ وٽ
گهوڙي تان لٿس. جهاز سکر واري پاسي هو سو
دل ۾ خيال هو ته سکر کان ٿي موت ٿي فقير صاحب جن
جي زيارت کان مشرف ٿي خير پور موٽي ويندس.
اڃان ائين ڪندي گهوڙي ترسييس ته يڪدم دل ۾
اهو خيال اٿن ٿيو ته اڳ ۾ فقير صاحب جن
وٽان ٿيندو پوءِ ٿو وڃان. گهوڙو ڀلو اٿم، جيسين
جهاز موٽي ايندو، تيسين، ٿي ايندس. پوءِ گهوڙي
ٿي لالڪه ورائي فقير صاحب جن جي اوطاق تي
اچي لڪيس. اتي هڪ عورت هت ۾ ٿاڻهي جهلي
ديوار سان ٽيڪ ڏيئي بيٺي هئي ۽ پاڻ هڪ هنڌ
ويٺا هئا. گهوڙي کي ٻڌي اچي قدمبوس ٿيس ۽
پنج آڻا ڪڍي منجهي وٽ رکيم. مون وٽ اوقت
پنج آڻا هئا. آءُ وڃي ٿلهي تي وينس ته پاڻ ان
مائي کي چيائون ته ابا! اچي هيءُ ڪٽو. فقير صاحب جن

پئسن کي جهيو به ڪونه. مائي پيسا ڪٽي بازار وائي
 ٿي ويئي. اهو حال ڏسي حيرت وٺي ويو ۽ ان
 ڳالهه جو منجهه ڪي ڀلا آندو ماڻو ٿيو. سو سنت چرن چهي
 اچي مائي کان حال ورتو. مائي هيٺين طرح سرستو
 احوال ڪيو. چيائين ته مان قاضي پير محمد جي
 دروازي جي پورهيت آهيان. مون کي اندران
 فرمايائون ته فقير صاحبن کان پنجهه آڻ. وٺي بازار
 مان فلاڻي چيز وٺي آ. ٽڙهين اچي فقير صاحبن
 کي چيو ته سائين فلاڻي شيء واسطي پنج آڻ درڪار
 آهن. فقير صاحبن فرمايو اجهو آيا. آڻ ٿوري دير
 ترسيو ته ٽون اچي پهتئين ۽ پيسا اچي رکي ۽ جي
 ڪٽي شيء خريد ٿي وڃان. ميان تصديق حسين شاه
 هميشه چوندو هو ته آڻ انهيءَ ڏينهن کان افسوس
 هر آهيان جو زماني جي غرقاليءَ ۾ هٽ ڪري اهڙن
 اعليٰ روحاني هستين کان ڪي نه پرايو سين.

ڪاڙو ۽ پوشاڪ

ڪاڙو بلڪل سادو ڪاٺندا هئا. ڳالهه ٿا ڪن ته
 جيڪڏهن وقتي ڪن سادو ۽ سوالي ۽ رس - پرايو ۽
 لذت طعام کائڻ لاءِ ايندو هو ته ان ۾ پاڻي ملائي
 بي سواد ڪري ڪاٺندا هئا. ڪنهن به خاص ڪاڙي
 يا پاڇيءَ لاءِ سندن دل ٻلي طلب نه هئي ۽ باقي ٻڌجي
 ٿو ته پوئڪيءَ جي مڇي سا جام ڪاٺندا هئا.

پوشاڪ بلڪل سادي اويهندا هئا. ڪڏهين به ڌوڻيءَ ڌوئا ڪپڙا نه ڪيائون. هميشه صابن ڌوڻيءَ ۾ گهڻو ڪري، ڪار جا ٽهڪائي ڌوڻل ڪپڙا ڪندا هئا. مٿي تي تاج (ٽوپي جو قسم جنهن لاءِ مٿي ڏڪر ڪري آيا آهيون) پائيندا هئا.

پنهنجي روئيءَ جو اڌ حصو هميشه گهڻو ڪري حاجدا شاهه پر ڪڏهين حيدر قلي ۽ بي ڪنهن ولي الله جي درگاهه تي موڪليندا هئا ۽ اهو سندن هڪو نيم هوندو هو. سندن فقرا به جو هڪ فقير نالي سلیمان ڄالو، ٿو ڪري نه هڪ ڏينهن فقير صاحبن کي گهران ئي مالين ۽ ٻوڙ جو وٺو آيو. فقير صاحبن ماني جو اڌ حصو ڪري، ڌار ڪڍي، مولڪي ڏيئي ڇڏيو ته ابا هيءَ وڃي حاجدا شاهه جي درگاهه وارن کي ڏيئي اچو. پر جئين جو اونهارِي جا ڏينهن هئا سخت تمام ۽ بڪه لڳي هئي جامه به پهرن ۾ بوت ڪونه هيو ۽ وڃڻو دور پيو ۽ ٻن ٻن جو وقت ۽ هئي گرمي سخت، تنهنڪري مالي ڪٽي اچي مسجد جي ڀرسان حاجي جمڙي جي دڪان تي ويهي ۽ کائي، ٿورو اچي رکيم. پئي ڏينهن مالي ڏٺائون ته اها به کائي ڇڏيم. آخر ٽن ڏينهن ساڳي مهل مالي ڏٺائون پر پهر يا ٽن مولڪان پڇا ٿون ته ابا سلیمان! حاجدا شاهه فرمايو آهي ته اسان کي مالي نه ٿي پھچي. ٻڌاء ته ڪنهن کي ڏيئي

ايندو آهين. مون روئي عرض ڪيو ته ساڻهن ٻي
سڙلدا اٿم ۽ بڪ به ڏاڍي لڳندي اٿم تنهنڪري
حاجي جهڙي جي دڪان تي ويهي کائي ڇڏيندو
آهيان. فقير صاحب فرمايو ته اها حاجدا شاه فرمايو
آهي ته مالي جيڪڏهن اسانجي مڃا ورن ڪي نه ملندي
ته گرو يا اسانڪي نه پهتي ۽ جيڪڏهن اسانجي نالي جي
شيء پيا کائي وڃن ته باقي اسانجا مڃا ورن ڇا لاء آهن.
هاڻي تنهنڪري اها مالي اوڏانهن ڏيئي اچ نه
قبول پوي.

ڀاڻ سدائين ڪوه جو پاڻي پيئندا هئا. دلوء
ڪونهي ڪٽوليءَ جي لڙيڪ رکيل هوندا هئا. اڄ
لڳن سان ڀاڻ پري پيئندا هئا. ٻئي ڪنهنڪي
تڪليف ڏيڻ نه چاهيندا هئا. آخر عمر ۾ جيڪا ڪونهي
فقير صاحب ڪم آڻيندا هئا سا فقير سلیمان مير بهر
وت هئي.

فقير صاحب جي اوطاق هيٺينءَ طرح ٺهيل هئي -
اوطاق ۾ ٻه ٿلها هئا. هڪ اندر ۽ هڪ ٻاهر. ڀاڻ
هڪ ساديءَ ۽ لٽن پاڻ سان جڙيل منجيءَ تي
وهندا هئا جا ٻاهرين پاسي ڏکڻ طرف پيل هوندي
هئي. ٻئي ٿلها الهيءَ منجيءَ کان مٿي ٺهيل هوندا
هئا. ٿلھن تي پمس جا ٽڏا (لڪون) پيل هوندا
هئا. سيدن، هندن ۽ مسلمانن مان جيڪي به وٺن
ايندا هئا سي سهڻي الھن ٿلھن تي اچي وهندا هئا.

فقير صاحب جو وصال

پيگت دوار ڪو مل ڳالهه ٿو ڪري ته جڏهه فقير صاحب جي انتقال جو وقت ويجهو آيو تڏهن سخت بيمار هئا جنهن ڪري اهڙو ضعف ٿي ويا هئا جو ضروري حاجت به ڪت ڀرسان هيٺ ڪندا هئا. جيڪڏهن اٿڻ جو خيال ڪندا هئا ته به ٻيو ماڻهون ڪين اٿاريندو هو. ايترو وقت الهيءَ تڪليف هيٺ رهڻ جو هي سبب هو جو قاضي پير محمد سندن معشوق ڏاکڻن اچي وصال ڪري ويو هو ۽ سندن ٻارن ۽ گهر جو بار مٿن هڻڻ ڪري اندران دروازي تان اجازت نه ملندي هئي. انهيءَ موڪل وٺڻ لاءِ به دفع ماڻهن جي ميڙ موٽي چڪي هئي. اندران دروازي تان اهو جواب ملندو هو ته قاضي صاحب به وصال ڪري ويو، ۽ هاڻي جي فقير صاحب به موڪلائي ويندا ته هي انڍا نينگر ڪيئن ٿيندا؟ آخر ٽئين دفعي سعيدن جي ميڙ ويٺي جن جي بار ڪري موڪل ملي. ان کانپوءِ هڪڙي وقت فقير صاحب جن ڪڏولي تان اٿي دروازي تائين آيا ۽ سندن خذ متگار به ساڻن پٺيان دروازي تائين آيو. اهو ماڻهون ڇا ڏسي ته هڪڙو شخص گهوڙي تي سوار آهي ۽ به ماڻهو پاسن کان به اٿس. الهيءَ اورائي جهڙي واري شخص اتان بهي هڪ مٿي ڪيو. فقير صاحب دروازي وٽ بهي ڪڍڻ جهڪايو. پوءِ

باط واپس ٿي ڪٽ تي آرامي آيا. انهيءَ ماڻهونءِ
جي زور ڀرڻ تي فرمايائون ته ابا! قلندر شهباز هو،
اسان کي وٺڻ آيا هئا. ائين چئي خاموش ٿي سهي
پيا ۽ اڃان سورج اولاهين ڪناري تي پهتو ئي
ڪين هو ۽ شعاع جو چرو هٿ اڃان پنهنجون جلد
بازون ڏيکاريندو پئي رهيو جو فقير صاحب جي
روح جو شهباز پڪيٽ ۾ جسم جو قيد ٿوڙي لامڪان
لاهوت ڏانهن پرواز ڪري ويو.

سندن لاش مبارڪ تي شهر جا هندو مسلمان گڏ
ٿيا ۽ گهڻن نه جنازه نماز به گڏجي پڙهي. اهوڏينهن
۱۶ ذوالقعد ۱۲۸۹ هجري هيو ۽ انهيءَ تاريخ تي
روڙي ۾ هر سال ميلو لڳندو آهي. فقير صاحب
جي وصال جي تاريخ فقير بيڪس صاحب فرمائي
آهي سا هيٺ ڏجي ٿي :-

ٿلهه - رمز رنديءَ جي عجائب روڙي ۾ راز ڏر
ڏاڻي بيدل بادشاهه بيشڪ اهو شهباز هو
۱ - موج مستي ۾ سدا سلطان سرافراز هو
حلاج جي حالت ۾ دردمن خدا معاز هو

بیدل جي سوانح عذري

- ۲- پير مغان جي پيش ۾ حقيقت مجاز ۾
 - 'هراوست' واري حال ۾ محمود سوي اياز ۾
 - ۳- درد واري دين ۾ وير وحدت باز ۾
 - عشق جي اوتار سان دلدار دست دراز ۾
 - ۴- هن تماشي گاه ۾ اڻڻ جي آواز ۾
 - مرضيءَ موجب پانهنجي سير صفاتي ساز ۾
 - ۵- سال ٻارهن سو اڻڻاوي ۾ سوز گداز ۾
 - سورھين ذوالقعد جي دادِي سند و پرواز ۾
 - ۶- بيدل مرشد منهنجو هادي غريبنو از ۾
 - بيڪس خادم درجي کي عشق جو آغلز ۾
- ✓ خانگاہ (خانقاہ) جي ٺهڻ جي حقيقت

فقير بيدل سائين قدس سره جنھي درگاه شريف
روھڙي اسٽيشن جي ڀر ۾ آھي. ريلوي بند جو
خيرپور طرف وڃي ٿو تنھن جي کاٻي پاسي خانگاہ
ٺھيل آھي.

الھيءَ درگاه جي ھنڌ اڳي ھڪ انڊو وڻ ھوندو
ھو، بي ڪا وسندي ڪا ھئي. روھڙي اسٽيشن

۽ ريلوي بند فقير صاحب جي وصال بعد جڙيا. فقير صاحب ان وقت هيٺان بعضي بعضي اءِ راقبو ڪري اچي وهندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن حاضر مجلس جي ڀيٽ تي فرمائيندا هئا ته فقير پوءِ هتي ايندو. آخر ٿيو به ائين.

درگاهه نهٺ کان اڳ اُتي لائڻي ٺهيل هوندي هئي. ڪجهه عرصي کانپوءِ پاڻي ڪشني مل ۽ ٻين طالبن کي اچي خيال ٿيو ته فقير صاحب جي تربت مٿان قبر اڏائي. ستتئي الاهي خيال کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ سڀ سامان پٿر سرون وغيره لهي چڪا. ڪم شروع ٿيو. ڪم هلندي ڪي به واقعا ٿيا جنهن ڪري ڪم بند رکيو ويو. ڇا ٿيو جو خليفه بيگ محمد جي گهر ۾ ڪو واقعو ٿيو ۽ ٻيو پاڻي ڪشني مل جو بت ديوان دولاھڙو مل جو حال حيات آهي اچي مرڻ ويجهو ٿيو پاڻي ڪشني مل بت کي آڻي تربت جي وچ ۾ سمهاري ڇڏيو ۽ پاڏايو ته جيئن اڏا قبله! خطا معاف ٿئي ۽ پٿر کي شفا حاصل ٿئي.

اُور ٿي پنهن کانپوءِ ٿي فقير اندر درگاهه ۾ استخاره ڪرڻ ويٺا ته اجازت ملي ته درگاهه جو ڪم شروع ڪجي. کين ارشاد ٿيو ته چڱو هڪ سادي چوڪندي ٺهرائي ڇڏيو. پوءِ درگاهه جو ڪم شروع ٿيو جا هاڻا پسي ٿي.

فصل ۲.

بیدل جو مذہب

شیعو یا سنی؟ - سندن عقیدا -
بی طمعی - رحمدلی - ریاضت - نثرت
پاکدامنی - امامن لاء قرب ۽ خلیفن
لاء عزت - عاشورن بنسبت سندن خیال
شریعت جی پیروی - دینی آزادگی
عشق جو مذہب - سندن طریقو - ذکر نفی
اثبات وارو - پیروی مریدی +

بیدل بادشاہ ذات جا قریشی ۽ مذہب جا
حنفی هئا ۽ جیتوڻيڪ سنت الاماعت پر وهندا
هئا - تڏهن به کڏهن کڏهن سندن روش شیعو
جهڙي معلوم ٿيندي هئي . پاڻ صوفي قادرِي طريقي
جا هئا جو سندن هيٺن مصرع مان معلوم ٿو ٿئي :-

فقير عهد القادر کي صوفي و حنفي ست

فڪند طرح سڪونت بلامتہ لو پڙي

فقير صاحب پندهي 'سرود نام' جي ڪتاب ۾
عربي لشر ۽ پارسي نظم ۾ پنهنجا عقيدا ظاهر ڪيا
آهن، جنهن مان عربي عقيدن جو ترجمو هيٺ ڏجي
ٿو:—

۱- الله تعاليٰ جي ذات پاڪ مشابيهت حلول يعني
پاڪ ۽ نيارِي آهي. ظاهر خواه باطن ۾ اي
مئل ۽ لائلي آهي. جيڪي چاهي سو ڪري
سگهي ٿو ۽ انهيءَ ۾ اعتراض اٿارڻ جي جاءِ
ڪانهي.

۲- احمد مجتبيٰ احمد مصطفيٰ صلي الله عليه وآله
و سلم سڀنيولين، وصين ۽ رسولن جو سردار
آهي ۽ سندن سڳورو وجود ئي ذات ۽ صفات
۽ سڀني پيش گذشته البيانن ۽ آئيندهن جي
اوليائن جو مقصد آهي.

۳- پنجنندن پاڪن عليه السلام جو شان ۽ شرف بيان
ڪرڻ حد کان ٻاهر آهي. ظاهر ٿوڙي باطن
فيض طلبيندڙ به الهي جي عالیشان حضور ۾ تنها
ڪندڙ آهن.

۴- چار يار رضي الله عنه حضرت رسول الڪرام
صلاة الله عليه جي ڪچهري جا وزير آهن ۽ الله
تعالٰيٰ جي ذات پاڪ سان ملڻ جا وسعلا آهن ۽
حق ۾ گم ۽ هڪو ٿيڻ جا وسعلا آهن.

۵۔ ٻارھن امام پاڪ وڏي خالداڻ جا ٻهشت ۽
دو زخ جا وراهيدڙ آهن. وقت جي غوڻن ۽
قطبن کي ولايت بخشيئندڙ آهن.

۶۔ ڏھ بشارت وارا اصحاب نبي ڪريم علي الله
وصلعم جي ڪچهريءَ جا مقرب آهن، ايمان ۽
سو جهڙي جي ڪاٺ آهن، دين ۽ سخا جي لياڻ
آهن.

۷۔ چئن مذهبن جا امام شريعت جي ڪچهريءَ جا ٽپا
آهن ۽ پرهيزگاريءَ ۽ ڪريءَ جا بالي آهن.

۸۔ معاويہ کي چنگو بہ نٿا چئون ۽ بچڙو بہ نٿا چئون.

۹۔ يزيد پليٽ ڪم بخت آهي. سڀ خلق پاڪ
ساري جهان ۾ لعنتي آهي.

۱۰۔ چئن خليفن جي فضيلت ۽ اھليت جو منڪر ٿريل ۽

دشمن آهي. ڏسندڙن کي عدل ۽ اوصاف جي

اڪ سان ڏسڻ گهرجي ۽ نہ بغض - ڪوئي ۽ حسد

۽ دشمنيءَ جي نظر سان.

عقائد نظام پارسِي

وجود مطلق بي ماومن ٻوہ

نہ ماہيت نہ روح نہ بدن ٻوہ

تعيّن اولين ۵ ات را نام

محمد مظهر سر لدن ٻوہ

چون خمس طاهره کس نی که بر عرش
ظهور نور شان پرتو فکن بود

بخلاف اربع صد آفرین باه
که هر یک ما هر علم لدن بود

دوازده ائمه را ثنا خوان
و جود پاکشان معتقد زکن بود

گزارده تن خبر پر سی بیگویم
که هر یکی حضرت مومن بود

پس از ده دوازده غوث اعظم
جمع اولیاء شهر انجمن بود

علوم اولیا جز این علوم هست
که بودند در جان بود و نه تن بود

ز مجتهدان ابا کردن خطاست
که هر یک باغ دین سرو بن بود

معاویه را نداریم دوست هرگز
که او دشمن خدا و پندجشن بود

هزاران بار لعنت بریزد است
که مرتد ملحد و دوزخ وطن بود

روانقش رامدان لاجی ز تعذیب
خوارج لاش را آتش کفن بود
کسی کو مذکر فقر است بیدل

عدو فاش رب ذوالمنن بود
فقیر صاحب جن مہرم مہینی جی ۸-۹-۱۰ تاریخ
مسجد ۽ ڪر بلا روھڙي جي وڏن عاشورن جي ماتم
تي هلي پٺڪي ۾ شامل ٿيندا هئا جا ڳالهه عالم
ساروا سمجهندا آهن. الهی سندن حیاتی ۽
جي وقت ۾ مولوي صاحب میان عبدالرحمن سکر
وارو زبردست عالم هو. تنهن انهن سڀني خبرن
پٺڻ ڪري هڪڙي معتبر آدمي هٿان ليا هو موڪليو
ته فقیر صاحب! اوهان جهڙو متشرع آدمي گهڙو
وٽ ڪهڙا ڪري ماتم ۾ شامل ٿئي سانه وڏي ڳالهه چئبي.
جڏهين اهو پيغام فقیر صاحب کي مليو تڏهين فرمايائون
نه اها! ٻيو ۽ مس ڪٿي وٺو ته الهی باري ۾ توکي
لکايون ڇو ته متان وسري وڃي، ۽ اهو وڃي
مولوي صاحب جي پيش رک. فقیر صاحب الهی
آدمي کي لکايو ته پنهنجن چئن يعني حضرت رسول اکرم
صلعم، حضرت ابا بکر صدیق، حضرت عمر، حضرت عثمان
۽ حضرت علي شاهه رضوان الله تعاليٰ عليهم اجمعين
جن گهڙو ڪهڙو ڪهڙو آهي جنهن جي ٿاڻي ٿاڻ

لاه جدا جدا پنهن جي ڪري ڪتابن مان حد يث شريف
 جو امير، فصل، صفحہ ۽ ست لکائي. پوءِ عاشورن
 انجيت ڪيئي حديثون هڪ هڪ ڪتاب مان لسان
 ڪرايا ٿيون ته جو آدمي حضرت امام حسين عليه
 السلام جو مائو يا روج ٿيو ڪري تنهن کي قيامت
 ڏينهن حضرت رسول الله جي شفاعت حاصل نه
 ٿيندي. فقير صاحبن 'قره العيمن' خاص ڪتاب
 حضرت امام حسين عليه السلام جي شان ۾
 جوڙيو آهي جنهن ۾ ۲۹ حديثون آيل آهن، شايد
 انهي مان هڪ نه شڪ نه آهي. انهي کان سواءِ
 ٻيو لکايائون ته مولوي صاحب! اسان جي دل آهي
 اتر جهڙي سو جيڪڏهن ويٺا هوندا آهيون ته روڻ
 نه ايندو آهي ۽ جيڪڏهن انهن مانهي سرگس
 سان شريڪ ٿيندا آهيون ته اسان نه ٺهيو پر ملائڪ
 جن ۽ ۽ ٻريون، آسمان تي حورون ۽ زمين تي آدمي
 گريو ڪندڙ ڏسندا آهيون. جنهنڪري اسان جي
 اتر جهڙي دل تي به اثر پوڻ ڪري گريو ايندو
 آهي.

پوءِ جڏهن اهو مٿيون احوال مولوي صاحب
 اڙهيو ته فرمايائين ته ابا فقير صاحب جي علم سان
 اسان جي علم جي جاءِ لاهي. فقير صاحب پڻ پيو
 انهن ڪري.

فقیر صاحب جیتو ٿيڪ شریعت، تریت، معرفت کان
 مٿي ۽ حقیقت جا هامي هئا ٿڌهين ۽ شریعت جا
 بالڪل ٻا بند هئا چوڻ پنهنجي ڪتاب 'فوائد المعنوي'
 ۾ فرمايو اٿن ته 'التعا وزعن الشرع غیر الشکر'
 (خمار بنان شریعت جي حد اور انگهيندڙ گمراه آهي).
 پاڻ ڪلهي تي هڪ گڙوءَ رڻو پوچڻ ۽ مٿي
 تي فقیر اڻو تاج پائيندا هئا. عالمن ليکي گڙوءَ رڻو
 ڪڍڻو نا جائز آهي پر جن جو مذہب ٿيو عشق سي
 ڪنهن جي ڪڍڻ کان. اهڙو ئي هيو بیدل بادشاهه.
 عشق جو رهبر بطبي مذہب عشق جي باري ۾ هن
 صاحب گهڻو ڪي پنهنجي ڪتاب 'فوائد المعنوي' ۾ فرمايو
 آهي. چوي ٿو ته 'العشق سلطان ۽ حکم في الدارين'
 (عشق هڪ اهڙو بادشاهه جو بهي جهان تي
 حڪم هلائي ٿو) ۽ عشق جا وري ٻه قسم آهن: عشق
 مجازي ۽ عشق حقيقي.

مجازي عشق جي باري ۾ فقیر صاحب جن فرمائين ٿا
 'المجاز يوصل بالحققت ويمنع منها' (يعني مجاز
 حقیقت سان گڏ بندڙ به آهي ۽ ساڳي وقت الهی کان
 روڪيندڙ به آهي). مجازي عشق سراسر حسن تي
 ٻڌل آهي جنهن فقیر صاحب جن فرمائين ٿا 'الحسن
 حقیقت' لا يحصل مشاهدتها الا في الفناء (حسن هڪ
 اهڙي حقیقت آهي جنهن جو تسن مشاهدو حاصل نه

ٿيندو جيسين منجهس فنا نه ٿيو. جهڻ فقير صاحب
سي حرفي ۾ فرمايو آهي :-

قدر معشو قلدا سوئي جاني جوئي آپ ڪڍون آڏو ڏا
جان جان غير سرا پا گم نه هونان تان تان ٻر هه سڀو ٻر ٻا ڏا
اينهن لاطي وڌي وڃون سالڪان لرون موٽو اقبل الموت هوندا
بيدل گم ٿيون سڀئي ٻر پيئون ايوين عشق ڪڍون ارشاد هوندا

سمجھائڻ ٿا ته اي طالب! تون عام ماڻهن وانگي
مجاز نه ڪمائج ڇو ته 'من يعشق عليا صورته' ولا يطلع
عليه معناه فهو كعابد الصنم (جيڪو ڪنهن صورت
تي عاشق ٿيو ۽ انهيءَ جي معيانه ٻروڙ يا ٽين سوبت
جي پوڄاريءَ وانگر آهي) هاڻي فقير سائين مجاز
جي باري ۾ طالب کي سمجھائين ٿا ته عام ماڻهو
صورت ۾ ڇا ٿا پسڻ ۽ درحقيقت ڇا پسڻ گهرجي.
فرمائيندا: 'العام يظن اليه الصورة ولا يبصر ما فيها'
(عام ماڻهو صورت ڏانهن ڏسندو آهي ۽ جيڪي
انهيءَ صورت ۾ آهي تنهن کي نه ڏسندو آهي).
عام ماڻهو جي مجاز ۾ گھرون ٿا سي رڳو ٻاهرين
صورت ۽ سمندر روپ تي موهيت ٿين ٿا ۽ نه اندر
اوراڻي اچي ٿي. اسان اهو نه آخر خاڪو جو آهي
سو ان تي دل ڏيڻ بيهڻ پرستي آهي. جو هڪ وڏو
شرڪ آهي. جي ٻاهرين رنگ روپ ۾ رتا رهيا سي

مٽي چڙھڻ جي ڪوشش ڪين ڪندا ۽ لٽيڻو اهو اڪرندو
 جو مٽي چڙهي نه سگھندا. مگر جي طالب اندرون
 جمال ۽ ڪمال، جوت ۽ جالوءَ پسي مشتاق ٿين ٿا
 انهن لاءِ مجاز لاشڪ حقيقت جي ڀل آهي ۽ ٿيندي.
 فقير صاحب ان لاءِ مثال ڏيئي فرمائين ٿا ته 'الخاص
 يبصر لور المعني' اظهر من الصور ڪنور المصباح
 يتجلي من الزجاجة' (يعني ته خاص ماڻهو معنيٰ جو اهو
 نور ڏسندو آهي جو صورت مان اهڙيءَ طرح ظاهر
 ٿيندو آهي جهڙيءَ طرح فانوس مان ڏيئي جي
 روشني) تڏهن معنيٰ ته انساني وجود هڪ فانوس
 جي مثل آهي جنهن تي عام ماڻهو هرڪن ٿا باقي
 جو اندر سڄو پڇو نور جو چراغ ڀري ٿو تڏهن ئي پن
 ٿي ٿا. مگر جي سڄا عاشق آهن سي فانوس يعني
 صورت ڇڏي ان جي ڏيئي جي روشنيءَ يعني
 الاهي نور تي اڪن چڪن ٿين ٿا.

الهيءَ مان اهو اظهر من الشمس ٿيندو ۽ نه
 مجازي عشق چٽي نور تي اظار و رکڻ ۽ نه پنڄ لٽي
 ڀري تي هشق پڇاڻڻ جو حقيقتاً "هر بست پرستي آهي
 ۽ جو هڪ وڏو شرڪ آهي جنهن لاءِ فقير صاحب جن
 پنهنجي ڪتاب 'مشوي لهر البحر' ۾ گھڻو ڪي
 چيو آهي جنهن سان ڪجهه ترجمي سميت هيٺ ڏجي ٿو:

چون نیامد نور پا کش در نظر
ماند جانفش در گرو عشق صور
در ره تو حیدر حق اسپ نراند

....

....

....

چون نه برده ره سوی اسرار دوست
گشت قانع بر نقوش رنگارنگ دوست
عاشق دیوار شد ظاهر پرست
بی خور از نور خورشید است

....

....

....

گر شناسد نور عالم زان نیر
جانفش بیرون آید از ظلم خطر
وای آن وقتی که نور آفتاب

....

....

....

در دبان آسمانها را گذا
امکان را بین مکانها را گذا
از مکان بگذر و قالا مکان
گیر چون شهباز در عرش آشیان

....

....

....

فوق عرش آءِ طہل بی رنگ۔ نواز
روز الرحمان علی العرش استوار
یاد گیر طلب وصل بقا

....

....

....

مٿين مشنوي جي خلاصي مطلب ۾ فقير صاحب
طالب کي سمجھائن ٿا ته اي طالب مولوي جهڙو ڪڏهن
مجاز ۾ گهرين نه نور کي ڏسڻ جي ڪوشش ڪج
ڇو نه هيءُ پنجن تن وارو ٻوڙو هڪ قسم جي ديوار
يا آڏو آهي جا طالب کي حق جي رستي کان روڪي
ٿي. جيئن چوڙو هميشه اولڙا آهي پسند ڪندو آهي
۽ سورج جي روشنائي ڏانهن اڳ ڪڍي نه ڏسندو
آهي بلڪ سورج اڪرڻ ڪري سندس تاب ۽ تاءُ
کان تنگ اچي ڇڏي رهندو آهي؛ تهڙي طرح نون
مٿان چوڙي وانگر اولڙا آهي پسند ٿي پوين ڇاڪاڻ
نه حشر ڏينهن حقيقي سورج پنهنجو ڪليو ڪلايو
د يدار فرخت آثار ڪرائيندو. جنهنون اڪيون هٿ الاهي
د يدار ٿي هر يل هوان يون سي پيا بهار با باقي بچل
جي محب جي اور ڏسڻ کانسواءِ گذر ڪري ويا سي
الهي حقيقي شمس (الهي سورج) جي شعاع ڪري

تنگ ٿيندا . سواي طالب ! پاڻ کي ٿورو ٿورو
ڪري هتي هاڻي ان شعلي پسڻ تي هير . ٿون بي
هميو ٿي ڇو ويندو آهين ۽ معنيٰ کي ڇڏي صورت ۾
ٻڌي پيو آهين . جيڪڏهن صورت ڇڏي معنيٰ
ڏانهن اڏامندين ته پڪ سمجهه ته تنهنجي بيڪ
عرش آهي ۽ نه زمين . الهيٰ مجازي عشق جي
باڙي ۾ فقير صاحب جي فرزند فقير بيڪس سائين
جو ڪلام پڻ ڇپيل آهي جو پڙهندڙن لاءِ هيٺ ڏجي ٿو:

ٿله: : مجازي مام اوکي ٿي جسوجي پنهنيو گهوڙين
ڏسي تو تائب ايزايون متان منهن يار کون مورين
ڏاڍي ٿي عشق ۾ آتش سهاڻي وات ٿون ووڙين
منا محبوب دل پاهاڻي جي جائِي جي جوڙين
خوشي مون خيال وحدت سان دوتائي جو ٽڳو ٿورين
دايون دلبر جي صورت سان سڳو وحدت سهندو سورين
خودي کون خيال پنهجي جا پري خيمان وڃي کوڙين
بيڪس بيدل لوسان آهي اندر ۾ عشق سان اورين

حقيقي عشق جي باري ۾ فقير صاحب جن فرمائن
تاهه الهيٰ ڏک ۾ گهرڻ لاءِ صور ضروري آهي پر
هيءَ ظاهر ڪيو اٿن ته الهيٰ راند ۾ اعليٰ ۽ افضل

مرشد جوئي تصور ڪرڻ گهرجي جيئن ته 'تصور الشيخ
 اوليٰ من كل شيء' (هر هڪ صورت کان مرشد
 جوئي تصور ڪرڻ بهتر آهي) الهي ڪالپوء پاڻ
 فرمائن ٿا ته زبالي ذڪر ڪرڻ به چڱو آهي ڇو ته
 اسان جا گناهه مهڻي وڃن ٿا جيئن ته 'ذڪر الجهر
 كفارت السعيات' (زبالي ذڪر ڪرڻ سان
 گناهه مهڻن ٿا) پر الهي ڪانسواء هي ڳالهه اظهار
 ڪئي اٿن ته دم سان ذڪر ڪرڻ ڪري طالب
 کي وڌيڪ فائدو حاصل ٿيندو ۽ نفساني خيالات
 ۽ وهم وسوسا ٽٽندا ويندا جيئن ته پاڻ
 فرمائيندا: 'ذڪر الخفي تداقض الوهميات' (دم
 سان ذڪر ڪرڻ ڪري وهم ۽ وسوسا ٽٽي پوندا
 آهن). الهي ڪانسواء عشق ۽ محبت به ترقي حاصل
 ڪرڻ جو نسخو هن ريت ادا ڪيو اٿن ته 'نواثر
 الذڪر تزئيد المحبت' (سانده ذڪر ڪرڻ سان
 محبت وڌندي آهي). اڳتي هلي سمجهان ٿا ته
 الهي ذڪر کي جوش ۽ گرمي ڪهڙي طرح حاصل
 ٿئي جهڻڪري طالب لفي جي ٻڌ کي بهجي ۽ حق
 اثبات ٿئي. تنهنلاءِ سندن فرمان آهي ته 'التفكير
 ينسي ما كان' (فڪر اها شيء آهي جا هر شيء کي

پلائي ڇڏي (. مطلب ته ڪنهن هڪ ڳا لهه جي هر گهڙي
چنتا ڪرڻ ڪري ٻيو سڀ ڳا لهيون ڀليو وڃن ٿيون ،
جڏهن مزاج يڪ سوئي ٿئي يعني دل جو هڪ طرف
لڳا ٿيو ته ٻيو ڪجهه به تصور ۾ اچي نه سگهندو . اهو
ته هر ڪنهن جو شخصي آزمودو آهي ته جي ڪن
ڳڻپين ۾ ويڏا هوندا آهيون ته اوڏا ٺهن سڄو ڏيان
هوندو آهي ۽ ان مهل ڪو جي مالي ڪٽي ايندو آهي
ته خبر به نه پوادي آهي ته ڪو مالي وڪي آهي يا
ڪو آيو ۽ ويو . فقط الاهي هڪ خيال ۾ ئي غرق ۽
فدا رهيو آهي . اها آهي خيال جي مهويت . ايتري
-مجهانظ بعد طالب کي خبردار ۽ سجاڳ ڪرڻ لاءِ
چينپ ڪئي اٿن . فرمائيندا ته ” غفلت اطالبع ساعت “
الڪاد الطريقه (جو طالب هڪ گهري غافل ٿيو ته
اهو رستي کان ره ٿيو) گهوت پٽائي ڀڳ فرمائي
ٿو ته ” سلطاني سهاڳو بدن ڪندي ڪين ملي . “
جهڙي پلا مومل جهان غفلت جي غود ۾ غرق ٿيندانه
ضرور وائي جي وصال کان والجهه رهندا الاهي
کا اچو پنهنجي ” مشدوي اهر البکر “ واري قلمي
لکڻي ۾ فرمائن ٿا ته هستي يا خودي هڪ اهڙو گناه
آهي جنهنجي مقابل ۾ ڪو گناه ٿو اچي سگهي
انهنري طالب مرشد جي مدد جي ڪوشش سان الاهي
گناه کي مٽي رب جو راضو ۽ قرب حاصل ڪري .

هر گدھر زائڻل شو د با پوز شي -

عذر سان ٿو معاف ٿئي هر ڪو گناه

وين گناه با صدمه هزاران سوز شي

پر خودي جو سخت سوزن سان گناه

ذنب جزوي شهوت و حرص و هوا است .

آهي جزوي باپ شهوت حرصي هوا

ذنب کلي هستي هر ما سواست

بيو مڙوئي سڀ گناه رب کان سواء

هستي آمد در بهان ذنب عظيم -

آه خودي هڪ وڏو اکر و گناه

تو بهش نفي و چودي آن نعيم

تو وڃي چنڊ ال جو توبه سان ساه

”لا“ هو شمشير استغفار او -

”لا“ سندس توبه جي لئي تلوار ٿي

قطع ڪرده اقبال او ادهدار او

جنهن وسيلي ڪم ٿئي اهي ٻڌي

دا قصان گویند که این سراوست -
 کم عقل اندوئی سپ تا بگجه، چون
 پوست مغز این پرده را دان جمع دوست
 هی چم و مغز دس تون طرف هن

....

....

....

”لا“ برای این وجود آمد بدان -
 ”لا“ الهی لئی آه آید توند، جا ط
 تا کند اثبات حق روح گمان
 نان کری ظاهر خدا و گم گمان
 چون یقینی آمد گمان زائل شود -

تو یقین جذهن گمان زائل تئی
 جا (م) زتن با جان جا نان مائل شود
 جسم جی جان حق سان واصل تئی

متین بیان مان معلوم نمید و نه فقیر صاحب جن
 طالبن کی سمجھائی رهیا آهن نه ای حق جا طالبو
 ظاهری گناه جیکدھین تی پولدا نه عذر پش
 کرط سان معافی ملی ویمدی پر هی و خودی با
 هستی اهزو نه وڈو گناه آهی جنبه جی معافی
 ملطئی مشکل! الهی کالسواء اگتی هلی فقیر صاحب
 طالب کی لئی اثبات جو سبق اهزو نه کلی طرح
 سان سمجھائن لا جو سبق الهی اثبات جی سمجھه
 سولائی بئی تئی - جهن نه :

صورت و ھمي بمستي پر کشان -

و ھم جو بو تو تون مستيء سا ڀاڻ پڇ

صورت تحقيق ٿي پر ڏھ ڪنان

ڪر ظهور ذات حقيقيء جو اھنج

تاذيا بد صورت و ھميت زوال -

جيستائين و ھمي صورت ناس ٿئي

صورت جانت ٿي ڪير ۽ ڪمال

نقش ٺھجي جان جو لار اس ٿئي

صورت ناقص شڪن ھمچو خليل -

پڇ ابراهيم وانگر صورت ڪڇي

صورت ٻين ڪامل و حسن جليل

ڏس حسن ذاتي ۽ صورت جا ساڃي

تا تو باشي آفان را ڏوسه اار -

لا بقائن ساڻ جيستين دل رکھن

کي ٻي ٻيئي چهره آن غمگسار

ڪنن الھي ۽ محبوب جو مڏھن تون ٻسھن

اھو ھو سندن لئي اثبات وارو سبق ۽ سچ پچ

ھيو به ائين نه ڇھ ڪڏھن ڪنھن کي ڏڪر ڏسھندا

هئا نه اهو به ساڳهو ۽ سولو لافي اثبات جو (يعني)
 لا اله الا الله (بعضي ڪن کي خاصا خاص (يعني)
 الله هو) جو به ڏسهندا هئا .

فقير صاحب قادري طريقي جا صوفي هئا ۽ خاندان
 بدو کان پيزار هوندا هئا . جيڪڏهن ڪو عرض
 رکندو هو ته الهيءَ کي جواب ڏيندا هئا ته ابا اسانجي
 مرشدن جي گادي موجود آهي سو انهن جي هولدي
 اسين مريدي خادمي ڪيئن رکندا سون . الهيءَ
 هولدي به ائين نه آهي نه ڪو سندن ڪي به طالب
 ڪين هئا . جن کي رستو ڏيکاريو اٿن تن جا نالا هيٺ
 ڏجن ٿا ۽ جي گهڻو ڪري سندن صحبت ۾ رهندا
 هئا ۽ دعا طلبي ڪندا هئا : فقير غلام محمد - فقير
 ڏاڙهون - پائي پاور شاهه - شوڪتراء - قاضي پير محمد
 ڪمندو فقير - سيد علي شاهه - مائي رامي - ديوان
 ڪشچند خير پوري - منشي هيمراج - پوڄيچند ۽ منشي
 سلامتراء . الهيءَ کانسواءِ سڄي رهڙيءَ جا هندو
 مسلمان ، سادات ۽ قاضي وٽن دعا طلبيءَ لاءِ ايندا
 ويندا هئا .

فصل ۳ -

بیدل سان روح رهاڻ

سندن سان پیش آیل ۽ راوین سمیت
فقیر صاحب جي ڪرامتن جا سمورا احوال -
قاضي پير محمد سندن معشوق جي لاڳو آهي ،
گستاخي ۽ ضد تي چڙهي ٽڪري ڪم ڪرائڻ
جا انڪل ۽ آڙا - اوچو اهو جو لڳو آهي -
تعويذ ، جو دعائي طلبي واري کي ڏيندڙ
هوا - ذات سندن ذات سان ذات -
وڌن ماڻهن جي دعوت کان نفرت -
هن ۽ هن جهان جي ملاقات هر ڦير ۽ فرق ،
تفاوت ۽ سنڌو - پنج کنڊ مان رهاڻ +
سید قاسم علي شاه ٿرڙي واري ئي پائي
دولتمل ڪاري هندو ۽ اٽڪل ۷ هزار روپيا جي
دعوت ڪئي هئي . الهی ڏيئي ٿي جي پسن
جو دستاويز سید حمزه علي شاه جاگردار جوان

وقت ۾ عريضی اویس هو، لکي ڪوٽائي سيد صادق
 علي شاهه ۽ ٻين جون شاهديون وجهايون هيون چون
 ڪوٽائي سيدن جي سيد قاسم علي شاهه سان ٿوري
 مٽي ماڻي هئي. الهن دعويٰ داخل ٿيڻ کانپوءِ
 شاهه صاحب جي سموري ملڪيت ۽ جاگير ضبط ڪرائي
 پٽن سرڪار ۾ جمع ڪرايا هئا، الهئي ڪري شاهه
 صاحب جو گذران تنگ ٿي پيو هو، چون سندس گذران
 جاگير جي پيداش تي هيو. جنهن وقت به شاهه صاحب
 رهڻي ايندو هو ته فقير صاحبن جي خدمت ۾ ان
 باري ۾ عرض ڪندو هو. فقير صاحب چوندا هئا
 ته الله سائين مڙيوئي چڱي ڪندو. فقير صاحب
 هلندڙ دعويٰ ۾ دولت مل ڪي ماڻهو موڪلي گهرائي
 فرمايو ته پاڻي دولت مل، سيد قاسم علي شاهه مسڪين
 آهي کيس اهي پٽن بخشڻ چڱا آهن جي عيوض
 فقير توکي الاهي درگاه مان پت ٿو وٺي ڏي
 (دولت مل کي پت ڪونه هو). دولت مل جواب ڏنو ته
 فقير صاحب اوهان زور اورو آهيو پٽن ڪهڙن چڱي
 ڏيا. اهڙو پت مون کي نه گهرجي ۽ انهن چئي هليو
 ويو. فقير صاحب قاسم علي شاهه کي فرمايو ته توهان
 ڪو خيال نه ڪريو. ڪجهه وقت گذرڻ بعد حاضريءَ

جو وقت آيو پر ان وقت پر شهر ۽ الهی پسر دانی
 پر وبا جي بیماری پکڙيل هئي تهنديڪري شاه صاحب
 سان بیماری جي خوف ڪري ڪورٽ تائين گڏ جي
 هلڻ لاءِ ڪوبه تيار نه ٿيو. مگر ميل کن پنڌ ڪرڻ
 کانپوءِ هڪ سوڍي نالي اوڪر رستي ۾ ملين ۽ کين
 چيائين ته قبلًا آءُ توهان سان گڏ هلندس. پوءِ ٻئي
 گڏ جي سکر جج جي ڪورٽ ۾ آيا ته آفيس بند هئي
 ۽ جج بندگلي ۾ ويٺو هو. انهي جج صاحب شاه
 صاحب کي لکي ڏنو ته بیماری دفعي ٿيڻ بعد اوهان
 کي سمن ڏيئي گهرائبو. انهي کانپوءِ شاه صاحب ۽
 سندس اوڪر جج جي پٿيوالي بهاول وٽ حقي
 چڪڙلاءِ ويٺا. ٿوري وقت ۾ شاه صاحب سمجهو ته
 شايد مون کي به وبا جي بیماری ٿي پيئي آهي. انهي
 کانپوءِ بیماری وڌڻ لڳي نه سوڍو اوڪر وٺڻ لڳو.
 شاه صاحب فرمائس ته صبر ڪر آءُ پنهنجو دم فقير
 صاحب وٽ ڏيان ته چڱو. فقير صاحب کي ڀڪار پندي
 اچي جهاز تي پهتا (اڳ ۾ل نه هئي) پوءِ جيترو
 وقت جهاز ۾ رهيا ته شاه کي اڪو الٽي آئي اڪو
 دست، باقي ڪمزوري ويئي وڌندي تالو روهرڙي
 جهاز پهتو. (جهاز ستن جي آستان تي بهندو هو)

آهستي آهستي پنڌ ڪري فقير صاحب جي اوطاق
 جي ويجهو پهتا . الهيج هنڌ گهٽي ڪي وڪڙ هو .
 سوڍي ڏک پائي وڃي فقير صاحبن کي عرض ڪيو
 ته سائين اسان سڌو سکر کان ٿا اچون . فقير صاحب
 جن ڪم تي ويڏا هئا ؛ ۽ ڪدم سوڍي ڪي فرما يا ٿون
 ته ڇا آهي . سوڍي چيو ته شاه صاحب جو حال
 تڏگ آهي . ايتري ۾ شاه صاحب به اچي پهتو .
 فقير صاحب ، محمدا قاسم شاه جو نالو وٺي
 دلداري ڏيئي وهاريس . الهيج پنڌ ڪري
 شاه صاحب کي دلداري ڏني . فقير صاحب فرمايو
 ته شاه صاحب اوهان پنهنجي نظر مون ۾ وجهي وهو
 ۽ پتي پاسي نه اهاڙيو . سوڍي ڪي فرما يا ٿون ته شاه
 صاحب کي پاڻي جي کوٽجي پري پيار . پاڻي پنڌ
 ۽ فقير صاحب جي نظر سان بيماري ڪدم ڇڏي
 ويئي . شاه صاحب الهيج وقت ائين سمجهو ڇڏي
 هاڻي کاتي هٿائين . بيحد خوش ٿيو . الهيج
 ڪاچوءَ شاه صاحب کي خيال ٿيو ته ٿرڙي ۾ الائي
 ڇا ٿيو هوندو ! ڪهڙا ڪهڙا رهيا ؟ شاه صاحب
 فقير صاحبن کي عرض ڪيو ته ڦڦلا سائين ، مرن کان
 مهڻو دولهي مگر اها بيماري خراب آهي تنهنڪري

دعا ڪريو ته الهي وڳهي اسانجو موت نه ٿئي . فقير
 صاحبن چيو ته پنهنجو موت الهي بيماريءَ ۾ نه ٿيندو
 پر هان بلاڪ اها بيماري اوهان جي ڳوٺ ۾ به
 قيامت تائين نه ايندي ؛ مگر الهي بيماريءَ ۾ به شخص
 گذر ڪري ويا آهن جي نه مونددا . باقي جيڪي
 بيمار پيا آهن سي الهي بيماريءَ ۾ نه مونددا . شاه
 صاحب سويدي کي چيو ته فقير صاحبن کان جيڪر
 پڇو ته اهي به شخص ڪهڙا مري ويا آهن . سويدي
 شاه صاحب کي چيو ته فقير صاحب جن جي زبان
 هن وقت تلوار والڳيان لڪي ٿي وهي ، ۽ پنهنجو
 ڪم ٿيو آهي ؛ هاڻي هلو ته ڳوٺ پيڙا ٿيون ؛ اتي
 پاڻيهي اهو معلوم ٿيندو . ڳوٺ اچي ڏسن ته هڪ
 هندو ۽ هڪ مسلمان مري ويا آهن . الهيءَ کانپوءِ
 امن امان ٿيڻ لڳو .

دعويٰ هلندي هلندي اچي آخر شوائبي تي
 پيني . جڏهين شاه صاحب حاضري تي ايندو هو
 ته هڪ ۾ ڏينهن اول اچي حمزه علي شاهه جي
 اوطاق تي شاهدن وغيره سان صلاح مصلحت ڪندا
 هو . هن دفعي شاهدن شاه صاحب کي چيو ته اسان
 دولت مل پسا (روشوت طور) ڏيڻ لاءِ تيار آ

پر چئون ٿا ته تون اسانجو پاڻ ما ٿهو آهين تنهنڪري،
جيڪڏهن تون پئسا ڏين ته اسين شاهدي نه ڏيون.
تنهن تي قاسم علي شاه چين ته مون وٽ ڪجهه به
ڪين آهي جو اوهان کي ڏيان. پوءِ شاهدن شاه
صاحب کي چيو ته اها جيڪا ڀلي گهوڙي آهي سا
ڏيو ته اسين وڪڻي پاڻ وراهي ڪٽنداسي. شاه
صاحب گهوڙي ڏيڻ کان انڪار ڪيو. ٿوري دير
کا پوءِ هڪڙي شخص قاسم علي شاه کي اچي ٻڌايو
ته دولت مل پئسا ڪٿي جج کي رشوت ڏيڻ ويو آهي.
تنهن تي حمزه علي شاه دوستيءَ جي ناني ڪري
سيد قاسم علي شاه کي چوڻ لڳو ته منهنجو حال به
مسڪيني آهي باقي هڪ ڪچريءَ (اها حمزه
علي شاه جي وهاريل هئي) جا جهڪي زبور هٿاڻن
جي آڇ ڪيائين. تنهن تي سيد قاسم علي شاه فرمايو ته
دولت مل دولتمند آهي ۽ انجي پٽا پر شايد اهي
زبور به ٿورا ٿين ۽ تنهنڪري انهن وٽ کان لاڪار ڪئي.
تنهنڪا پوءِ رات جو شاه صاحب کي خيال آيو
ته فقير صاحب جي معشوق قاضي پير محمد مرحوم
وصال ڪرڻ جي وقت مولائي فرمايو هو ته جيڪڏهن
قل پڙهي مولائي ختمو ڏيندين ته آءُ اچي حاضر

ٿيندس ، الهیءَ یاد گیریءَ اچڻ سان شاه صاحب
 ، قاضي صاحب جي فرمودي جي پیروي ڪئي ته
 ٿوريءَ دير گذرڻ بعد شاه صاحب ڇا ڏسي نه ڪوليءَ
 جي اولھ، پاسي کان دوي کلي پيئي آهي ۽ الهی
 دريءَ مان قاضي صاحب جن آڻن وارن سان اندر
 اچي قاسم علی شاه سان گڏ پلنگ تي ويٺا مس نه فقیر
 صاحب به ساڳيءَ دريءَ مان اندر آيا ۽ شاه صاحب
 یکدم کين پيرين پئي الهی پلنگ جي ڀرسان اٿڻ
 جي چڙھڻ جي سامان مٿان چڙهي ويٺو ۽ فقیر صاحب
 قاضي صاحب سان گڏ ٿي ويٺا . الهیءَ وقت ڏيئو
 ڀريو ٿي . قاضي صاحب فقیر صاحبن کي چيو ته مون
 جو اوهان کي شاه صاحب جي ڀارت ڪئي هئي
 الهیءَ جو ڇا ڪيو؟ شاه صاحب ته اڃان مصیبت
 هیٺ آهي . فقیر صاحبن فرمایو ته اسان شاه
 صاحبن جي ٻانهن وٺي حضرت مولیٰ علی مہکڻ
 کڻا سائين جي هٿن ۾ ڏلي آهي - جنهن تي قاضي
 صاحب چوڻ لڳن ته قاسم علی شاه کي حضرت مولا
 علی سائين ڏيکارڻو اٿو . تنهن تي فقیر صاحب فرمایو
 ته اسان کيس الهیءَ ڪري زيارت نه ڪرائي جو
 سندن ایدگر ننڍا آهن ، زيارت ڪرڻ سان سندن

ز مالي ۽ دلوي ٿا ٿن ٿان هٿ ڪهي ويندو۔ ٺهن
ڪري زيارت نه ڪرائي سولس۔ پوءِ قاضي صاحب
شاه صاحب کان پڇو ته حاضر ڪڏهن آهي؟
چيائين ته حاضر ڪي سڀاڻي آهي۔ قاضي صاحب فقير صاحب
کي چيو ته جيڪڏهن سڀاڻي شاه صاحب جي حاضر ڪي
جي فتوا جو ذم و پاڻ تي ڪٽو ۽ گڏجي وڃي فتوا
ڏيو ته واه، نه آءٌ سڀاڻي سکر جو سارو شهر ڏريء
تي ڪٽي اواز و ڪندس۔ ٺهن تي فقير صاحبن فرمايو
ته جيڪڏهن ساري سکر جا ماڻهو مفت مرندا؟
اچائي خونريزي ٿيندي ته اوهان کي هٿ چا ايندو۔
هان باقي فقير سڀاڻي شاه صاحب سان گڏجي
وڃي فتويٰ ڏياريندو۔ پوءِ قاضي صاحب ۽ فقير صاحب
ڳچ وقت پاڻ ۾ رهاڻ ڪري ساڳئي دريءَ مان
غائب ٿي ويا (الهي وقت قاضي صاحب هن زماني
مان وصال ڪري ويا هئا ۽ فقير صاحب جن حيات
هئا) الهي واقع تي سڀاري هوندي به شاه صاحب
کي خوشيءَ کان بگهر آيو ۽ الهي راحت ۾ ساري
رات ڪن لند به آئي۔ صبح جو ٿرڙيءَ مان
سندن پائر ۽ سؤت به روهرڙيءَ ۾ اچي اڪتا۔ الهن
قاسم علي شاه جي رخ مان معلوم ڪيو ته شايد

شاه صاحب کي ڪو رات جو دلاسو مليو آهي؛
 تنهنڪري، بيهڪر ۽ منهن ۾ سرهو ويٺو آهي. پوءِ
 جج جي ڪورٽ ۾ وڃڻ کان اڳ شاه صاحب فقير
 صاحب جي خدمت ۾ اچي عرض ڪيو ته قبلًا!
 راتوڪو واعدو بحال آهي. پاڻ فرما يا تون ته هاڻو
 بحال آهي. اوهين هلو ته اسان جهاز جي پٽي پور
 ۾ ٿا اچون ڇو ته ٻه مقدمان اڳ ۾ جج ٻيا فيصل
 ڪندو. پوءِ ٽيون مقدمون اوهان جو فيصل ٿيندو؛
 الهجي وقت فقير به اچي لڪرندو. پوءِ شاه صاحب
 ڪورٽ ڏانهن ويو ۽ ڏٺائين ته برابر پهريون ٻيا ٻه
 مقدمان پڪاريا ويا. الهجي ڏينهن ڪورٽ ۾ ماڻهن
 جو انداز به گهڻو هو. الهجي هجوم ۾ هڪ ماڻهو
 همدستا ئي پوڻ شاڪر چوندو پي ويو ته 'د بکھو پائي
 آج ڪر ٿا راور عملدار کي لڙائي پيءُ' آخر ٽيون مقدمو
 شاه صاحب جو پڪاريا ويو. سهڻي پي سمجهو ته
 فقير صاحب ڪين آيا. شاه صاحب ڪورٽ جي
 دروازي اندر ٿيو ته فقير صاحب کي پٽي درڪان
 اندر گهڙندو ڏٺائين. شاه صاحب ڪين سلام ڪيو.
 ٻيا ماڻهو ڏسي چوڻ لڳا ته قاسم علي شاه اڃا لائي
 ڪنهنڪي ٿو سلام ڪري. شايد مغز ڦري ويو اٿس.

ان بعد شاه صاحب کي ڪرسي تي جج ويٺل ڏسڻ
 ۾ ڪو نه آيو مگر فقير صاحبن کي ڏٺائون. تنهنڪا پوءِ
 فقير صاحب فتويٰ ٺاهي پاڻ هليا ويا ۽ اها فتويٰ
 جج پنهنجي زبان سان ڪليڪ ڪورٽ ۾ پڙهي ٻڌائي
 جنهن ۾ لکيل هو ته دولت مل واري دعويٰ رد ٿي ۽
 پيسا جيڪي شاه صاحب جا جمع هئا سي شاه صاحب
 کي ڏيارجن ٿا. قاسم عيشاه خراج جي دعويٰ
 جيڪڏهن دولت مل تي ڪندو ته ڪورٽ منظوري
 ڏيندي. سڄي دعويٰ ۾ اهو ثابت ٿيو ته هڪ آڙ
 ٻڌڻي جو ۽ هڪ ڌري جون جي ان جي قاسم عيشاه
 جي نوڪر جي کاتي ثابت آهي. تنهنڪري جج
 چيو ته دولت مل ڀلي اهي قاسم علي شاه جي نوڪر
 بهادر کان دعويٰ ڪري وٺي. ڪورٽ ۲۲ س
 روپيا شاه صاحب کي ڏياريا جي پيسا کڻي شاه صاحب
 پنهنجن ڀائرن ۽ سوين کي چيو ته جاگير اسان جي
 آزاد آهي سوا اسان کي ڪهڙي بڪ آهي ۽ اهي
 ۲۲۰۰ هلي فقير صاحب جي ٽنگر ۾ ڏيون ٿا. پوءِ
 فقير صاحب وٽ ۲۲ س روپيا کڻي آيا. اچڻ سان
 فقير صاحبن شاه صاحب کان فتويٰ بابت پڇو. جنهن
 چيو ته ڦهلا اوهان پاڻ اتي موجود هئا. تنهن تي

فقير صاحبن قاسم علي شاه کي فرمايو ته هاڻو هڪڙو ماڻهو اچي لنگهيو جنهن چيو ته قاسم علي شاه دعويٰ آهي ڪئي. پوءِ اهي ۲۲۰۰ روپيا شاه صاحب فقير صاحبن جي خدمت ۾ رکيا ته پاڻ ڀيڻ اڳا ته ابا هي ڇا آهي؟ تنهن تي شاه صاحب چيو ته سائين اسان جي جاگير ڇڏي آهي ۽ پئسا لنگر ۾ هلن. ان تي فقير صاحب جن ڪاوڙجي ويا ۽ فرمايائون ته اهي بلائون اسان ڇا ڪندا سون، جلد ڪڍو. ان تي شاه صاحب کي ڏک ٿيو ۽ روئي پيو. فقير صاحب ساداتن جو ڏک سهي نه سگهيا تنهن تي فرمايائون ته ڇڱو انهن مان ۲۵ روپيا ڪڍي اسانجي موڙي کي ڏيئي ڇڏيو. پوءِ شاه صاحب اهي ۲۵ روپيا سندن موڙي کي ڏيئي ڇڏيا (مٿين ڪرامت جو راوي بیدل بخش شاه آهي)

لنگر لائي ذات جو کوسو ويٺل ڳوٺ ڀٽي جو ڳالهه پيو ڪري ته سارين جي پوک ڪئي هيم. ڀٽي جي پسگردائي ۾ آءٌ عيالدار هوس. گذران نهايت تنگ هو. اڌارو پائي پئسو ڪوبه ماڻهون ڪن ڏيندو هوم. الهي ۽ مٿين ۽ آبادي ۽ جي اڌار تي هڪڙي هندو ڪالدار کان ان اڌارو ملندو هو ۽ اهڙي طرح اچن کي پاليندو هوس. پوک سارين

جي تيار ٿيڻ ۾ هتي ٽنهن وقت پاڻي ڏرياهه جو صفا
لهي ويو ۽ ايتري قدر جو سارين جي پوک سڪڻ
لڳي. ٽنهن وقت الهيءَ هندو ڏکالدار اهو ان
اڏارو ڏيڻ ۾ بند ڪئي ڪيو. ٻچا مون سميت ٻڪر
۾ پاهه ٿيڻ لڳا. پوءِ ٻيو ڪوبه چيلو وسيلو نه ڄاڻي
فقير بيدل سائين جي پيش خدمت سمورو احوال
عرض ڪيم

الهيءَ سقيم حالت بهان ڪندي اکين مان آب
بي اختيار وهي ويو. شهنشاھ سندم ههڙو ڏکڻاڻڪ
حال ڏسي مون تي رحم ڪاڌو ۽ پال پلائي پاڻ
فرمايائون ته ابا پٽو، مس ۽ دوا ڪئي ڏينم. آءُ
سائينجن اڳيان آڻي ٿيئي حاضر ڪيم ۽ پاڻ پٺي
تي ڪهه لکي چئي بنائي زبان مبارڪ سان فرمايائون
ته هي چئي ڪئي وڃي روهڙي ۾ ڏرياهه جي شيشا
محل واري الهيءَ ڏاڪي تي بهه، جنهن تي سمجهه
نه ايترو پاڻي چڙهي جو ٽنهنجي پوک ۾ پاڻي بههجي
وڃي ۽ هيءَ چئي اٿان ڏاڪي تان بهه ڏرياهه ۾
ڪئي وجهه ۽ خواجہ بادشاهه کي اسان جو اها پوڄ
نه فقير قادر بخش سلام چوندو هو ۽ هيءَ چئي ته اوهان
ڏي لکي ڏنائين. پوءِ ٽن ڪدم وڃي ۽ وڃي

پنهنجي پوک جا بنا ٻارا ٺاهه نه ٿينهن جون ساريون
 پاڻي سان پر ٿينديون ۽ ٺهندڙي اها سموري مشڪلات
 حل ٿي ويندي. پوءِ آءٌ فقير صاحب جي فرمان
 جي بخوبي تعميل ڪئي. ٻيڻي جا بنا ٻارا موڪلڻ ۽
 ڪسيون سڀ چڱي طرح ٺاهي دل جي تسلي موجب
 تيار ڪيا ۽ ٻڌل پنهنجي همسايگان ڪڙمين کي هن
 حقيقت کان آگاهه ڪيم مگر هنن پنهنجي چوڻ ڪنڌار
 ڪري ڇڏيو بلڪ مون کي اٿلندو چيو سمجهڻ لڳا
 ۽ ٿنولي جي نظر سان ڏسڻ لڳا. ڏينهن گذريو مٿان
 رات آئي ۽ پاڻي به اهڙو نه زور سان چڙهيو جو
 منهن جون ساريون سموريون پاڻي سان پر ٿي وينيون.
 انهي وقت آءٌ ٻيڻي تي سجاڳ هوس. پوءِ ٻيهر بنا
 آوازا چڱي طرح ٺاهي نه ڪري ڇڏيم ۽ انهن
 به ايترو ته پاڻي ٻيڻو رهيو جو سندم ساريون بالڪل
 چڱي طرح ٻيڻي راس ٿيون. باقي ٻيا ڪڙمي جهڙي
 ان وقت پنهنجي ٻيڻي تي موجود نه هئا يا انهن مان
 ڪي غفلت جي لند پر لهڙيل هئا تن جي ٻيڻ مان
 پاڻي اچي ڪري به هلايو ويو. اهو پاڻي عمر ڪس ۽ اڙوڙ
 واه رستي آيو. انهي رات هر اهي ٻيڻ واه وري
 سڪي ويا. پاڻي ساڳيو وڃي درياهه داخل ٿيو ۽

درياه ساڳين بدن تي وڃي بيٺو. اها ڳالهه اهو
ڪڙمي جڏهن ڪندو هوندو ڪندو به هوندو به
هو نه اها مون مسڪين تي ماڙ بيدل سائين جي
ٿيل آهي.

مستر هيمراج پيا وينل وهڙي جو وڏو پٽ
ديوان جهيٺا لند لندي هونديئي فقير صاحبن وٽ
گهڙو ايندو ويندو هو. جيتوڻيڪ عزيز کيس جهليندا هئا ته
به نه رهندو هو. ٿورن ڏينهن ڪا پوءِ جهيٺا لند پارائيءَ
اوستا پر ئي گذر ڪري ويو ته سندس پٽا مٿس ڪپڙو
وجهي فقير صاحب ڏانهن کڻي ويو ته سندس ماڻهن
سمجهو ته هيمراج شايد پنهنجي پٽ کي قبر ۾ پورڻ
ٿو وڃي (چو ته هيمراج جو مسلمانن خدا جي مردن سان
رستو هو) الهيج ڪري کيس ڏاڍو جهليا يون ته ٻار
کي ڪيڏانهن ٿو کڻي وڃي پر ڪنهن جي به نه ٻڌائين.
سڌو فقير صاحبن جي اوطاق تي کڻي آيو. الهيج
وقت فقير صاحب لاءِ وضو ٿي سازيو ته اچي
روئي عرض ڪيائين ته قبل سائين هيءُ پنهنجي
امانت وٺو. ٽڏهن فقير صاحب هيمراج کي فرمايو
ته ابا ههڙو الهي ٻار کي کڻي ڪٿي سمهاريو.
پوءِ پاڻ جڏهن وضو سازي رهيا ٽڏهن الهيج وضو

واري پاڻيءَ مان ٿورو ڍڪ ٻار جي وات ۾ وجهي
 فرمايائون ته هاڻي هن کي ڪٿي وڃو هي مختيار ڪار
 ٿيندو. پوءِ ٻراڻو اهو ڇيڻا لند مختيار ڪاري ڪرڻ
 بعد گذاري ويو.

(هن احوال جو راوي ديوان هاسا لند وڪيل آهي)

پاڻي ويرو مل ٿيندي مستي خان واري جو چوڻ
 آهي ته آءٌ فقير صاحب جي اوطاق تي سمهيو پيو
 هوس ته رات جو ٽين بهي اچي خيال پيم ته جنهن
 صورت ۾ لند به ٿئي اچي ڇو ته فقير صاحب جي
 ڪت تي وڃي ڪن زور ڏيان. جڏهن فقير صاحب
 وٽ ويس ته ڇا ڏسان ته فقير صاحب جن ٽڪرا ٽڪرا
 ٿيا پيا آهن. اهو حال ڏسي اچي خوف ٿيو ته شايد فقير صاحب
 کي ڪو ماري ٽڪر ٽڪر ڪري ويو آهي. الهيءَ خوف
 وچان آءٌ وڃي پاڻي سمهي رهيس. جڏهن صبح جو
 اٿي ڏٺم ته فقير صاحب جي ڪت خالي پئي آهي ته
 دل ۾ سمجهيم ته شايد فقير صاحب جي لاش کي ڪٿي ويا آهن.
 پوءِ مون خوف وچان ٻاهر اڪري ڳوٺ وڃڻ جو
 ارادو ڪيو ته سامهون فقير صاحب مليا ۽ فرمايائون
 ته ابا اهو وقت اسان وٽ اچڻ جو نه آهي.

قاضي بهو محمد سندن معشوق بلڪل لا پرواه
 هوندو هو ۽ ڪنهن لائق جي به پرواهه نه رکندو هو.
 پاڻ جنهن ضد تي چڙهندو هو سو جيستائين پورو نه
 ڪندو هو تيستائين ان ڪم جو پيڇو نه ڇڏيندو هو
 جهڙي طرح هيٺ معلوم ٿيندو. روهڙي جي
 مختيارڪار صاحب کي قاضي صاحب پنهنجي گهر
 جي گهٽيءَ جي موڙي جي درخواست ڪئي هئي ۽
 جنهنجي ڪري مختيارڪار، قاضي صاحب سان الهيءَ
 معاملي ۾ گهر وٺي ورتو جنهن تي قاضي صاحب اچي فقير صاحب
 کي عرض ڪيو ته هن وقت ۽ هاڻي اڄوڪي ڏينهن
 ۾ هن مختيارڪار جي هٿان بدلي ٿي نه واهه نه نه
 چڱي ڳالهه نه ٿيندي. قدرت الاهي جو الهيءَ ڏينهن
 مختيارڪار کي تار آئي ته اوهين هاڻي طرف وڃو.
 اها سڀ فقير جي دعا هئي.

هڪڙي ڏينهن فقير صاحب جن پنهنجي صحبتين
 سان رستو وٺي پئي آيا ته رستي ۾ ٻه ڪتا بهيا هئا.
 قاضي صاحب انهن ڪتن کي ڏسي فرمايو ته هي
 ٻئي ڪتا ٿا انهن ۽ ٺهندڪري، هنن ڪتن مان هڪ
 ڪتي هٽل گهرجي ۽ ٻڌهين جوڙي جو مهل ٺهندو. پاڻ
 فرمايائون ته قاضي صاحب انهن ٺهندو. ٿورو پئي
 وقت ۾ ٿو ويو ته اراڻ هڪ اهو ڪتو ڪتي ٿي بهو
 ۽ ڪار پئي ڇڏيا آهن.

منشي هيمراج جو چوڻ آهي ته آءٌ فقير صاحب
جن جي خدمت ۾ ان وقت حاضر هو سڄڻ منشي
ڪشنداس کين ۽ شيون اچي انڙاڻو رکي احوال
ڪيائين ته هي مير علي مراد خان انڙاڻو ڏنو اٿو.
فقير صاحب جن ٻڌڻ شرط ڪا وڙجي لال ٿي ويا
۽ مون ڏانهن اشارو ڪري فرمايائون ته اها هيمون هيءُ
پڙهه نه چا آهي؟ هڪدم ڳوٺڙي کولي ڪاغذ
منجهانئس ڪڍي پڙهيم ته لڏي ڪالڱن جي جاگير
جو پراڻو هو. فقير صاحب جن اهو احوال ٻڌي
منشي ڪشنداس کي فرمايائون ته فقير کي پهرين ۾
ڳٽ اڳيئي آهن ويترئون ڳچي ۾ ڳٽ وجهڻ آيو
آهين، پوءِ مون کي فرمايائون ته هيمون الهيءَ کي ڦاڙي
پرزا پرزا ڪري وري الهيءَ ڳوٺڙي ۾ ڪٽي وجهه. آءٌ
هڪدم حڪم جي بها آوري آدي. الهيءَ کانپوءِ
وري مون کي فرمايائون ته هن کي هو لڏو ڪٽي ڏيکارو.
آءٌ منشي ڪشنداس کي وٺي اچي لڏو ڪٽي ڏيکاريو
ته ڇا ڏسون ته ۽ لڏيون لڙون ٿيون وهن هڪ
سولي جي اِي رويي جي. پوءِ پاڻ فرمايائون ته
هيمون ڪشي کي وٺي اوطاق تي ڇڏي اچ ۽ چوڻ
فقير صاحب جي اهڙن الفاظن کان منشيءَ کي اچي

بخار وراو هو . آء سندن حڪم جي تعميل ڪئي .
 آخر منشي ڪشند اس جو ٽپ واهن ڏينهن بعد اتر
 ۾ مهر علي مراد کي اهو ڦاٿل پراو ۽ روپو وڃي
 موٽائي ڏيئي سر بستو احوال سڻايو . امان صاف
 ظاهر آهي ته فقير صاحبجن پڙهائيءَ کان بلڪل بيزار
 هئا . ”الفقر فخرى“ واري حديث جا مصداق هئا .
 هڪڙي وقت فقير صاحبجن وقت ڪجهه هندو
 مسلمان هي فيصلو ڪئي آيا ته فقير سائين اوهين فيصلو
 ڪيو ته هندو اوچا يا مسلمان . انهيءَ باري ۾ ٻنهي
 ڌرين دليل پيش ڪيا . فقير صاحبجن ٻنهي جو احوال
 ٻڌي فرمايو ته ابا ”اوچو اهو جو ليڇو آهي“ .
 (هن ڳالهه جو راوي ديوان ارملداس آهي)
 چوڻا ته جيڪڏهن ڪو به ماڻهو وڏن ڪم لاءِ ايندو ته
 اچي دعا طلبي ڪندو هو ته پاڻ هميشه هن طرح جو
 فرمائيندا هئا ته هڪ ماڻهي اچائي ٿي ڏينهن خدا
 وات هر ڏيو ۽ خاڪو شاه حميد و حقاني بادشاه جي
 اچن ڪم لاءِ بعضي چوڻدا هئا ته حاجنا شاه بادشاه
 اي ٿي ڏينهن ماڻهي ڏيو ۽ ليل ۽ خاڪو آڻي ڪم لاءِ
 جي تعريض لاءِ ڪو عرض ڪندو هو ۽ زور ڀرندو
 ته هيءَ تعريض لاءِ ڪي ڏيندا هئا :

”هو الحبيب الذي تر جلي شفا عمر -

لڪل هول” من الاهوال مقتدر يا لطيف
يا كريم يا كريم يا كريم +“

اهو تعوين ۽ ڪنهن به ماري ۽ لاء ڏيندا هئا .
ڪن حالتن ۾ به ماري ۽ کائڻ واري به هي تعوين لکي
ڏيندا هئا ۽ ان سان گڏ ڏس به ڏيندا
هئا ۽ وري بعضي ته ان آدمي جي زور
پرڻ تي ائين به چوڻا هئا ته فقير صامن آهي ،
الله سائين پلي ڪندو . جي ضمانت جو لفظ وائڻان
نه ڪندا هئا ته ڇا ٿيو هو ته اهو ڪم مشڪل ٿيندو .

هڪڙي ٻيري فقير صاحب وٽ ڪنهن شخص پلي
جي مڇي آڻي سندن خدمت ۾ پيش ڪئي ان وقت
فقير صاحب جي مجلس ۾ پاڻي ڪشندو مل ۽ مائي رامي
موجود هئا . فقير صاحب ڪشندڙ مل کي فرمايو ته هي
پارو پچائي کاڌو . پاڻي ڪشندڙ مل جواب ڏنو ته قبل
اڄ گهارس آهي تنهنڪري کائڻو آهي - الهی ۽
جواب مل بعد فقير صاحبن مائي ۽ رامي کي فرمايو
ته کاڌو . مائي ۽ سندن فرمودي موجب اها مڇي ڪم
لائي ڇڏي . اتي ڏينهن اتي مائي ۽ ڪشندڙ مل سان
ڏکڻ ڪيو ته الهی ۽ مڇي ۽ جي عيوض ۾ آڻ رات
خواب ۾ نيرت ڪري آئي آهيان .

” هو الحبيب الذي ترجى شفا عه -

لکل هول ” من الاله وال مقتدر يا لطيف
يا كريم يا كريم يا كريم + ”

اهو تعوين سپڳنهن بيماريء لاء ڏيندا هئا .
ڪن حالتن ۾ بيماريء کانسواء به هي تعوين لکي
ڏيندا هئا ۽ ان سان گڏ ڏس به ڏيندا
هئا ۽ وري بعضي نه ان آدمي جي زور
پر ٿي آهن به چواندا هئا ته فقير ضامن آهي ،
الله سائين پلي ڪندو . جي ضمانت جو لفظ وائان
نه ڪيندا هئا ته ڇا ٿيو هو ته اهو ڪم مشڪل ٿيندو .

هڪڙي ٻياري فقير صاحب وٽ ڪنهن شخص پلي
جي مڇي آڻي سندن خدمت ۾ پيش ڪئي ان وقت
فقير صاحب جي مجلس ۾ پاڻي ڪشيو مل ۽ ماڻي رامي
موجود هئا . فقير صاحب ڪشئي مل کي فرمايو ته هي
ٻار پچائي کاڌو . پاڻي ڪشئي مل جواب ڏنو ته قبل
اڄ گيارس آهي تنهنڪري کائڻو آهي - الهیء
جواب ملڻ بعد فقير صاحبن ماڻي ۽ رامي کي فرمايو
ته کاڌو . ماڻي ۽ سندن فرمودي موجب اها مڇي ڪم
لائي ڇڏي . ٻئي ڏينهن ئي ماڻي ۽ ڪشئي مل سان
ڏکڻ ڪو نه الهیء مڇي ۽ جي عيوض هر آڻ راس
خواب ۾ نيرت ڪري آئي آهيان .

بخار ورتو هو . آء سندن حڪم جي تعميل ڪئي ،
 آخر منشي ڪشنداس جو تپ ويهن ڏينهن بعد لٿو
 ۽ مير علي مراد کي اهو ڦاٽل پروانو ۽ روپو وڃي
 موٽائي ڏيئي سر بستو احوال سڻايو . امان صاف
 ظاهر آهي ته فقير صاحبجن بزرگيءَ کان بلڪل بيزار
 هئا . ”الفقر فخرِي“ واري حديث جا مصداق هئا .
 هڪڙي وقت فقير صاحبجن وٽ ڪجهه هندو ۽
 مسلمان هي فيصلو ڪئي آيا ته فقير سائين اوهين فيصلو
 ڪيو ته هندو اوچا يا مسلمان . انهيءَ باري ۾ ٻنهي
 ڌرين دليل پيش ڪيا . فقير صاحبجن ٻنهي جو احوال
 ٻڌي فرمايو ته ابا ”اوچو آهو جو ٺيڇو آهي“ -
 (هن ڳالهه جو راوي ديوان ارملداس آهي)
 چوڻا ته جيڪڏهن ڪو به ماڻهو وٽن ڪم لاءِ ايندو هو ۽
 اچي دعا طلبي ڪندو هو ته پاڻ هميشه هن طرح جو اُٿر
 فرمائيندا هئا ته هڪ ماڻهي ڇا ٿي ٿي ڏينهن خدا جي
 واٽ ۾ ڏيو ۽ خاڪ شاهه ۽ حنائي بادشاهه جي ڪٽي
 اچي ڪم لايو . بعضي چوڻا هئا ته حاجنا شاهه بادشاهه
 ٿي ٿي ڏينهن ماڻهي ڏيو ۽ ٿيل ۽ خاڪ آڻي ڪم لايو .
 جي تعريض لاءِ ڪو عرض ڪندو هو ۽ زور ڀريندو هو
 ته هيءُ تعريض لکي ڏيندا هئا :

” هو الحبيب الذي ترجائي شفا عمر -

لکل - مول ” من الاله وال مقتدر يا لطيف
يا كريم يا كريم يا كريم +

اهو تعوين سڳڻهن بيماريءَ لاءِ ڏيندا هئا .
ڪن حالتن ۾ بيماريءَ کانسواءِ به هي تعوين لکي
ڏيندا هئا ۽ ان سان گڏ ڏس به ڏيندا
هئا ۽ وري بعضي نه ان آدمي جي زور
پر ٿي ائين به چولدا هئا ته فقير ضامن آهي ،
الله سا ائين پلي ڪندو . جي ضمانت جو لفظ والان
نه ڪيندا هئا ته ڇا ٿبو هو ته اهو ڪم مشڪل ٿيندو .

هڪڙي ٻيري فقير صاحب وٽ ڪنهن شخص پلي
جي مڇي آڻي سندن خدمت ۾ پيش ڪئي ان وقت
فقير صاحب جي مجلس ۾ پاڻي ڪشيو مل ۽ مائي رامي
موجود هئا . فقير صاحب ڪشئي مل کي فرمايو ته هي
پلو پچائي کاڌو . پاڻي ڪشئي مل جواب ڏنو ته قبل
اڄ گيارس آهي تنهنڪري کائڻو آهي - الهیءَ
جواب ملڻ بعد فقير صاحبن مائيءَ ۽ راميءَ کي فرمايو
ته کاڌو . مائيءَ سندن فرمودي موجب اها مڇي ڪم
لائي ڇڏي . اتي ڏينهن ئي مائيءَ ڪشئي مل سان
ڏکڻ ڪيو ته الهیءَ مڇيءَ جي عيوض ۾ آڻڻ واس
خواب ۾ نهرت ڪري آئي آهيان .

هڪڙي وقت فقير صاحب جن ڪنهن سر تي
 نڪتا هئا ته جهنگ ۾ رستي تي ڪنهن ماڻهوءَ فقير
 صاحبجن جي پٺيان گهڻا ماڻهو ڏسي انهن ماڻهن
 کان پڇا ڪئي ته هي فقير ذات جو ڪير آهي ؟
 الاهيءَ سوال جي درميان ۾ فقير صاحب انهن ماڻهن
 کان پڇو ته ابا سائل ڇا ٿو پڇي ؟ جواب ۾ چيائون
 ته قبل سائينجن جي ذات جي پڇا ٿو ڪري . فرمايائون
 ته ابا چئوس ته فقير جي ذات آهي ذات سان
 ذات يعني جيڪا تو ۾ ذات آهي سائي فقير ۾ آهي .
 فقير صاحب جن بعضي روهڙيءَ ۾ دين پناه
 شاه جي ڀرسان جا مسجد هن وقت آهي تنهن ۾
 هڪ هنڌ ويهي مراقبو ڪيندا هئا . حاضر مجلس
 جي پڇا ڪرڻ تي پاڻ فرمائيندا هئا ته ابا هڪم
 الدين سملائي جو لاش مبارڪ سندن وصيت
 موجب سندن ڳوٺ پهچائڻو هو پر رات جي ڳوٺ
 ڪري اهو مڙهه مبارڪ پهڙيءَ تان لاهي هن هنڌ
 رات جو رکيو هوانئون جتي فقير ويٺو آهي ، سو
 ان لاش مبارڪ جي برڪت سان هن ٽڪر تي اڄ
 ڏينهن تائين نوراني تعلات جو پهو اڙول ٿئي ۽ جو
 وقت هتي وهندا آهيون سو وقت اسانجي روح

کي ڏاڍي فرحت هوندي آهي: تنهنڪري اچي
 ۸. وهندا آهيون.
 (راوي پگت دوارڪو)

هڪڙي ڏينهن فقير صاحب، قاضي بهر مڪهه ۽
 ٻيا صحبتي گهاڙ واري وات وٺي پئي ويا ته هڪڙي
 هنڌ قاضي صاحب جن بهي رهيا ۽ چوڻ لڳا ته
 جيستائين پنگ، چڪي نه ملندي تهستائين اصل نه
 هلنداسين. ڏاڍو پڙ ڪڍي بيٺو. آخر اتي هڪ
 هندو ستالي آيو: جڏهنڪي پنگ، ۽ ڏاڍو ڪولڊو هو،
 سو ان پنگ ٺاهي ۽ جڏهن قاضي صاحب پيئي ٿڌهن
 اڳتي هليو.
 (هن جو راوي بیدل بخش شاو آهي)

هڪڙي دفعي مير علي مراد خان هڪ خاص
 ماڻهو فقير صاحبن ڏانهن دعوت لاءِ موڪليو. پاڻ
 نه قبوليا ٿيون ۽ فرمايائون ته جهڙو وقت اسان مير صاحب
 وٽ هلنداسي اوڙو وقت الله سانهن ۽ جو ڏهر رهندو
 ٻار جي مير صاحب پاڻ هتي ايندو ته موٽڻ لائين
 الاهي رحمت جي ارسا ت پيئي ارسندي. ان مان
 ثابت ٿيو ته پاڻ وڏن ماڻهن جي دعوت کان شرف
 ڪاٽيندا هئا.

هڪ وقت جو ذڪر آهي ته هڪ ماڻهو ڪن
د عوت لاءِ ڏاڍو زور رکيو سو انکي سيڪت ڏي-
لاءِ منظور ڪيا ٿون. حاضر مجلس ۾ فرما يا ٿون ته هلو
، فلاڻي جي گهر هليون جر د عوت ڏني ائين. سڀني
اتي هليا. اتي وڃي پهتا ته د عوت ڪندڙ الهن
سڀني مهمانن جي ڪارائت لاءِ هيڏانهن هوڏانهن ڊڪ
ڊوڙ ڪري ڪم نه پورو ڪيو پر فقير صاحب جي
ائت وقت الهی ۽ شخص فقير صاحب کي هوريان ڪن
۾ چيو ته آئنده اوهان کي ڪهڙو نالائق د عوت
ڏيندو مون د عوت ڏني هئي فقط اوهانکي ۽
اوهان وري ساري ئي مجلس ساڻ وٺي آيا آهيو.
پاڻ الهی ۽ کي فرما يا ٿون ته هاڻو ابا- آئنده انهن
ڪندا سي.

(راوي اصغر فقير)

هڪ ٻيري فقير صاحب جن گهاڙ جون ٽڪريون
ڳهٽ لاءِ اڪتا. ساڻن قاضي صاحب ۽ ٻيا به ڪي
ماڻهون همراھ هئا. پوءِ وهڻ لڳي سوار ٿيا سير
ڪندا ٿي آيا. جڏهن وقت چئن شاه بادشاه جي

قبعي و ٿان هيٺان د ڳڻ ڏيئي انگهيا ته قاضي صاحبجن
 تي اهڙو نه اچي ڪو اوقات پيو جو گهرڙي تان
 لهي ليڪوڪڙي ڪڍيائون. فرما يائون ته هي آهي
 بادشاهه د ستيگير ساءِ جو ليڪو جيستائين هي فيصاو
 ٿئي نيمستائين هي ليڪو ڪو به ڪين ٿي. فقير صاحبجن
 چيو ته قاضي صاحب حڪم فرمايو ته ڪهڙو فيصاو
 آهي؟ جنهن تي قاضي صاحب جن سوال فرمايو ته
 سائينجن نوازش فرمائي ٻڌائون ته چئن شاهه جي منزل
 وڌيڪ آهي يا منهنجي منزل مٿي آهي؟ فقير
 صاحب جن چـمـپـر اچي ويا ۽ ڪجهه د ير بعد
 فرما يائون ته پير چئن شاهه پڄتڻن جي اولاد آهي ۽
 هن جو شان وڌو آهي باقي منزل ۾ چئن شاهه
 بادشاهه ۽ اوهان هڪجهڙا آهيو. تنهن کانپوءِ هلڻ
 جي اجازت وٺي اڳتي هليا.

(هن جو راوي ميان بیدل بخش آهي)

هڪڙي ڏينهن فقير صاحب جي ڪهڙي لڳي

نه ٿي هئي جو الهی ڪجهريءَ ۾ هڪڙن ان شخص
 لاڙچوڪي پو شاڪ ۾ جنڪي بڌان جا ڪوٽ به سا
 هئا ۽ جي اتان جي ڪنهن به ماڻهون جا واقف
 ڪن هئا واپسي فقير صاحب سان ڳالهائون. پوءِ

جنهن وقت هو موڪلائي ويا تنهن وقت هڪڙي
 ماڻهوءَ فقير صاحب کي عرض ڪيو ته قبلاباءِ
 اهي شخص ڪير هئا ۽ ڪهڙي ڪم سان آيا هئا؟
 پاڻ مرڪي فرمايائون ته اهي لاڙ جي طرف جا جن
 هئا. عالم پڙهڻ پئي آيا جو عالم پڙهي هيٺ وڌا
 عالم ۽ اڪابر ٿيا هئا. هڪڙي مسئلي تي بحث
 ڪيو هئا ٽن جو انهي ۾ اچي منجهيا هئا ۽ پوءِ کڻي
 فقير ڪيئي امين بڻايو هئا ٽن. انهيءَ ڪري پئي انهن
 جو اچڻ ٿيو هو. اهو مسئلو حل ڪري ڏنو سو نه ۽
 هيٺ پنهجي ڳوٺ رواني ويا.

(هن جو راوي ميان بيدل بخش آهي)

سيد قاسم علي شاه ڳالهه ڪندو هيو ته هڪڙي
 ڏينهن مولڪي اچي خيال ٻيو نه مڪڻ ۽ ماڪي اهي
 ٻئي شيون نهائين سٺيون ۽ لذت آهن ۽ سو جهڪر آءُ
 مرشد بيدل سائينءَ جي خدمت ۾ کڻي وڃان. پوءِ
 مان هڪ شيشو ماڪي جو ۽ ٻيو سٺي مڪڻ جو شيشو
 کڻي ويس. جنهن تي فقير صاحب مولڪان ڀڄا ڪئي
 ته اها هي ڇا آهي؟ مون چيو ته قبلاب هڪڙي شيشي
 ۾ ماڪي آهي ۽ ٻي ۾ مڪڻ جو اوهان صاحبن جي
 واسطي آندو آهي. مون اڃان اهي لفظ چئي ٻورا

۸ ٺي مس ڪيا نه سائين اچي روئڻ ۾ ڇڏڪيا ۽
 ايتري قدر ته هنهن هار يا ٿون جو سندم دل ڀرجي
 آئي ۽ پاڻ کي دل ۾ ڦٽڪار وجهڻ لڳس ته لاحق
 اهڙو مکڻ ما کي آلدن جنهن ڪري فقير صاحب جن
 کي ايتري قدر گريه ۾ وڌم . گهڻي وقت کان پوءِ
 جڏهن فقير صاحب جن روئڻ بند ڪيو تڏهن مون
 ادب سان عرض ڪيو ته قبل سائين آءُ نهايت پشيمان
 آهيان جو آءُ اڄ سائين جي ايتري قدر گريه جو
 باعث بڻيو آهيان . پر سائين جن کي استدعا آهي
 ته مهر بالي ڪري الاهي ڳالهه کان حقير کي آگاهه
 ڪرڻ فرمائڻ ته ايتري گريه جو سبب ڇا ؟ فقير
 صاحب جن فرمائڻ لڳا ته ابا اوهاڻ جنهن وقت
 مکڻ ۽ ما کي جو لالو ڳڏو تنهن وقت اسان کي پنهنجي
 معشوق قاضي صاحب جا اچي پور پيا ۽ جنهن ڪري
 اسان جو اهو حال ٿيو مون عرض ڪيو ته قبل سائين
 اوهاڻ صاحبن کي هن جهان ۽ هن جهان جي ليڪ
 روشني آهي . قاضي صاحب جن اوهاڻ کان ڪو
 ٻري نه ڪين آهن ۽ پوءِ جو انهن ٿيڻ گهرجي . پاڻ
 فرمايائون ته ابا اوهاڻ جي اها ڳالهه درست آهي
 ليڪن هن جهان جي ملاقات ۽ هن جهان جي ملاقات
 ۾ گهڻو سڌو آهي . جهڙي هن جهان جي ملاقات
 ٿي سگهي ٿي اهڙي هن جهان ۾ نه .
 (هن جو راوي بيدل بخش شاه آهي)

قاضي صاحب سدائين فقير صاحب سان بي ٿو رڻ
 ڳالهائيندو هو ۽ هميشه اهڙي رعب ۽ حشمت سان
 فقير صاحب جي ڪچهري ۾ ايندو هو جو ڪنهن کي
 به جرئت ۽ همت نه ٿيندي هئي جو قاضي صاحب
 کي ڪو الف يا بي چئي سگهي! آخر هڪ ڏينهن
 فقير صاحب جي ڪچهري ۾ سيد قاسم علي شاهه ۽
 ٻيا به گهڻا ئي موجود هئا ته سامهون قاضي پير محمد
 سندن معشوق پريائين ئي فقير صاحب جن کي گهٽ
 وڌ ڳالهائيندو بي آيو ته قاسم علي شاهه کي دل ۾
 خيال ٿيو ته اسان جي دل ٿئي سهي سگهي ته ڪو
 قاضي صاحب اسان جي مرشد سان ايڏو گستاخي
 سان ڳالهائي. هاڻي قاضي صاحب کي اچڻ سان
 ڪٿي ٿو پاڪري ڏسيان. قاضي صاحب ڪو مون
 کان بست ۾ جالو يا زور ورتو آهي. سيد قاسم علي شاهه
 اڃان ايترو دل ۾ خيال ئي هس ڪيو ته فقير صاحب ڪچهري
 ۾ ماڻهو نه آيا جيڪڏهن ڪنهن کي قاضي صاحب
 جي روش تي ڪي قدر ملهيا يا ڏمر ٿئي يا ڪي نه
 پسند اچي ته اهو اسان جي ڪچهري مان مهر بالي
 ڪري اٿي وڃي. فقير صاحب جي الهڻ چوڻ کان
 پوءِ شاهه دل ۾ ڏاڍو پشيمان ٿيو.
 (هن جو راوي ميان بيدل بخش آهي)

هڪڙي وقت فقير صاحب جن ڪچهري ڪيون
 ويٺا هئا ته سامهون قاضي صاحب پريان ايندي
 فقير صاحب جن کي سخت لفظ ڳالهائيندي سندن
 والد بن شريفن کي به الفاظ ڳالهائڻ لڳو جنهن تي
 فقير صاحب انهن الفاظن ٻڌڻ سان پاڻ ڳاڙها لال ٿي
 ويا ۽ شوخ آواز سان قاضي صاحب کي فرمايائون
 ته تون ڇا ڪندين شيخيا ٿي جا پٽ. الهيج چوڻ
 ڪري قاضي صاحب فقير صاحب جي قدمن تي ڪري
 پيو ۽ آسمان ۾ يڪدم گهگهوڙ ٿي ويئي جو ان وقت
 ٿورا ڳڙا به پيا. الهيج مهل جهت پٽ جهڙو ٿيڻ ۽ ڳڙن
 وسط جو سبب سيد غلام علي شاه، سيد قاسم علي شاه
 کان پڇيو جنهن اهو مڃيائون احوال ڪري ٻڌايو.
 (هن جو راوي بیدل بخش شاه آهي)

وڌيڪ فقير صاحبن سان رهاڻ جي ٻاڙي ۾
 معلوم ٿو ٿئي ته حياتي جي پوئين عمر جي عرصي ۾
 فقير صاحب اڪثر ڪري پنج گنج جي ڪتاب مان
 گفتگو يا رهاڻ ڪندا هئا تنهنڪري اسان پنج
 گنج جي ڪتاب مان مختصر احوال جي صورت ۾
 ڪجهه رهاڻ معنيٰ لفظن جي پيش ڪش وڪون ٿا.

پنج گنج جو ڪتاب هن هيٺينءَ صورت ۾ ٺهيل آهي :-
 شروع ۾ ٿورن الفاظن ۾ بيان ڪيل آهي . ان بيان
 کي سڄي ثابت ڪرڻ لاءِ پنج دليل پيش ڪيل آهن .
 مثال : ڪوڙي دعويٰ کي ڦٽڪار ڪرڻ ۽ حال
 حاصل ڪرڻ جي پاڙي ۾ تاڪيد - الاهي قول ۽
 بيان کي صاف ۽ ثابت ڪرڻ لاءِ پهريون دليل
 قرآن شريف جي آيت آيل آهي . ٻيو دليل حديث
 شريف مان ڏال آهي . ٽيون دليل مولانا رومي جي
 مشنوي منجهان ورتل آهي . چوٿون دليل شاه عبداللطيف
 ڀٽائي گهوت جو بيت ۽ پنجنون ۽ ٻيون دليل آهي
 ڪنهن معتبر ڪتاب مان مرد خدا جي هڪايت
 ورتل . الاهي سموري صورت کي درجو سڏيو
 وڃي ٿو . الاهي طرح سمورو ڪتاب چاليهن درجن
 جو ٺهيل آهي .

درجو پهريون

”چڙيون ڳالهيون ڪڍي وهڻ تنهنڪري ڏڪارڻ
 ۽ حال حاصل ڪرڻ جي تاڪيد ۾“

پنج گنج جو ڪتاب هن هيٺينءَ صورت ۾ ٺهيل آهي :-
 شروع ۾ ٿورن الفاظن ۾ بيان ڪيل آهي. ان بيان
 کي سڄي ثابت ڪرڻ لاءِ پنج دليل پيش ڪيل آهن.
 مثال: ڪوڙي دعويٰ کي ڦٽڪار ڪرڻ ۽ حال
 حاصل ڪرڻ جي پاڙي ۾ ٽاڪيد - الاهي قول ۽
 بيان کي صاف ۽ ثابت ڪرڻ لاءِ پهريون دليل
 قرآن شريف جي آيت آيل آهي. ٻيو دليل حديث
 شريف مان ڏال آهي. ٽيون دليل مولانا رومي جي
 مشنوي منجهان ورتل آهي. چوٿون دليل شاهه عبداللطيف
 ڀٽائي گهوت جو بيت ۽ پنجون ۽ ٻيون دليل آهي
 ڪنهن معتبر ڪتاب مان مراد خدا جي ڪايت
 ورتل. الاهي سموري صورت کي درجو سڏيو
 وڃي ٿو. الاهي طرح سمورو ڪتاب چاليهن درجن
 جو ٺهيل آهي.

درجو پهريون

”چڙيون ڳالهيون ڪڍي وهڻ تنهنڪي ڌڪارڻ
 ۽ حال حاصل ڪرڻ جي ٽاڪيد ۾“

بیدل سان روح رهاڻ ۱۰۳

آيت شريف:- ماڻهن مان ڪي اهڙا به آهن
جهڙي چوڻدا آهن ته اسان الله ۽ پوئين ڏينهن
لي ايمان آندو آهي. حالانڪ اهي ايمان وارا نه
آهن يعني ته ماڻهن مان ڪي اهڙا به آهن جهڙي
رڳو زباني چوڻدا آهن ته اسان هم اوست جا قائل
آهيون. درحقيقت اهي پنهنجي چوڻ ۾ ڪوڙا آهن.

حديث شريف:- مهاجر بن حبيب رضه کان روايت
آهي ته چيو رسول الله صله الله تعالى فرمائيندو آهي
ته آءٌ هرڪو سڀا ٿپ ۾ پر يو ڪلام مقبوليت ۾ نه آڻيندو
آهيان پر انهيءَ ماڻهوءَ جي همت ۽ نيت مقبول ڪندو
آهيان. تحقيق سندس همت ۽ نيت منهنجي عبادت
۾ داخل آهي ۽ سندس مات ڪي پاڻ لاءِ حمد ۽
سينگار بڻايم توڻين هو چپ ۾ رهيو آهي.

مثنوي شريف:- اسين اندر ۽ حال ۾ ٿا ڏسون
ڏيک ۽ ظاهري گفتار ڪن ٿا ۽ سون
عمق جي باهه ڪا اندر ۾ ڏڪاءُ.
لفظي عبارت سڀ ساري وڃاءُ.

بيت :- عاشق ائين نه هون - جئين تون سجي انگڙين

منهن پائون مون ۾ - رات ڏينهن رون

ڪنهنڪي ڪين چون - ته اسين عاشق آهيون.

حكايت :- قدسي حديث جي ڪلام جي شروع ۾

ليڪيل آهي ته ڪنهن حوصلي ماڻهون هڪڙي بادشاهه کي

مهمانئ لاءِ ڪوٺ ڪئي - تنهنڪري مهمانراءِ جو

باهڙيون حاو بهاري سان عفا ڪيائين ۽ رستي کي

گند ڪڍري کان پاڪ ڪري ڇڏيائين. پر جيڪو

بادشاهه جي وهڻ لاءِ هنڌ مقرر ڪيو هو ائين سو ائين ئي

ٿيل ۽ گندگي سان ڇڏيل هو. جڏهن بادشاهه اچي

دولتي قدم جو سعيو انهيءَ ويراڻيءَ تي وڌو ته

سندس انيس طبع کي اڻ صفا جاءِ اڻ وڻندڙ لڳي

تنهنڪري ئي ان جي سموري باهري خدمت اندر

جاءِ جي اڻ پاڪي ڪري اڻ وڻندڙ سمجهي وئي ويا.

فصل ۴ .

بیدل جي ٽاليف ۽ تصنيفات

ڪلام اونهون ۽ هدايت وارو -
 سندن حافظي جو عاڄيپ مثال - عرب -
 جو عارف ۽ اردو، هندي، سرائڪي،
 سنڌي ۽ سنسڪرت ۾ ماهر ۽ پارسيءَ جو
 گوهر - علم جو ڪافي ثبوت ۽ شاهدي -
 سندس بي نظير ۽ لاڙائي ڪتاب -
 رياض الحق - سلوڪ - اطالين -
 مشعوي نهر الباهر - رموز العارفين - پنج گنج -
 فوائد المعنوي - سرود نامہ +

بیدل سائين جو ڪلام اونهو ۽ هدايت سان
 ڀرپور آهي. هو صاحب سڀ ڪجهه، ذاتي الهی،
 جو سبق لو لکائي. سندس ڪلام مان علم جون
 شاهديون ملي سگهن ٿيون. هندي، سنڌي،
 سنسڪرت ۽ اردو جو تمام چڱو ڄاڻو هو. فارسي

علم ۽ عربي ۽ جي تهصيل هدايه ڪو تائين ۽ علم
طب ۾ ميزان ۽ اڪبري جا سبق ورتا هوانون.
سندن علميه ۽ تهصيل جو پورو پتو سندن تصنيفات
۽ تاليف مان پوي ٿو. هت اهو ڏي-ڪارڻ ضروري
آهي ته اهو علم ڪيتري قدر ڪهن ياد هو. سندن شعر
۽ تصنيفات مان به نظير ڏهايه پئي بکي، جنهنجو
هڪ مثال هيٺ رکهي ٿو:

قاضي غلام مهدي ٿو فرمائي ته هڪ دفعي
هڪ عربي ۽ جي ڪتاب پڙهڻ بعد ٻيو ڪتاب اغباس
عربي پڙهڻو هوم. مگر اهو ڪتاب ساري شهر مان
نه لڌم؛ چو ته، الهي وقت چاهي جو ايترو واهو
ڪو نه هو ۽ اڪثر ڪري دستخط ٿيل ڪتاب
ملندا هئا. مگر زماني جي بدلت ڪري (اگرچن
جي راج شروع ٿيل ڪري) عربي ۽ جو رواج اڪري
ويو هو ۽ دستخط ڪتاب عدم پيدا هئا. لاچار
فرمايائون ته اها جيڪڏهن ڪتاب ڪو نه ٿو لهي ته
فڪر لاهي، اسان ٿا لکي ولون. پوءِ اڪدم ٻيا
گهرائي سارو ڪتاب لکي ڏنائون جو اڃان تائين
مولوت موجود آهي. مون چڱي طرح پڙهي ڏنو آهي
ته هڪ لفظ جو به غور ٿار ڪونهي چئن جو اهو ڪتاب

بيدل جي ٽا ليف ۽ تصديقات ۱۰۷

هاڻي ڇا پي هيٺ آيل آهي. ٻئي وقت مهراڻ طب پڙهندو هوس (اهو ڪتاب مهراڻ طب اڄ به مون وٽ آهي) ان جي لغت مولائي لکي لکي ڏاڏون ڄا به اٿم. ڇاچي ڏٺو اٿم ته سڄي ڪتاب مان هڪ به اکر ڇڏيل نه آهي.

بيدل بادشاهه جي تصديقات بلڪل گهڻي ۽ وڏي آهي. سندس سندس ٽا لي شاعر ڪو وري ڳوليو نٿو ڏسجن ايترا سارا وڏا ڪتاب جدا جدا ٻولين ۾ چڱي ۽ ناڻي لکي واس ڪيا هجن. الڪا نسوا سندس عربي، پارسي، هندي ۽ سنڌي ڪلامن جو نه آهي اٿو نه مٿو نه پيٽي نه پر. هي اٺ مايا لکيو پيئي آهي. باقي سندن مڪمل طرح ڇپيل ۽ ڇپيل نه ٿيل ۽ دستخط لکيل ڪتاب جي هڪ لڳي سگهيا آهن سي آهن جمل (۱۸) انا رهاڻ.

هاڻي اهي ڪتاب ڪهڙا نه سٺا ۽ چڱي طرح سان ادا ڪيل آهن اهو بيان ڪرڻ هتي مناسب نه ٿيندو. تنهنڪن سواءِ انهن ڪتابن جي ٻين ٻين ويهي وري ڪرڻ نه ڪي ورهه گهرجن - ۽ هي ڪتاب نه پورو نه ٿورو به شايد ۱۸ ڪتاب، لکي ويندا. جي گهڻو ڇڻو نه دفتر پوڄي ويندا

۽ جي ٿورو چڱو نه ٿيندي سنڌ جي اهڙي وڏي
 شاعر سان بي انصافي ڪرڻي. ان ڪري انهن
 ڪتابن جي باري ۾ هتي ڪابه ٽيڪا ٺهي ڪانه ٿي
 ڪهي. صرف ٿورن لفظن ۾ بيان ڪبو ته ڪتاب
 ڪڏهن ٺهيل آهي، ڇا بابت آهي ۽ منجهس ڇا سمايل
 آهي. هان باقي جي انهن ڪتابن ۾ اولهه وڃڻ ٿا
 ڇاهين يا ڪي قدر پڙهڻ لاءِ منتظر آهن ته لاءِ ڪن
 ڪتابن جا سمورا اُڪرا (جي اڳ-هن ڪتاب ۾ يا
 ڪٿي به شايع ٿيل نه آهن) ڏجن ٿا؛ باقي ٻين لاءِ
 بدائهي ٿو ته ڪٿي شايع ٿيل آهن، ڪڏهن ۽ ڪنهن
 شايع ڪيا آهن. لاءِ سمورا ڪتاب نوار بخشن موجب
 ناهي هيٺ نمبر وار رکيا ويا آهن:-

۱- رياض الفکر: سنه ۱۲۵۸ هجري. هن ڪتاب
 جي نالي مان ئي معلوم ٿو ٿئي ته منجهس ڪو وڃڻ
 ۽ فڪرن جي رياضتن جو بيان ڪيل آهي. ڪتاب
 جا ٻارهن مقالا آهن ۽ ۱۰ ٻين تي ۴۰ ورق ڪتاب
 يعني ۵ جزن جو ڪتاب آهي. سڄو ڪتاب پارسي
 نظم ۾ ڪل هڪ هزار (۱۰۰۰) بيتن جو آهي. هيءُ
 ڪتاب هن کان پوءِ ايمان ۾ ايمڊڙ بيدل بادشاهه
 جي ٻن چئن ڪتابن ۽ سلوڪن ۽ الطالبين، رموز القادري،

بیدل جي ٽائيف ۽ تصنيفات ۱۰۹

مشهور اديب البکر ۽ رموز المعارفین سان گڏ هن بیدل
 (پون) سنه ۱۹۳۹ع ۾ سڳو استاد ائيل پرات يعني لغو
 ان چهايا هوا ۽ چا پي جي خرابي ڪري وري بهر
 ۱۹۴۰ع ۾ پرنٽنگ ۾ پيس مان ڇپايل آهن. ڪتاب جو
 نالو ”اظم فارسي از شعرايے سنده“ آهي ۽ مٿين
 پنجن ڪتابن جا مکيه ٽڪرا - منڍ، وچ ۽ پهاڙي
 سنڌ جي اهن اٺ ڇپيل پارسي ڪتابن جهڙوڪ
 ديوان مهر، ديوان عاشق، ديوان ميخوره ديوان ولي
 جي عمدن ٽڪرن سان گڏ باڪل ڇڱيءَ طرح مڃهس
 سڀايل آهن. اهن مڙاي ڪتابن جا شائق ڀل لئي
 وارو سستو ڇاپو خواهه پريس پرات وارو تازو ڇاپو
 خريد ڪري پڙهي سگهن ٿا. باقي ڇاپا مارڪيٽ ۾
 موجود آهن.

۲- سلوڪاء لطا لهن: سنه ۱۲۵۹ھ - هن ڪتاب
 ۹۰ غزل الف - ب وار ڏال آهن ۽ مڃهس بیدل
 ا. پرات جو تخلص ورتل آهي.

۳- رموز القادري في شرح قصيده غوثي:
 سنه ۱۲۵۹ هجري - هيءُ ڪتاب قصيده غوثي يعني
 سقا اي الهب عربي تصنيف حضرت محبوب سبحاني
 جي شرح فارسي اظم ۾ ڪئي اٿن. ڪتاب جا ڪي
 ٽڪر شايع ٿيل آهن، جن لاءِ ڏسو ڪتاب رياض القدر
 وارو بيان.

۴- منهاج الحقيقت : (فارسي) سنہ ۱۲۶۴ ھوري .

۵- مشنوي اهر البکر : سنہ ۱۲۶۴ ھ - ھي ۱۲۶۴ ھ

ڪتاب مولانا رومي جي مثنوي جي اموي ٺهيل آهي . نالي مان ئي ظاهر آهي ته روميءَ جي مثنوي شريف بهر آهي ۽ هي ڪتاب اهر هڪ چوٽي شاخ . ڪتاب جا گهڻا اڪرا هن ڪتاب ۾ صفحي ۶۱-۷۱-۷۳ تي ڏال آهن . سمورو ڪتاب پڻ ڇپيل آهي جنهنلاءِ ڏسو پهرين ڪتاب رياض الفقر وارو بيان .

۶- رموز العارفين : سنہ ۱۲۶۸ ھوري - ھي ڇهن

پنن جو ڪتاب پارسِي نظم ۾ آهي . وحدت جي باب ۾ جن عارفن جيڪي ڇپو آهي ان جو شعر لکي تشریح ڪيل آهي ، هن ۾ ڪل ۲۴ عارفن جي ڪلام جي شرح آهي .

۷- تقويم القلوب في الذكر المکروب :

سنہ ۱۲۸۰ ھ - هن ۾ وحدت بابت سهڻي عالمن ، فقيرن ۽ شاعرن جا ڇڄل قول هڪ ٻي لي شاعديءَ طور آڏل آهن . امام وحدت ۾ ڇهه نسخا آهن . لاظر ٻين لاءِ مني جون ڪجهه سٽون هتي ڏجن ٿيون :-

بيدل جي ٽاليف ۽ تصديقات ۱۱۱

فائده ۱- اي برادر عاشقي سراپا دردست
هارڪس، طالب دردست دلش گرم و آهش سردست
واشڪش سرخ و رویش زردست و انڪه به دردست
پيش مردان عشق نا مردست.

سنڌي ترجمو:- پيارا پاءُ عاشق ٿيڻ درد
وسائڻ آهي. جيڪو درد جو ڳولائو ٿيندو تنهنجي
دل گرم، دالهن دردناڪ هوندي؛ ڳوڙها، سجا
روئندو، منهن پيلو هوندس ۽ جيڪو بي درد آهي
سو عشق وارن جي اڳيون نا مرد آهي.

۸- پنج گنج: سنه ۱۲۸۰ هجري - ڪتاب ٽن
ٻولين عربيءَ - فارسيءَ ۽ سنڌيءَ جو ٺهيل آهي -
ڪنهن فقيري قول کي سچي ۽ ثابت ڪرڻ لاءِ پنج
دليل هڪ ئي شاهدي طور پيش ڪيل آهن -
پهريون آيت شريف (عربيءَ ۾) بهو حد يث شريف
(عربي) ٽيون مولانا روميءَ جي مشنويءَ مان بهت
(فارسيءَ ۾) چوٿون شاهه عبدالطيف ڀٽائيءَ جو بهت
(سنڌيءَ ۾) ۽ پنجون ڪنهن مرد خدا جي حڪايت (فارسيءَ ۾)
هن ڪتاب جو سمورو ايمان اڳين فصل جي پڇاڙيءَ
۾ ڪهو ويو آهي - بندي (مون) سارو ڪتاب سنڌيءَ ۾
ترجمو ڪري هڪ صورت ۾ آڻي اها ڪهو آهي ۽
مثال طور ڪتاب جو پهريون درجو ۱۰۲ صفحي تي
دل آهي جو لاڙان اڙهي سگهن ٿا.

۹- قرآن العیدین فی مذاقب السبطین : سنہ ۱۲۸۰ھ -

ہیء کتاب حضرت حسنین جی شان پر
جڑیل آھی - منہ پر ۲۹ حدیث رسول اکرم جون
واقعات کو بلائے شان حضرت حسین جی جون ڈیٹی
یوہ محمد حسین کاشفیء جی کتاب روضۃ الشهداء
کتاب مان ستون گڈ آلدیون اتن جنهن مان ثابت
تو تھی نہ حب اہل بیت وٹن کمال آھی - ناظرین لاء
چار ستون ہوت ڈ جن تیون :-

در آثار آمدہ کہ شاہزادہ کولین حضرت امام
حسین علیہ السلام روز قیامت بحر صحت در آید
با چہرہء خون آلودہ و گوید 'رب شفعی فی من
بکی اعلیٰ مصیبتی' - گوید خدا مرا شفاعت دے
در حق کسی کہ در مصیبت من بگرستہ ست +
الہی ہر کہ در دایا بر شہیدی و غریبی و ہمکسی و
بی ہرگی و تشنگی و گرسنگی من گرہ کردہ ست
اور اہل بخش شفاعت آن سید بحق قبول و سہدے
گویند کہ آن شاہزادہ حسین را برادر اچانہ
ارزالی دارلد

بہت

گر آب زلی بگرہ راہ شہدا -

اضمد گناہ تو بشاہ شہدا

بيدل جي ٿا ليف ۽ تصديقات ۱۱۳

سنڌي ترجمو:- روايت آهي ته شاهزادو حضرت
امام حسين قيامت ڏينهن عرصه کان پوءِ رڪ لڳل
منهن سان ايندو ۽ اچي چوندو ته اي منهنجا رب!
جو آدمي منهنجي مصيبت تي روايت آهي ان کي
مولائي ڏسي بخش. اي ڏي! جيڪو دايو
منهنجي شهيد ٿيو، غريبي ۽ بيڪسي ۽ اڄ ۽ -ڪي
روايت آهي، ان کي به بخش مولائي ڏسي. ان سردار
جو اهو چوڻ قبول ٿيو ۽ چون ٿا ته حضرت حسين
کي چوڻ ڪاري جي چلي ملندي ۽ پوءِ جهٽرن کي
چڏائي ته مالڪ آهي - بيت - جي شهيدن ڪر بلا
جي واسطي وٺين ته منهنجا گناهه حضرت حسين
جي معرفت معاف ٿيندا +

۱۰- مصباح الطريقت عرف ديوان بيدل .
هي ديوان حافظ شيرازي جي ديوان جهڙو آهي ۽
شعر جي طرز به ساڳي آهي. هن جا ۱۰ ڀاڱا آهن -
پارسي ۽ اردو - هن ۾ ڏيڍ هزار کان مٿي غزل
مضمون مسدس ترکیب بند ترجمو بند قطع آهن .
و اها سڀ قسم جا ڏال آهن . ناظرين لاءِ هتي
هڪ غزل پارسي ڀاڱي مان ۽ اردو ڀاڱي جو
ڏجي ٿو :

غزل ہادی

بیا مطرب نوائی زن بحالت آرمستا نرا
 تو ہم ساقی جدا از جام می مگذار مستانرا
 بغیر از غلغلی چنگ۔۔۔ و نی و دف و قلدل میغا
 نباشد رونق بزم طرب ز فہار مستانرا
 بیارند از سرا ئیدن اذا الحق ہمچ لب بستن
 گشتہ گر خود سیاست شرع سر ہر ہار مستانرا
 سراپت نشتر آن آب آتش قاب ہستی نور
 ہر یکدم ہادہ ہر باہی سر و ہستار مستانرا
 تصور در کس مآخمو را و بیدل مدہ از دست
 کہ چشم نیم خواب او کند بیدار مستانرا

غزل اردو

۱۔۔۔ کا ہا ہ شاہ ہے مست شراب عشق
 عالے ہی ہر جناب سی لاشک جناب عشق
 شہر صفت نہ رہ توں ہوس کی جناب ہ
 ہا ہر لک لک کی ہ یکہ رخ آفتاب عشق
 ۲۔۔۔ وزخ کی آگ۔۔۔ کب ہجلاہی اسیکے تائمن
 جسم سو خدہ کا ہی ہوا آکل کباب عشق

زہا ہر نہین سر وحدت کا منکشف
مگر فتح باب چاہین تو مت چوڑ باب عشق
تدویر چرخ کا نہ بند یا حکیم قدر
جہکون ہی ہر مر از مین غلغ رباب عشق
تابع ہین عاشقان کی چہ ابر و چہ آفتاب
دراز و بہشت جانتا ہی آب و قاب عشق
جوئی کہ پوچھا ہی عشق کون چیز ہی
کہر بیدل اسکی قائین کہ ابھی سن جواب عشق
۱۔ فواید المعنوی : (عربی) ہی اندر و
لسنہ آہی ، جنہن ۱۸۷ عربی اصطلاح تصوف جا گڈ
کمل آہن انہن فوایدن مان گھٹان ہن کتاب
جی فصل ۲ ۾ لکیا اتم : شوقین تصوف جا اتان
ڈسی گھن تا .

۱۲۔ سند الموحدین : سنہ ۱۲۶۴ ھری -
ہن کتاب ۾ اللہ تعالیٰ جی ہی کرائی کی ثابت
کری لاء مردن خدا جون سندون یعنی سر توفیق
شاہدی طور ھک ہی لی آدل آہن - پھر یون لی
پھر یون قال اللہ تعالیٰ جو قرآن شریف مان
”ایما تولوا فثم وجہ اللہ“ جو دل آہی -
لہذا کالہو عربستان ، ایران ، ہر شاہ سند جی

بزرگن ۽ شاعرن جا قول خدا جي هيڪڙائيءَ جي
باري ۾ ڏال آهي ۽ پوءِ ڪن اڻ ڇهڻل ۽ مڪمل
ڪتابن مان به ڪي ٽڪرا ڏنل آهن. سمورو ڪتاب
توري ۾ هيٺ ڏجي ٿو:-

قال الله تعالى:

ايما تولوا فثم وجه الله

قول محبوب سبحاني:

فاما تبدي حسنه متدوعا -

تسمي با سماء فمهن مطالع

و اوصافه و الاسم و الاثر الذي -

هو الكون عين الذات و الله جامع

مصور بن حلاج:

سبحان من لطف نفسه فسماه حقا

و كسف نفسه فسماه خلقا

مولانا جلال الدين رومي:

هر لحظه بشکل آن است عیار بر آمد -

دل برد و آنها برد

هر دم لباس دیگران دارد بر آمد -

که نام و جوان شد

قلندر شهباز:

زان مست عالم بر سر در هر صفت یکتا بدان

یک بود دادم در جهان هم آشکارا هم پنهان

مشدوی :

خود مہو آب است مہم ساقی و مست
ہار سر یک شد چون طلسم تو شکست
خواجہ حافظ شیرازی :

ہر یک و مطرب و ساقی مہم او مست
حدیث آب و گل در رہ فساد
بخود می باز از خود عشق بازی -
حدیث آب و گل در رہ فساد

شیخ سعدی :

رہ عقل جز پیچ در پیچ نیست
ارعارفان جز خدا پیچ نیست
مولانا جانی :

لمودہ روئی در بالا و پست او است
وگر بسیار و کم ہرچہ ہست او است
شیخ فرید الدین عطار :

چشم بیکشای کہ جلوہ دلداری
لعلی است از در و دیوار
گفت انا احمد بلا ہم :

از زبان مبارک اختیار -

رب ارای بگوش خود خود گفت
خود بخود کرد حسرت دیدار -
بار با خویشی ان لرای گفت

دیوان بیدل

شاه شرف بوعلی قلندر :

مرشد معلا بوده - دل طالبان پر بوده
موشد کجا طالب کجا - خود بوده خود بوده

یوسف زلیخا :

یکی بهی و یکی دان و یکی گوئی
یکی خواه و یکی خوان و یکی جوئی
بی سر زام :

من بغیر تو نه بهنم در جهان -

قادر را پروردگار را جاودان

چون بهز تو نیست در هر دو جهان -

لاجرم غیری نباشد در میان

دیوان میر :

افسوس که در روز امان در شب نادید
در عین ظهور این همه مکررم لقائید

دیوان ولی :

حسن در پرده نهرید آنها سپ سی آزاد
طالب عشق هوا صورت انسان مهن

شاه عبد اللطیف دکنی :

باطنی جل جلال - باطنی جان جمال
باطنی صورت پران حی - باطنی حسن کمال
باطنی نهر مرید ثقی - باطنی باطن جمال
سب سهوئی حال - مدعوئی معلوم ثقی

مولانا میر قلندر علی :

ت - نف - کر کیجی وچی لہین سار اندر دی
هڪو هو ڪر هڪو ڳولہین چوڙ خیال دگر دی

پیر محمد را شد :

وحدت مون کثرت ئی - آھی کثرت وحدت کل
اندر پیرین پا هر پیرین - بهول نہ بی کنہن یل
ھی هگا مو حل - مڙائی محبوب جو .

مولانا عبدالحق درازائی :

ہر چہ بینی ز فوق عرش علا

ہستی او است نابہ نعت ثری

غیر حق نیست در جہان موجود

ہم ہستی از و شدہ بر پا

مولانا قبول محمد درازائی :

جامن لی جامان - پیرین - ہ - ری آئو

کامان ری کامان - نہ کیتر واک کریم کہو

عاشق سچل سر دست :

سچو سارو سو تہو - کثرت ہر کل

الف کون آدم تہو - کری ہنگامو حل

خالق الاشیاء فہو عہدہا - ہی تا ہد امل

مون کا در - سو تہو - ہی ہول نہ کنہن یل

لج - لائی - کل - ہو مارلی منصور جان

۱۳ - وحدت نامہ : هن ڪتاب جا ۱ -
 مصباح الطريقتہ والنگر بہ پاڳا آهن - پارسي ۽ سنڌي ۾
 منجهس وحدت جي ڳجهن رازن جز بيان ڪيل آهي .
 چونڊا ۽ اصلي وحدت نامہ ۾ ڪو ٻيو هر جنهن
 ڪيترائي هم اوست وارا بيت بيدل بادشاه
 پانڊا ڪٿائي وڃي روهڙي جي درياءَ واري مشهور
 جامع ڪنڊ کان لوڙا هيا هئا . باقي ڪي ٿورا بيت
 جي سندن معشوق قاضي صاحب وٽ رهجي ويا
 سي هن ۾ ڏنل آهن - هيءُ ڪتاب سرون نامہ کان پوءِ
 بيدل سائين جي ٻيو نمبر سنڌي ساهتيءَ جي سولهن
 آهي . منجهس ۱۵۰ سنڌي بيت ڏنل آهن جن مان
 پوريان پنج هتي ڏجن ٿا :-

- ۱- هستيءَ کي هم اوست ۾ ڪهه ڳجهي
 ڏنو اوت لڏي اکين شعاع شهود جو
- ۲- هستيءَ کي هم اوست ۾ ڳجهي ڪهه
 لڏي اوت ٻيو آڇوڙو اثبات جو
- ۳- هستيءَ کي هم اوست ۾ ڳجهي ڪهه ڳجهي
 لڏي ٿي آڳم اچي ٿيو اثبات جو
- ۴- هستيءَ کي هم اوست ۾ ڳجهي ڪهه ڳجهي
 ان ٿي اباي اچي ٿي اثبات جي
- ۵- هستيءَ کي هم اوست ۾ ڪهه ڳجهي ڳجهي
 ٻيو ان ابا ابا ۾ علاج جي .

بہد ل جي ٿا ليف ۽ تصديقات ۱۲۱

- ۱۴۔ لغت ميزان طب: هن ڪتاب جي پاڙي ۾
صل ۴ جي مندر بيان ڪيل آهي.
- ۱۵۔ في بطن احاديث: حديثن جي تشريح
لصرف طريقه موجب فقير صاحب هن ڪتاب ۾ ڪئي
آهي. عالم الهن ڇهن حديثن جي معنيٰ ٻي ڪندا
آهن. يعني ظاهري ۽ پر فقير معنوي معنيٰ ڄاڻندا
آهن. مولیٰ لاءِ هڪ حديث جي تشريح هتي
ڏجي ٿي:

حديث (۱)

عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم - بني الاسلام علي خمس «شهادته»
ان لا اله الا الله وان محمد عبده ورسوله و اقام
الصلوات و ايتاء الزكوات و الحج و صوم رمضان
متفق عليه

بدانڪ اسلام برد و قسم ست - اسلام صوري
و اسلام معنوي + اسلام صوري معلوم ست و اسلام
معنوي عبارت ست از لفظ اوها م كرم و التماس
يقين و حديث و اجابت از خيالات جسماني و برات
از خطرات نفساني - خروج از مضيق ظلماتي و دخول
در وسعت آباد اوراق - مغايرت شكوك و ماومن

و غالبيت و ردا ت لدلي - و از مقيد بمطلق پرداختن
و از عالم ناسوت بعالم لاهوت تاختن و جان در راه
جانان باختن + چنانچه كلام و باي باين نعمت عظيمي
و عطيه كبري ارغيب مي نمايد و تخریص مي فرمايد كه
يا ايها الذين آمنوا آمعوا بالله و رسوله -
يعني اي كسانيكه ايمان صوري كه با عفت اجات
نارست مشرف شده ايد - با ايمان معنوي كه موجب
بر ات پندارست معزز و مكرم باشيد و مطلق و مقيد
را كه كدايت از الله و رسول است بمقتضاي
هو الظاهر هو الباطن يكدايت دانست. حرف دوئي
از لوح خاطر فاطر بكنز لیس فی الدارين اللهم
تواشيد + مولانا حميد الدين ناگوري در عشقه
مي فرمايد - فرد -

قاضي شدي و شيخ شدي دانمهند

اين جملع شدي ولي مسلمان شدي

تا پردهء ماومن درممان ست

رخ آفتاب مسلمانان همان ست

سندى ترجمه:- حضرت عمر جو پت چوي تولا

و رسول خدا فرمايو آهي كه الله تعالي صلواته التي

في الهى اولاد لى هوى كه اسلام جو بنهاند پنهن

گالهن لى آهي:

بيدل جي ٽاليف ۽ تصديقات ۱۲۳

- ۱- کلمه طيب پڙهڻ (لا اله الا الله)
- ۲- نماز پڙهڻ ۳- زڪواۃ ڏيڻ ۴- حج ڪرڻ ۽
- ۵- روزا رمضان جا رڪڻ - سڀ الهی ۽ ني
متفق آهن +

چاڻڪ گهرجي ته مسلمانن ٻن قسمن جي آهي :

- ۱- ظاهري ۲- باطني . اسلام ظاهري نه سڀني کي معلوم آهي - اسلام معنوي جي معنيٰ آهي ته هن جهان جا خيال سڀ وڃائڻ ۽ خدا جي هيڪڙائي ثابت ڪجي ۽ جسماني خيالن کي مڃڻ ۽ انساني خطرن کان پري رهجي . تنگ، اونڌائي مان لڪري نوراني ڪشادي آبادي ۾ داخل ٿي ۽ 'هت' ۽ 'ما' جي مام . شڪن ۽ شڪن کي ماري مات ڪجي ۽ خدائي ڳجهه ۽ ارادن کي پڌرو ڪجي . خدا ڏي رجوع ٿيڻ ۽ هن کان هن جهان ڏي ڊڪڻ ۽ معشوق جي وات ۾ ساهه ڏيڻ ۽ جهڻن نه، قرآن ڪريم هن وڏي نعمت ۽ بخشش ڏانهن اشارو ڪري ٿو - "اي آهي آدمي جن ايمان آندو آهي - ايمان آڻيو الله ۽ رسول الهی تي . اي ماڻهو، جي ظاهري ايمان آندو اڻو نه دوزخ جي باهه کان ڇڏدا ۽ معدوي ايمان سان (جنهنجي معنيٰ آهي نه هت ڇڏيو) عزت ۽

عظيم وار ايو ۽ خدا ۽ بندگي (جنهنجي معنيٰ آهي
 ۽ الله ۽ رسول) آيت جي مضمون موجب
 (جهڪو ظاهر سوئي باطن) هڪ ڇاڻي پيا ئي جو اکر
 دل جي ڦر جي ٿان (اهي ڪو پنهنجي جهان ۾ خدا کانسواءِ)
 الهی ۽ ڇا ڪون ۽ سان گهر ڏيو - مولانا حميد الدين
 ناگور شهر جو ويدل پنهنجي ڪتاب عقيد ۾
 چوي ٿو :

قاضي ۽ شيخ ۽ دالاءِ ٿين
 اهي سڀ ٿين پر مسلمان نه ٿين
 جهڙي 'مان' جو پرڏو وڃي آهي
 نيسي مسلمانن جي - سچ جو منهن اڪل آهي

۱۶- سرود نامہ : (سنڌي - سرائڪي - هندي -

اردو ۽ فارسي) هيءُ ڪتاب ٿي فقط سندن سنڌي
 تصديقات جي وڏي پروڙي سولهن آهي. منجهس ڪهڙي ڪلام -
 ڏوهيرا - بيت - سلوڪ ۽ سي حرفون سمايل آهن.
 سندس سرن ۽ ڪافين جي وچو ۽ ابد ڏ
 فصل ۾ ڏي.

۱۷- تاريخها ٿي : هن ڪتاب جي ٺاهي مان ئي
 معلوم آهي ته منجهس تاريخون ، سنه ۽ سال ڏال
 آهن ۽ سچ پچ آهي ته انهن ۾ ساڙو ڪتاب پڻ

بيدل جي ٽاليف ۽ تصنيفات ۱۲۵

۽ پيرن - ولي الله ۽ بزرگن - دوستن ۽ درويشن
 جي وفات جي تاريخن ۽ فوت ٿيڻ جي سالن ۽ سنن
 ۽ صدين سان سٽيل ۽ پڙيل آهي. اوهان اڪثري
 ڏٺو هوندو ته هر ڪنهن پير يا ولي الله جي تربت تي
 در يا ديوار تي - گنبد يا قبي ۾ ڪجهه نه ڪجهه
 بيت يا دوهرا لکيل هوندا آهن - اهي بهر ڪنهن
 معنيٰ جي نه ٿيندا آهن. يا ته اهي الهی قبي ڏيئي
 جي شان، مان ۽ عزت ۾ اُڪڙيل هوندا آهن يا ته
 وري سندس وصال جي تاريخ ڏيکاريندا آهن.
 اها تاريخ ڪا ڪام ڪلا لکيل نه هوندي آهي پر شاعر
 ڪي اهڙا الفاظ ڪم آڻيندو آهي جنهن مان
 ابعد جي علم ۽ هو جي حساب موجب تاريخ پوهن ڪيائي
 آهي. اهڙي طرح بيدل بادشاهه هن پڌنجي ڪتاب
 ۾ بهزيون تي بهزيون حضرت رسول الڪرام جي
 رحلت جي تاريخ همهنءَ طرح ادا ڪئي آهي :

هو پوءِ تاريخ رحلت مهرا پيغمبران
 هو ۽ ۴۰ ۴۰۰۰ ۴۰۰۰۰ ۴۰۰۰۰۰ ۴۰۰۰۰۰۰ ۴۰۰۰۰۰۰۰

$$\left. \begin{array}{l} ۴۰ = ۱۱ \text{ هجري} \\ ۴۰ = ۶ + ۱۱ \end{array} \right\} \begin{array}{l} ۴۰ = ۱۱ \text{ هجري} \\ ۴۰ = ۶ + ۱۱ \end{array}$$

سڀ کان وڏي، افضل، اعليٰ ۽ سنڌ جي سرتاج
 شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهوت جي رحلت جي
 تاريخ بيدل بادشاهه الاهي پنهنجي ڪتاب ۾ هيٺين
 طرح قطعي بند ڪئي آهي، جنهنجا هريان ۽ لفظ
 ’مکوڙائي‘ شاعر جي وفات جي تاريخ ۱۱۶۵ھ - ڏين ٿا.
 ”مکوڙائي هسٽ سال وصال شهر عبداللطيف
 زانڪر مڪويت نموه ذاتيش بد جا وڌان“
 بيدل بادشاهه پنهنجي مرشد صاحبان ڪرمان
 مير جان الله شاهه قدس سره جي وصال جي تاريخ
 پنهنجي الاهي ساڳي ڪتاب ’تاريخها ئي‘ ۾ هيٺين
 طرح نقش بند ڪئي آهي:

... ..

گشت چو پير اسماء در ملك ذات
 مسدد ها هوت ازان بادشا
 جان طلب از سال عروجش نموه
 مرشد وقت و قطب آمد ندا

سم ۱۱۶۷ هجري	{	م	د	ش	و	ق
		۴۰	۲۰۰	۳۰۰	۴	۱۰۰
		ب	و	ق	ط	ب
		۴۰۰	۶	۱۰۰	۹	۲

سڀ کان وڏي، افضل، اعليٰ ۽ سندن جي سرتاج
 شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهوت جي رحلت جي
 تاريخ بيدل بادشاهه الاهيءَ پنهنجي ڪتاب ۾ هيٺين
 طرح ڄاڻي ٿو آهي، جنهن ۾ هريان ۽ لفظ
 ’مڪوڏائي‘ شاعر جي وفات جي تاريخ ۱۱۶۵ھ - ڏن ٿا.
 ”مڪوڏائي هسٽ سال وصال شهر عبداللطيف
 زانڪر مڪوڏيٽ ٺهڻ ڏاڻي ٿيڻ بد جا وڏان
 بيدل بادشاهه پنهنجي مرشد صاحبان ڪريمان
 مير جان الله شاهه قدس سره جي وصال جي تاريخ
 پنهنجي الاهيءَ ساڳي ڪتاب ’ٿاويڙهاڻي‘ ۾ هيٺين
 طرح لکي ٿو آهي:

... ..

گشت ڇو پيراسم ۽ رملڪ ذات
 مسدد هاڻوت ازان بادشا
 جان طلب از سال عروچش نموه
 مرشد وقت و قطب آمد ندا

سم ۱۱۶۷ هجري	۴۰	۲۰۰	۳۰۰	۴	۶	۱۰۰
	م	و	ش	د	و	ق
	۴۰۰	۶	۱۰۰	۹	۲	ب
	۴۰۰	۶	۱۰۰	۹	۲	ب

بیدل جي ٽاليف ۽ تصليفات ۱۲۷

۱۸۔ انشائي قادري : هيءُ ڪتاب چئن پنن ۽ ٻن جزن جو
الشاءِ اموليٰ تي لکيل پارسيءَ ۾ آهي . هن ۾ سڀ قسم جا
القباب - آداب ۽ خانم لکي پوءِ ڏهه رقع لکيا
اٿن . ناظرين لاءِ هڪ القاب ، آداب ، خانم ۽
رقع هتي ڏجي ٿو جنهن مان روشن ٿيندو ته انشاء
جي علم ۾ بیدل بادشاهه جو ڪيتري قدر اڀياس
۽ ورڪ هو :

القباب عاشق

عاشق جي عبارت

اے عاشق حزين ، و اي مشتاق غمگين
اي ڏکويل عاشق ، ۽ اي ڏکويل شوقين
و اي ناظر جمال بيچون ، و اے حاضر وصال بيچڪون
اي ڏٺي جي ڏال سولهن جا ڏسندڙ اي ڏٺي جي وصال ۾ حاضر و همدڙ
پرواندر ، جانبا ز حسن شمع معاني
پرواندر ساهه ڏيندڙ معنيٰ جي حسن جي شمع تي
بلبل صداقت آواز گلشن رزم نهائي
گجهن رمن جي باغ جي آواز ڪندڙ بلبل
سروحد پلارهه ره مند ي ، شمشاهه روضه مستمندی
ڏک جي باغ جا سرو وڻ ، لاهه جي باغ جا شمشاد وڻ

شجرهء روحهء آزادي، ثمرهء شجرهء نامرادي
 آزاديء جي باغ جا وڻ، نامراديء جي وڻ جا ڦڙ
 غافل ازتن بهجان مائل، فارغ از خود بهجان شاغل
 بي خبر ساهه ڏي لارو ڪندڙ، پاڻ وساريل محبوب ڏي مائل
 ادا لهر، موز، ڪرشمه، ناز نيهان
 نازلن جي عجب و غريب رنگ، ڀاڱي اڱا جا ادا ڪندڙ
 معنيٰ دان مضمون بيت ابرو مر چيهان
 چند رهيءَ جي ابرو جي شعر جا معنيٰ ڄاڻندڙ
 سر رقصهء فخر عشق ڪمال، و مطلع ديوان تشويق لائزال
 ڪمال عشق جي دفتر جا سر رقصه، لائزال شوق جي ديوان جا مطلع
 فقره بند عبارات ٽاليم، ڪافيي پيوند انعار درد و غم
 ڏک جي عبارات جا ٽاليم، درد جي شعر جا ڪافيي ٽاليم
 محبت اساس، معنيٰ شذاس، مظهر پرست سالڪ سر مست
 محبت جو بنياد ڪندڙ، معنيٰ سچا ٿيندڙ، ظاهر پوڄيندڙ، سالڪ مست
 درويش - دلريش - محبت کيش - جدا از خویش
 فقير - دل قنيل - محبت گدال - پاڻ کان وڃڻ بل
 صاحب صدق و صفا - معذوب بي سرو پا
 سچائيءَ صفايءَ وارا - مست مٿي بهرن کان سواءِ
 محروم مطلق، ڦاٽي في الحق، فلان اوصله الله الي ما يعمده
 ڏيئي هر ڪو، خدا هر ڏنا، الله الي بهاني، جتي انهنجي نما

آداب

دعا سلام

بعد از هلا سائی عطیر شربت وصال
 وصال جی شربت جی بخشیش جی دلاسی بعد
 کہ منطفی ذائیرہ فراق کمال ست
 جو پورو وسائیندڙ باہ فراق جی جو آھی
 تسلسل اقداح رحیق، مستی افزائی خاطر عشیق میگرداند
 رحیق شراب جا پیندڙ، عاشق جی دل جی مستی وڌائیندڙ
 خاتم

خط جی پڇاڙي ۽ پڇاڙي

پیوستہ آفتاب جذب و جلال پر اوج
 مستی ۽ وڌائی جو سچ ہمیشہ اوج ۾
 ودریائی وجد و حال در موج بہاد
 حال ۽ مستی جو دریاء لہرن ۾ بھی شال
 رقعہ یکم

پہر یون خط

قا چرخ گردون گردان ۾ آب ہاری زن است
 جہستائین قرار آسمان جو چرخو ... قرار آھی
 کشت زار آمائی و آمال آن خجستہ خصال
 لہو جی چکن عادن داری امہد ۽ امن جی ہو کہ ...
 بسیلان مطر عواطف ایزد ذوالجلال مطرا باد
 ... ذریعہ جی مہر بالیہ جی مہمن سان آباد بھی شال

فصل ۵.

بيدل جو شعر ۽ شاعري

بيدل ۽ پيا شاعر - سندن سنڌي تصنيفات -
بيدل جو نظم - سندس شعر جو مضمون ۽
عبارت - بيدل جي سنڌي - سرو ۽ ڏاڍو
جي سرن ۽ ڪلامن جي وچو ر.
دلپا جي هر هڪ حصي وانگر سنڌي ۽
سائنس، سنڌي، صوفين ۽ شاعرن سان واسطو رهي
آهي ۽ اڃان به وانهي ڪانهي. شاهه، سچل، سامي،
يوسف ۽ صادق جا نالا هر ڪنهن ٻڌا آهن ۽ هر هڪ
کي پنهنجو پنهنجو رتبو ۽ درجو عطا ٿيل آهي ۽ خوب
ٻڌ هر ڪنهن جي ڪلام جي جدا جدا ۽ ڌار ڌار آهي.
جيتوڻيڪ شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهٽ جهڙو هروڃو
ڪامل ۽ هردن عزيز شاعر سڏي پر اڃان به ڪو نه ٿيو
آهي، تڏهن به بيدل جهڙو بادشاهه، اڪابر، ودوان
بندت ۽ عالم شاعر به ڪو مشڪل ايندو. جهڪڻ
شاهه صاحب ڪري پنج سو يا پنج هزار بيت سنڌي
۾ ڇهه ۽ بيدل به ڪو ٻار گهٽ نه ملهائو آهي.

بیدل جو شعر ۽ شاعري (۱۳)

ڪيترا سارا نه وڏا ڪتاب ، ڪيترين جدا جدا
ٻولين عربي ، پارسي ، سنڌي ، هندي ، سرائڪي ،
سنسڪرت ۽ اردوءَ ۾ چئي ، لکي ۽ ٺاهي واس ڪيا
اٿائين . ٻئي شاعر هڪ ٻئي کان وڌ آهن . ٻنهي ۾
سڄي شاعر جون سڀ صنعتون فصاحت ، بلاغت
سلاست ۽ جوش موجود آهن ۽ هر طرح جا مضمون ۽
هر قسم جون خوابون ميسر . جي پٺاڻي گهوت شاعرن
جو شاه هو ته بیدل بادشاه سندن سر تاج هو ۽ جي
شاه صوفين ۾ فالي في الله هو ته بیدل هڪ وڏو
ولي الله هو . ٻئي وڏا الله اوک ٿي گذريا آهن جن
جو دامن نهايت وسيع ۽ ذات باڪمال هئي .
بیدل جي ڪلام ، مضمون جي مد نظر تي هيٺيون
ٻن مکيه طبقن ۾ ورهائي سگهجي ٿو :-
(۱) صوفيا او (۲) عاشقاو

تصوف بیدل جي شاعراڻي عمارت جو مکيه ٻاڙو آهي .
صوفياڻي خيال سندن شعر جي رڳو وڳو ۽ سڀايل آهن ، گو يا
تائي ۽ ٻيو آهن . تصوف جا عقيدا : وحدت ۽ ڪثرت ،
لفي ۽ اثبات ، هستي ۽ مستي ، ذات ۽ صفات
پنهني فارسي خواه عربي ڪتابن ۾ ڪيترن ئي
هند ظاهر آهن جن مان ڪي فصل ۲ ۾ ڏاڍا آهن .

از انسواء صوفي جي جدا جدا منزلان : شريعت
طريقت، معرفت ۽ حقيقت جي بيان ڪندي ٻڌائي
ٿو ته سچو صوفي ڪير آهي.

صوفي چاهين پاڻ کي وڃي پاڻ وڃاء
اثباتي جي آڏو انهي خبر ناهي

بيدل جو صوفيا نو ڪلام حال به آهي ته قال به .
حال ۾ پنهنجو ئي آزمودو ۽ تجربو بيان ڪيو اٿس ،
نه ٻين کان ٻڌل ڳالهون ۽ لکي ڪي فيلسوفن
والا لکي منطقي حجتون ۽ دليل پيش ٿو ڪري ،
جيئن ته چوي ٿو :

جي اٺون پسين پاڻ کي ڇڏي ڦٽو فند
ڪنز قدوري جو ڪڏهن مول نه پڇهن پنڌ
اوڙهي لهين رند پاڻ منجهارون پنهنجي

پر سندس ڪلام اڏهن قال بطور پوي جڏهن
قدم ۽ حدود جي لاهل مسئلن تي انهن فطيرن ،
فيلسوفن ۽ بزرگن جا اڍا اڍا ڪٽا - جي هٿن جي
ڪتابن جهڙوڪ جلال الدين روميءَ 'مثنوي' ۾ ،
شيخ فرید الدین عطار 'منطق الطیر' ۾ ،
مستور جي 'گلشن راز' ۾ ڏال آهن - مثال طور بعض

ٿو ڪري . ائين ٻڌو ڪن جو اثر ، خاص ڪري روميءَ جو ،
 بیدل جي صوفياڻي شعر ۽ خواجہ حافظ شيرازيءَ جو ،
 عاشقاڻي شعر تي گهڻي قدر معلوم ٿئي ٿو ؛ ايتري قدر
 جو روميءَ جي مشنويءَ مان پرايٽ ٿيل جوش ۽ جولان
 کان بیدل بادشاهہ هڪ پنهنجي ننڍي مشنوي لکي آهي ،
 جنهنهڪي هن صاحب هڪ نهر سڏيو آهي جا وڏي
 سمندر يعني روميءَ جي مشنويءَ مان ڦٽي اڪيل آهي ۽
 حافظ شيرازيءَ جي ديوان تي هن هڪ پنهنجو
 ديوان بیدل عرف مصباح الطریقہ رچيو جو
 ديوان حافظ والاگر عاشقاڻي شعر سان ٺهڻ آهي .
 بیدل جو عاشقاڻو شعر ٽن نمونن جو آهي .
 هڪڙو اهو جنهنجو مضمون نج مجازي آهي ، ٻيو اهو
 جنهنجو مضمون نج حقيقي عشق آهي ؛ ٽيون اهو قسم
 جنهنجو مضمون مجازي به آهي نه حقيقي به . فصل
 پهرئين ۾ جاڻايل آهي ته جڏهن بیدل کي حسن پرستيءَ
 جو خيال ٿيو تڏهن سندن دلي رغبت چئن چئن سان
 ٿي هئي . اهيءَ مجاز ڪمال واري موقعي ۾ ،
 وڇوڙي جي بهتراري ۽ انتايي جي حالت ۾ جهڪو
 شعر پاڻ ۾ ٽالائون سو عشق سان ٺهڻ آهي . عشق
 ۾ نه ڪي ٺهڻ ٿهڻ هوائون . رنگ چڙهي وڃي

هون ۽ الاهيءَ راڳ سان جا هنن گذاري بنائي،
 تنهنڪي نه ڪو ويهي ڏسي. عشق جي آڱهه ۾ ڪڙهي
 ڪڙهي ان کي اندر ۾ پچائي ويا هوا. پيشڪ
 ”بهر الاهي“ هوا. هنن وجوديت جي ڪشتي
 فنا جي بحر ۾ اوڙي ڇڏي هئي. سندن مذهب ئي
 عشق هو جو فصل بڻي ۾ صاف صاف ڏيکاري پل آهي ۽ جڏهن
 جو پاڻ عشق جي سونهي منزلن مان لنگهيا ته وقت
 وقت جدا جدا ڪلامن ۾ الهن جو اظهار ڪري
 عام آدمين کي به خبردار ڪندا رهيا. درد جي
 دهشت کون منهن موڙڻ مردن جو ڪم نه آهي.
 شاه عنايت صوفي جي بي سرلامه جا ڳڻتا ياد رکڻ
 جهڙا آهن. ”جگر شهر مداري سفر عشق مڪن“
 ۽ بيدل پڻ فرمائي ٿو:-

عشق دي مهفل ۾ ناهين جاءِ ڪنهن هوشمار دي
 مست ڪو منصور جيها ڪل لهي اسرار دي
 حقيقي عشق ڪا سغري ڳالهه نه آهي. سندس
 بهريون ئي بهريون شرط آهي جان، جسي ۽ جيءَ
 جي هڪ ڪا لڏ پوڻ، سروي عاشقن جو سهنگار آهي.
 ”عشق ڪا درياهه، بي ڪنار عميق سڻهي“
 الاهيءَ بي ڪنار بحر ۾ ٽوڙ ڏيڻ به ڪنهن بهادر جو

بیدل جو شعر ۽ شاعري ۱۲۵

ڪم آهي. اهڙن عاشقن کي هر سور ۾ سائين ۽ جو
ٿورو ۽ هر ڪلار سندس گل ۽ هر دڪ ۾ ديدار ۽ هر جوت
۾ ذات جو جلو ۽ ڪڏهن نه ٽڪهن ڪڏهن نه هٽجن.
بهادرون واسگر جسم جان سان جڳ ڪرڻ لاءِ
تیار. سورن جا سرڪا پيون سنهريان وطن سوري لاءِ.
مطلب نه بیدل جي عاشقاني شعر جو مضمون يارسي
غزل جهڙو ئي آهي، جنهن ۾ معشوق جي جفا، عاشق
جي وفا، وصال ۽ وڇوڙي جي پرهين بات آيل آهي.
حقيقي عشق صوفين جو مول مقصد آهي ۽ بیدل الهي
جي تد کي گهڻو ٿاڻيو آهي. وڌيڪ تفصيل لاءِ ڏسو
فصل ٻيو، جنهن ۾ بیدل جي عشق جو مذهب بيان
ڪيو ويو آهي.

ازالو ۽ لاصڪاني، امثلي ۽ طبعي شعر جي
به بیدل بادشاهه ۾ ڪا اوڻائي ڪانه آهي. جنهن فصل
چوٿين ۾ چيل آهي، سندس ڪلام اونهو ۽ هدايت
سان پورو آهي. هر هڪ عمدي طرز ڏيئي ان مان
سبق سڃاڻي سگهاري ٿو. خسيس خسيس شهن مان
اخلاقي سبق وٺي، ان کي اهڙو نه دلچسپ ۽ خوبصورت
لباس پهرائي، پرهين ڏن جي اڳيان پيش ڪري ٿو، جواز خود
سندس دل ۾ چيو وڃي. اهو آهي سندس لاصح ڪلام.

هير - سستي - سهڻي - ماري ۽ مومل جي
وسين ۾ پنهنجي جنس وساري جو هن ٻڌو جي
پرسان وڌائي آهي تنهن کي جيڪر هڪ عجيب
تمثيلي شعر ڪري چئجي . سندس طبعي شعر ۾ وري
واقع نگاري ، قدرتي ۽ انساني حسن جي تصوير ،
سیرت نگاري ، خيالي قوت ، عبارت ، صنائع بدائع
وغیره وغیره جي ڪا به کمی ڪانه آهي .

مطلب ته سندس ڪلام معجز ۾ پوش امام آهي
۽ حقيقت جي پنڌ ۾ اڪلفن ڏي ڪيندڙ غلام آهي .
ساڳو طريقو لاءِ خضر جو ڪم ٿو ڏئي . سندن شعر
۾ رندي ۽ مستي پيئي پکي . ڪٿي منصوري دم
آهن ته ڪٿي عطار واري من خدايم ۽ ڪٿي اياز
آهي ته ڪٿي ناز آهي ۽ ڪٿي سوز جا آلاپ
آهن ته ڪٿي چوڙي جا ورلاپ آهن . مطلب ته سندس
شعر ۾ سعي واري نصيحت ، مولانا رومي واريون
اڏاوتون (بلند پروازي) نظامي وارا ورلاپ ،
حافظ واري روالا ۽ عشق ۽ عمر خيام جو ساق ۽
شراب ۽ عشق جو بهالو ممتاز آهي .

فصل چوٿين ۾ سورن ڪتابن جي لال سميت
۽ انهن مان ڪي ٽڪرا ٽڪري ٽڪرا ٻڌو آهي ته
بيدل بادشاهه پنهنجي عمر جي عرصي ۾ اٽڪل

الارھان (۱۸) کن ڪتاب چڻي ۽ لکي لاهي واس
 ڪيا هئا جنهن مان ٻيا به سڀ ٻين ٻولين ۾ آهن باقي
 سنڌي ۽ جا فقط آهن به — و حدت لام ۽ سرود لام .
 جهڙوڪ هيءُ ٻئي ڪتاب به پنج سنڌي ڪونه آهن
 جهڙن جو منجهن ڪيترا اردو الفاظ ۽ عربي آيتون
 آيل آهن پر تڏهن به اسين فقط هنن ٻن ڪتابن کي
 ئي سنڌي ڪتاب چڻي سگهون ٿا ڇاڪاڻ جو اها
 ڪتاب نه صفا عربي ، پارسي ۽ اردو نظم
 خواه اثر ۾ آهن .

هاڻي سوال ٿو اٿي ته بیدل جي اهڙي سنڌي
 ڇو ٿي؟ ان جو جواب اڳيئي فصل پهرين ۾ ڏنل آهي
 ته بیدل بادشاهه کان گهڻي رياضت جي ڪري
 سنڌي صفا وسري ويئي هئي اڪري ڪن سلس
 سنڌي ڳالهائڻ ۾ اڻڪ ٿيندي هئي ۽ اهوئي شايد
 مکيه سبب آهي جو بیدل جي سنڌي مڪمل يا پنج
 سنڌي نه آهي ۽ نه فقط لاڙوڪي نوع ، سرائڪي نوع ،
 اردو اسٽائيل ، پارسي طرز ۽ عربي اصولي
 ئي ٻڌل آهي پر منجهس ڪيترائي اردو ، پنجابي ،
 هندي ، سنسڪرت ۽ سرائڪي لفظ به ڪم آيل
 آهن جهڙوڪ .

ميدڙا - ليدڙا - اسالڙي - اپني - ڪريندا آهن
 ويڪهن - ست - گهن - ويڪهن - ڪيا - چڪيان ڇڏ
 ايترو - نال - مڃڻ - ڪهڻي - سڃي - مڃو - ڪها .
 بيدل جون ٽڪري بنا وٽون به سندس سنڌي بولي
 والڪر عجيب و غريب آهن . 'حالت' پڇاڙين 'جون
 گهڻيون لسانيون 'دي' يا 'دا' آهن . دي = جي ؛
 دا = جو ؛ مثلاً " :-

عشقا = عشق جو

عشاقاڻدي = عشاقن جي

اڌا سوا جهڙن جو بيدل جي سموري ڪلام هن
 کان اڳ سچ جي روشني ڪا ڏي آهي
 ۽ سندن بسند محفوظ ، عاشقن جي دلن تي اڪڙيل
 معشوقن جي مام هر آيل ۽ راڳيدڙن جي رمز هر رڻ
 رهيو آهي انڪري منجهس ڪيترا ئي اڃا اها لفظ :
 لا - لاهيان - وي - وو ۽ وغيره وغيره فقط وزن
 کي ڏاهل ۽ سر تي پوري آڻ لاه آيل آهن
 جن جي ڇا ئي ر آڻن جي ضرورت نه سمجهي ڪن
 خارج ڪيو ويو آهي .

اهي مڙهي ڳالهون اردو الفاضل عربي آيتون
 عجيب ٽڪري بنا وٽون يا اڃا اها لفظ بيدل جي ڪلام

هر اٽڪ يا راندڪ ڪو، ٿا ڪن هر پاڻ ڪهر هر ڪنڊ جو
ڪم ٿا ڏين ۽ ڪهس وڌيڪ سڌو ۽ هيٺاج
وارو ٿا ڪن.

مٿي بيان ۾ آيل ٻن سنڌي ڪتابن مان وحدت نام
هن کان اڳ ڇپائي پڌرو ڪيل آهي ۽ جهڙن
اڳين فصل ۾ ڇپيل آهي هتي فقط باقي ٻيل سنڌي
ڪتاب ”سرود نام“ جي سرن ۽ ڪافين جي وچو
ڏجي ٿي. ٻو جهڙن جو بیدل جي ڪلام جو پورو پورو
مزو، الڪي سر سان آلاپ مان اچي ٿو، الهی
ڪري بیدل جي دیوان کي سرن موجب ٺاهي
بيهاريو اٿن جي جملع ۲۰ آهن جن مان اڌ يا اڌ
کان ڪجهه مٿي سر هن ڪتاب ۾ ڏجن ٿا اتي
دیوان بیدل جي ٻئي جلد ۾ بیدل جي ڏوههڙن ۽
سحر فون سهيت شايع ڪيا.

سرود نامہ -

سٺو اڙيل، سڌا ويل ۽ سولڌيل
قاضيءَ واري ڦاهي فسخي
بيڪس جي دستخط لکيل ڪتاب
گنجي جي قلم بند فسخي
۽ وغيره وغيره ڪتابن مان

بسم الله الرحمن الرحيم

روپ بسونت

۱

- برهم بسونت كي بانس - ڪوئي ڪوئي پاوي
۱- اس گلزار مون - بوئي هم دي - پاوي ڪو خاص الخاص
۲- بوئي بهران - پيرنگي دي - آوي نه نال قياس
۳- هر هڪ گل د۱ - ويڪ تماشا - ٿيون ر مز شناس
۴- ويڪ گلان وچ - جلوا ذاتي - هوندي گر حواس
۵- مئي وحدت دي - پيچ نت بيدل - رختا مست حواس

۲

- حسن بسونت بهار پيرنگي - چمن ڪليا چوڌاري
۱- ايدما تولوا عشاقان لون - آپ ڏنس دلداري
ثم وجهه الله ويڪ تماشا - چار طرف گلداري
۲- نقش نگار عجائب بديا - هار سينگار هزاري
گلبدن گلزار هر آيا - هر جا ئي همڪاري
۳- قول ڪلي ڪچال به قولي - اور ڪلي گلداري
سرو سمن سوسن صد ارنگي - ارهين عجب بهاري
۴- با جهون ويڪل يار بهاري - سر چمن بهڪاري
بيدل اولي بهار جي باوين - سرت وچا وڻ ساري

۳

- باغ بهاران من نهين يا وندي - با جهون ويڪڙ ياران
 ۱- في انفسڪم هردي اندر - خوب ڪلي گلزاران
 جوئي گل گلزار پي اوئي - سوئي بسونت بهاران
 ۲- ويڪر تماشا وحدت والا - مست هوئي هشيواران
 جسني بوئي بهار دي پائي - پل گئي سڀ ڪاران
 ۳- هار سينگار عجائب ڪيتا - رمل گل و خاران
 قمري بلبل ويڪر تماشا - پلپل ڪون ڪاران
 ۴- بيدل عشقدا لاله وانگر - داغ ڏٺا دلداران
 ڪل شيء هو هو الله - هڪو وچ هزاران

۴

- موهن پيارا ڪر آيا بسونتي ويس -
 سهڻي سرويپ تون صدقي معين جاران
 ۱- مڪر سورج گل، اکين گل نرگس - سنبل ڪالي ڪيس
 ۲- سرويچمن خو پيدا سهڻان - لالن خاص لبيس
 ۳- نول بهار بهشتي سڻيان - خوب ڪلي چوڏيس
 ۴- وحدت دي خوشبوئي تون هوندا - رنگ ڏوڏيانيس
 ۵- بيدل هر گل سر الاهي - انساني آبيس

۵

- عشق اسان تون وڪلايا عجب اسرار
 حسن بيرنگي وانگر - هر آيا ديوليا
 ۱- روپ بسونتي گهن ڪر آيا - لڳڙي برهه بهار

- ۲- لاله رنگ، شراب شهودي - ارگس نيٺ خمار
- ۳- هر گل سر ظهور بهاران - چمن چمن چوٽار
- ۴- ايڏما تولو افشم وجه الله - ايوين ڪر اعتبار
- ۵- طرحين طرحين حسن تماشا - هر گل نول نظار
- ۶- هڪا هڪ ڏکالي ڏيندا - وحدت وچ گل خار
- ۷- بيدل ويس بسونيت هر ويڪين - نور حسن اروار

۶

- ساڏي گهر سمنيان - گل کليا باغ بهار
- ۱- بن بن آوندا مون من پاوندا - موهن مصيدار
 - ۲- مڏهن مهتاب اڪيان گل ارگس - ڪيوي وچ خمار
 - ۳- آدم داوت ڪر بها نا - آپ هويا اظهار
 - ۴- آوط سڀي شاه حسدي - گل گل ٿيا گلزار
 - ۵- سهڻي صورت رنگ، عجائب - گل قولاندا هار
 - ۶- پيرڙا پايس گهورون گهايس - نيٺ چائس اروار
 - ۷- ويڪڙ اوهندي ڪيتي مستالي - بيدل جيهي هزار

۷

- برهه بهار هوئي چوٽاري - حسن بسونيت سهڻاوي
- ۱- ويس بسونيتي ڪرڪي آيا - ساجن موري اڱڻ سهايا
موهن من لب پاوي
 - ۲- وحدت باغ عجائب کليا - چمن چمن وچ هو هو هليا
حق اون ڪون چهاوي
 - ۳- هر گل داوت رنگ - ايارا - ايل ويڪر ڪي ماري نيرا
الحداد اچاروي

۴- گئي خزان فراقان والي - آئي بوئي بهار و صولي
عشق خودي نون کاوي

۵- بيدل نون وچ سير صفاتي - حاصل هويا مطلب ذاتي
گيت انا الحق ڳاوي

۸

✓ چلوري سڻيان چرچا ويڪين - آپ چمن ۾ آيا
۱- آيا شاه حسن دل جاني - باغ صفاتي وچ سيلاني
وانجهن پيا ڪورايا

۲- نورگس چشم بسونتي جام - زلف بدعش رخ گلغام
پيرنگي رنگ، لاي

۳- الف دي صورت سرو سونهارا - اثباتي نون ڪر اظهارا
وهم وجود وچايا

۴- هر گل ۾ خوشبوءِ هڪائي - وحدت دي وچ بوڙ بهائي
چوڙيا فڪر آجايا

۵- بيدل سن سن ثم وجهه، الله - هر جا گل گلداري واه واه
هادي حق فرمايا

۹

حسن بسونت ۾ ڏيوي ڏيکالي - سهڻا سرب سما
۱- درد الا حمد ۾ آکيس - رمز شهودي گل وچ را کيس
هو هو هڪار اسايا

۲- گل به آپ وگلد آري آبي - حسن بسونت بهار به آبي
خوب نماشا لاي

۳- قمر ي ڪوڪ سداوي ڪوڪو- ليس في الدارين الا هو

جڏهن ڪنهن جلوه پايا

۴- بيدل هر جا بره بهاري - اندر باهر گل گلداري

نازڪ نيهن نپايا

۱۰

حسن بسونت بهانا ڪيٽس - آپ وڪا وڻ آيا

۱- ڪل شيء هو هو الله - سرب سما وڻ آيا

۲- اپني نال نپارا نيهن - لڌوڙي لا وڻ آيا

۳- بار برهدا سرئي سانول - چاهون چا وڻ آيا

۴- برهون روپ بهار ۾ سهڻا - ڪيل ڪلا وڻ آيا

۵- بيدل صورت گل دي گهن ڪر - لوڪ پلا وڻ آيا

۱۱

سهڻا ٿيڙي چشمان - سانون چيٽڪ لايا

۱- من مشتاقا ندا رمزين غمزين - گهور ٿساڙي گهايا

۲- دام زلفدي ڌاڙي ساڙي - نال فريب قسايا

۳- روح ساڙي بدل روز ازل وچ - پوتدا پيچ تو پايا

۴- ويڪڻ سهڻي سهڻي صورت - مڙس مڇ مڇا يا

۵- بيدل بردا ٿيڙي دردا - جڏهن سر ٿيڙا سايا

روپ هوري

۱

آج پيا هوري ڪيلڻ آيا

سهسين رنگي پيرنگ، سمايا

۱- سهسين روپ اروپ سماوت -

وحدت ڪثرت رمز رلاوت

نوع بدوع جاني جلاوه پايا

۲- بندر ابن هر ڪيلي هوري -

شام سمدردل لثري زوري

چشم اوھيمدي سانون چيٽڪ لايا

۳- عطر گلال عنبير اڏائين -

گھٽ گھٽ گيت الستي ڳائين

حسن حسن ميدون برھ، بچا يا

۴- بيدل هوري حيرت والي -

نهي ڪيلڻ ڪيل نرالي

بار برھ جدهان چمر سرچا يا

روپ سهڻي

۱

- ✓ ٿي ۽ غيب ۾ تون غيب - انگهي غيب ٿو ائون
 ۱- طالب نه ٿي ۽ تقويٰ سڌو - پي ۽ شوق شرايون
 چڏ هستي گهن مستي - سن رمز ربايون
 ۲- توڙي ۽ لڪي پيو آه - هلي آ ۽ حجابون
 آهين نور ڪر ظهور - ٿي ۽ نروار نقابون
 ۳- بيزار خود خيال کون - بيدار ٿي ۽ خوابون
 پيهي پس حقيقت پنهنجي - منهن مور ڪتابون
 ۴- ڪڇ نڪتو نوحيد جو - حاصل هر بابون
 بيدل وٽ پاڻي ۽ ڪي - بهر لهر حجابون

۲

- ✓ لاشڪ آه شائقين لاءِ - دل جو ڪتاب ڪافي
 جنهن ۾ اصول اصلي - لاريب لاخلافي
 ۱- تلويح جي طلب چڏ تون - نو ضريح جي تلافي
 تدقيق پنهنجي ڪر - صوفي آهين جي صافي
 ۲- ظاهر جو امر آهي - في ال اصل اختلافي
 جي مڪو ٿيا ٺهين تون - مذهب جو حرف معافي
 ۳- هستي ۽ جو مرض آه - والده شوق شافي
 موانسان مظاهر ڪر - چڏ متقيل و لافي
 ۴- ڪڇ قرب جو ٿي تون - بيدل سدا طوافي
 بر بهر شاه حاضر - هر ڪس ۾ بشر حافي

روپ بهاڱـ

۱

- آء آهيان اسرار - عالم ليڪي آدمي
۱- عرشون اچي آهيان - عشق کيس اظهار
۲- ٻانهپ ٻولي ناهن ڪا - نور آهيان نروار
۳- ڪين هلي ٿي قرب ۾ - دين ڪفر جي ڪار
۴- بيدل بعدو ناهن تون - آڻ اهو اعتبار

۲

- پهچ پير پيران ٻڌي هيءُ ٻاڏايو
مريدن تي ميران رکو رحم رايو
۱- سدا ساهه مهججو اوهانڪي سڀاري -
هميشه هيڏئون توڏي نينهنون نهاري
ڪريو دستگيري کون هستيءَ ڇڏايو
۲- اوهانجي آهه ناسوت ۾ نامداري -
تڏهجو حڪم ملڪوت جبروت جاري
سندم روح لاهوت جي رنگه رچايو
۳- تون آهي غوث اعظم قوي پير قادر -
توهون نت ٿئي سهسين ڪرامات صادر
هي به قطرو درياهه ٿين رسايو
۴- مڱي دان بيدل ارهه جو بڪاري -
سدا جوش جولان توهيدتاري
الله لڳهه پلا پال تڏهڪي پلايو

روپ مالڪوس

۱

- ڪوئي عاشق بي سري بي پا - اس رستي ۾ آويگا
 دو جڳ - اپنا جوئي گنوائڻي - سوئي مطلب پاويگا
- ۱- عقل علم دي جائڻ نه ڪاڻي - دين ڪفر جل جاويگا
 جس ويلي عشق ڪي آتش - ڦوڪ آڙاهه مچاويگا
- ۲- مذهب دي بائيان نون برهان - هڪ ڀل وچ اڏاويگا
 صوفي لا مذهب مستي وچ - انا الحق الاويگا
- ۳- شيعا سني ٿيوط سوکا - صوفي ڪون سڏاويگا
 بي سري دا مذهب پا ڪر - سوليءَ سر چڙهاويگا
- ۴- بيدل جوئي وحدت دي وچ - وهم وجود وچاويگا
 جاء بجاء انهي ڪون جائڻي - ماهي مک وکلاويگا

۲

- پا جهون فاني ٿيوط اپني - عشقدا راهه بتاوي ڪون
 جان جان هستي حرف پچاڻي - سر مستي سمجهاوي ڪون
- ۱- ملان پڙهيدي ڪنڌ هدايه - رندي رمز سناوي ڪون
 علم لداي عشا قاندي - پا جهون اور پڙهاوي ڪون

- ۲۔ احد و يکو کثرت پر آيا۔ کن او هيندا پاوي کون
عاشق آپ معشوق به آبي۔ ڈوجها بيچ سماوي کون
- ۳۔ منصور ي منصوب دي باجهون۔ اس رستي پر آوي کون
ذاتي زور نه پاوي جب تک۔ برهدا بار اناوي کون
- ۴۔ جان جان عشق نه ٿيون ساقی۔ وحدت جام پلاوي کون
بيدل سطر العشق هو الله۔ اس بن مار جيواوي کون

۳

- ساڙي دل کس کي زوران زور ويندا۔
ساڙي دل لت کي جادوگر جو ويندا
- ۱۔ بيڪ۔ بيراهي کر تخت هزارون۔ رنگپور راه پچيندا
۲۔ تخت هزاريدا صاحب ويکو۔ ڳليان وچ ڦريندا
۳۔ درد فرقان وچ هو کي خستم۔ روغ روغ سور سليندا
۴۔ هير سيالڻ نون سامي سيلاني۔ نيٺ اڙا کي جونيندا
۵۔ بيدل رمز بازي ويڪ۔ رانجهو دي۔ عشق دي کيل کليندا

۴

- مايا مينون جوڳي ڪيها جادو لايا۔ جوڳي ڏاڍا جادو لايا
- ۱۔ مڱين لماڻي لون رانجهن ويکو۔ جادو جوڙ بچا يا
۲۔ ڏن ڏن مرلي سن مڱين نيٺان۔ رورو حال وچا يا
۳۔ سڀ سيالهن خوش رسديان وسديان۔ برهه ساڙي پاڳين آيا
۴۔ عشق ا ساڙي سر لار حسن دا۔ ڪيڏا ڪڪ چڙهايا
۵۔ هير حيرت وچ لت بيدل جالي۔ ويڪ رانجهو ندا رايا

۴

- عشق سندو آثار - اڪي ڳجهو رهندو
 ٻرہ سندو بيمار - اڪي لڪيو رهندو
- ۱- شوق جو شعلو قولون فعلون - نت ٿيندو نروار
 - ۲- ديد بازن کي جڳ - ۾ جا ئي - عشق ڪندو اظهار
 - ۳- لدو لڳي کي ڪير لڪائي - پوي پڌر يڪبار
 - ۴- من خدا چيو موج انهيءَ عاشق بي اختيار
 - ۵- بيدل عشق کي عار نجا طبع - ڏي بدءِ مرد ميار

۵

- ذاتي حسن صفائي گونگهت - راز ر مونز نهانيدا
- ۱- شام دي اولي يار چپا يا - جلوه نور نورانيدا
 - ۲- جسر انڌيري ديوچ جالس - روشن شمع روحانيدا
 - ۳- سهسين ويس هڪوئي صورت - سر اسرار معانيدا
 - ۴- جان جسم ڪنن پاڪ نون وسندي - چور وهم جسمانيدا
 - ۵- آپ ڪنن تان آپ لپيوي - سمجهين سر انسانيدا
 - ۶- بي سري وچ عاشق مارن - بيخود دم سلطانيدا
 - ۷- سهڪالي ما اعظم شاني - واقف عين عيانيدا
 - ۸- بيدل لفي ڪمائن نه ويڪين - اور شهود ر بانيدا

۶

- مڪ ماھيدا ڪعب قبله - عشق امام عثماني
- ۱- حق ابرو محراب دلیدا - سجدا سر نهائي
 - ۲- شيخ صبيان جو چٽيان پاڻا - يار وڌس گل ڳائي

- ۳- شاه منصور سولي اي آکيا - انا الحق عيان
- ۴- يار عطار نون قتل کرايس - کامل ٿيو قرباني
- ۵- زهد عبادت تقوي تاروط - اعلي عشق رباني
- ۶- بيدل جوش جگر دا چوکا - پيو سپ هوس حيراني

۷

- ٽيڙي مک ويڪڙ دي کيتي - صورت بيڪ بدائي هون
- ۱- عشق ساڏا آرام وچايا - حسن دي ناهه نڪائي
- ۲- لامکان مکان اسانڏا - اُتھان عشق تھون آئي
- ۳- ملڪ اُتھائين ساڏا ساجد - اسان اُتان سرنائي
- ۴- تخت هزاران ملڪ ساڏا - چاڪ سيال سڏائي
- ۵- وحدت دي کنعان دا يوسف - مصر وچ وچائي
- ۶- خال دي داني دي گر خواهش - زلف دي دام قسائي
- ۷- بيدل احدو عبد سڏا کر - بار بلا سر چائي هون

۸

- ڏون ئي دم راھين پوري وچ - جيون کيون جاليسون
- ۱- عرش دي طوطي اون وچ پوري - نال ٻرمت دي ٻاليسون
- ۲- ڏي گريز آھين باشي اون - باؤ لي عجب سکا لیسون
- ۳- وقت کنھين کرکوچ داسعيا - ول کي وطن سڏاليسون
- ۴- توڙ دوالي جسم دي جاني - عشق عتاب اڏاريسون
- ۵- احديت دي وچ آھيد - آھون آپ وکاليسون

- ۶- صورت د اکر سير تامي - موج مستي دي ماڻيسون
- ۷- کثرت دي وچ هڪڙو ن ساعت - بيدل يار گذاريون

۹

- ۱- شاهي طبل وچائڻ واري - ٻول ٻول ويس مٿاڻ ڪيا
- ۲- ظاهر باطن حڪم ٿيڻا - احد و عبد ڪماوڻ ڪيا
- ۳- شاه منصور عطار دي نالي - جڳ وچ دهل ٿيڻا ڪيا
- ۴- قمر باذني آبي آڪيوء - شمس دا پوڻ لهاوڻ ڪيا
- ۵- خلق آدم علي صورت - لوڪون آپ لڪاوڻ ڪيا
- ۶- اپنا راز ٿيڻا آئين آبي - بيدل نا ٿو سڏاوڻ ڪيا

۱۰

- ۱- ٽوڻ اور نهين ڪو جڳ - ڪنهن ٿوڻن آپ چپاوندي ڪو
- ۲- بره لاوڻ ڪيتي پيرنگي - سهسين رنگ سماوندي
- ۳- آڀنن آبي صورت بن بن - زوريءَ بره پچاوندي
- ۴- منصور ي جامي وچ جاني - انا الحق الاوندي
- ۵- اپني هٿون آڀون سهڻا - سوليءَ سر سلاوندي
- ۶- اپني ذات چهاوڻ ڪيتي - بيدل نام سڏاوڻدي ڪو

۱۱

- ۱- پيارا ڄم ڄا لهن ڄا لهن - ساڙ ري نال
- ۲- لهن لسان ڪون ڪي ڪهر ڳجهڙا - هن نماڻيندا عال

- ۲۔ پلو تسانا ڏري مڻين جو لڳڙي - ڀرت اسان ڏري پال
- ۳۔ اٿهان اٿهان ساھ سڀيا ٿا - ٿيڏ را خوب خيال
- ۴۔ اصل تسانا ڏا بيدل ڀر د ا - سوتون سگ سڀيال

۱۲

- عشق دي ڪر امدادي - لڙه تسانا ڏي مڻين لڳيان
- ۱۔ نظر نه آئي اصل اسان - شوق جيھي ڪاڻي شادي
عقل اندوه ڪمون پڳيان
 - ۲۔ ويرانن وچ حسن هڪا ڀر - آء ڪيتي آبادي
تار نيٺا ندي مڻين تڳيان
 - ۳۔ حسن دي آئي حاصل هوئي - آپ ڪمون آزادي
نوبتان نيھن ديان وڳيان
 - ۴۔ بيدل نالي رک هر حال - ٿينون هيء قسم خدا دي
رانجهان تون رمزان اڳيان

۱۳

- ڏاڍا چيٽڪ لايا - اٿهان اٿهان ڀريان
- ۱۔ تخت هزاران چوڙ ڏا توسي - جهنگ سيال سڀيا
 - ۲۔ صورت والا ويس عجائب - بهون سالون خوش آيا
 - ۳۔ ويڪو سيالين رمزي غمزي - رانجهولدا روح رانجهايا

- ۴- سڌ آهينون ساري هوسي - گهوڙ نيٽا ندي جو گهايا
۵- ڳاي محبوبا ندي جا وي ڪوئي - بيدل بخت سوايا

۱۴

- عشق اوهندي ڏيوا پاليا - وچ اس شام انديري
۱- ڪڏان چڙه ممبر بڻدا واعظ - ڪڏان نچ ڏهندا ڦيري
۲- ڪٿان ولي ولايت والا - ڪٿان وت مڪر ويري
۳- سر هم دا سمجھ تون بيدل - جوئي ملاح سو پيڙي

روپ گدوري

۱

- چاٺم بار عشقدا جو باري - چوڙ ٻيڙ خيال سڀو سمنساري
 ۱- عشق ساڏيڊال ڪيڙي ڪيڙي - سولا ندي سرڪي پيٽي
 ناز نيٽاندي دلڙي نيتي - گو ندر وچ مڙين عمر گداري
 ۲- قاصد عرض ڪرين ساڏي پارون - ٻانهو ٻيڙ ڪي يار اڳاهون
 سگهڙا لهين سنڀارون - درد فراق ٿيڙيڊي هان ماري
 ۳- تو باجهون ساڏا حال نماڻا - دل ديواني جي ڪوماڻا
 نڪر سهڻا ايڏا تون ماڻا - من الله لڳ - ساڏي زاري
 ۴- سهڻا ساڏي ڪول تون آوين - ويلى ڪو پلي ڦيرڙا پاوين
 درد ممدان تون درس وڪاوين - جنهنون گهٽي ڳل وچ ڳاري
 ۵- بيدل تو تون اولي ئي گهولي - آءُ تون سهڻا ساڏي ڪولي
 چيٽڪ لاوت چشمان چولي - ڪر تون مهر نظر هڪواري

۲

- ساڏيڊال تولدوڙي جولائي - من وچ وسندئي ڏينهان ئي راتين
 ۱- جادو جوڙ بچا يا تو مڙينون - حال ساڏا سڀ معلوم ٿينون
 ڪوڪ سڻاوان ڪنهن لون - درد فراق ٿيڙيڊي ٻائين
 ۲- سهڻا ساڻين تون ساهه سڀاڻا - سدا ڪرين شال مڙين لال ماڻا
 ويڪر ترقيدا جي ڳاڙها - دست لپڻالدي ڪر شهيد ڪالين
 ۳- ٿيڙي ڪيڙي ٻيڙي مڙين سڪان - لست لست دفتر درد دالڪان
 ڪڏان سالڏون يا سي وکان - ٻول ٻچن ٻان ساڻين

- ۴۔ تخت هزا ريدا رانجهن سائين - وچ سيالين نون چاڪ سڏائين
 جندري تو نون گهول گهمائين - جي گڏ ٿيون اسانڌان نون پائين
 ۵۔ بيدل ٿيڌري دامن لڳڙا - صهيون ساڏي در دا عيءِ سگرا
 انگ - دامن دا ٿيون اڳڙا - جهڳي ساڏي سهڻا پاوين جهاتين

۳

- آؤ سين ڪول اسانڌي ڪڏا هان -
 نت نهاريان ساڏيان زاهان
 ۱۔ فوج حسن دي لٽيان مڃين لٽيان -
 تيج ليڙا ندي ڪنڀان جو ڪنڀان
 ماڻي محبوب دي مڃين تان ڪنڀان
 درد فراق تون ڪرديان داغان
 ۲۔ توهين ميڏا موهن منڙا -
 توهين مڃين هور - ڏنڙا
 تون ڪيون ڪر چاوان چٽڙا -
 ٿيڌي مڃنديان نت نگها هان
 ۳۔ زوران زوريءَ لوري جو لائيءَ -
 پيچ پريست دا مڃين نال پائيءَ
 ول هڻ ڪيون ڪر چٽڙا چائيءَ -
 سڻ سڻ عشق ساڏيدان آغان
 ۴۔ حسن الاوين تون بيدل لائي -
 ٿيڌي ڪيئي ڪي ادا ڪيالي
 ٿيڌي پريست تون پيما پالي -
 ست خيال خواب گهاهان

روپ نٽ ڪلياڻ

۱

- آيا شاه نيا را جڳ-۱- ٻهري وڳو پيغمبري
۱- شيغا سٺي آبي بڻدا - نٽش بندي تي قادري
۲- ڪٿان شيخي شان ڌريدا - ڪٿان قرب قلعدي
۳- هر مظهر وچ وسيدا بيدل - ماري نغاره نادري

۲

- ✓ عقل جو ويو اختيار - عشق انا الحق جو دم ماريو
۱- عشق عقل جي لڳي لڙائي - عشق کٽي جنگه عقل هارائي
هيڪل هڪ هسوار - ڪيڙي ڪٽڪ کي ٻر ۽ ٻڃايو
۲- دست ڌري آيو حسن جو پالو - چٽمچل چشمن جو ڪري چالو
گوء ڪٽي نروار - با ۽ بر ۽ جي سڌن کي ساڙيو
۳- يار بيرنگي نور نهائي - پھڙي پوش آيو انساني
عشقون ٿي اظهار - سهسين ويس سان پاڻ سينگار يو
۴- ڪاڻي پير مرید سڏائين - ڪاڻي پاڻ سان لدوڙي لائين
ڪاڻي ڪرين ڪوڪار - 'قم باذلي' مڙو جيئار يو
۵- ڏس تون باولي بر ۽ جي بيدل - لاءِ ڪاڻون ٿي ڪر نازل
ٿوڙ دوالي يار - بيخودي ۽ جو باز اڏاريو

۳

- ✓ عشقدا عالیشان - مشڪل سگهندي سهجه، سياڻي
۱- قاضي ملان پڙهندي ڪتابان - پيلي ٽولن ڏوهه ٿورا بان
ليهن ڪيون لادان - مام محبت دي ڪون ٻڃائي

- ۲- عشقدا مسئله عاشق جاڻڻ - موج منصور ي سالڪ ماڻن
- چوڙ خودي نون خان - سهڻيڏي وچ يار سماڻي
- ۳- حسدا قبله صهي ڪيتوسي - سر خوبان دا نظر ڏاوسي
- سرت والا سامان - لت نيتا محبوب دي ماڻي
- ۴- محويت جڏان پلڻ پيوسي - صرفم نڪو سڀ يل گيوسي
- نيتا ڪفر ايمان - وحدت دي احوال اڪاڻي
- ۵- بيدل چوڙ حيواني هستي - حال حلاج دي ماڻ تون مستي
- مرد سوئي مردان - جوئي اپدا آب سچاڻي

۴

- ڪڏون جدائي مڃين جلدديان - آءُ وس ويڙهي يار
- ۱- غمي شادي عشق تيڏيڏي - لوڪان نون نه مڃين سلنديان
- ۲- هجر وصل دا ويڪه تماشا - روغ روغ مڃين وت ڪلنديان
- ۳- چوڙ طريقه زهد عقل دا - چال عشقدي مڃين چلنديان
- ۴- ناز عقاب ديان باهين پر ڪن - موم وانگر مڃين ڳلنديان
- ۵- ڪپڙي پيڙي وي من نه پائي - شهر وانجهون نال آءُ رلنديان
- ۶- بيدل تهڏل در سهڻاندي - بددي روزا زلديان

۵

- رائي ڏينهان رڪين دمدم نالي - وحدت والا خيال
- ۱- آبي عاشق بي سري پا - آبي حسن ڪمال
- ۲- سر آبي ڌر هير دا والا - ڪڙندا جوڙ جمال
- ۳- چاڪ سڏا وندا وچ سيالين - شاه شور يدي حال

- ۴- درد عشقدا طالب ټيويڼ - چوږ سپا قيل و قال
 ۵- وحدت دي شهبازان وانگر - دوئيدا ټوږ د وځال
 ۶- بکر اهيڼدي غوطا مارن - سپ دي ناه مجال
 ۷- بيدل دم حياتي دا جالين - خيال هم دي نال

۶

- ظاهر بين سمجه، نهين سگهندي - رندان والزا راز ✓
 ۱- سوهان راه حقيقت دا هم - لاشک عشق مجاز
 ۲- ان تراني عشاقان نالي - آه نسورا ناز
 ۳- من خدا عطار نه آکيا - اهدا ها آواز
 ۴- آپ آکيندا يار انا الحق - سوليء چڙه سر باز
 ۵- کتان بناوي ناز دي مسد - کت دل کړندا نياز
 ۶- کتان بي پرواه چليددا - کت وچ سوز گداز
 ۷- بيدل دو جگړه طيء کړيددا - عشقي دا شهباز

۷

- صورت دا واپاري - آيا ساډي ديس
 ۱- عشقي کهي راجهن کيتا - چوږکي نصت عزاري
 چوږکي والرا ويس
 ۲- رنگور دي وچ ديرا کرکي - شاه قري بيکاري
 درد کيتا درویش

- ۳- درد فراقون درد رانجهون - روغ روغ گرندا زاري
عشقد اهي آيس
- ۴- آء انا هين سر اي چا تس - بار گاندا باري
پرت لائي پوديس
- ۵- بيدل جيهي ڪيئي يارو - هزارين هڪواري
ناوڪ ناز دي نيس

۸

- بيخود يدا باب - جو پڙهي سو هوش گنواوي
- ۱- عشدي مڪتب جوئي ويدا - مدهوشي دي مشق ڪريدا
چوڙ سوال جواب - مرط ڪمون آگي مر جاوي
- ۲- عشدي لڳڙي چوت جهيڊون - اثبائي دي خبر انهن نون
راز دا دست رباب - من خدا دا راڳ رساوي
- ۳- عشدي حالت ججهن سرائي - ڪرسي هميشه وحدت وائي
بڪر شوق شراب - شاه منصور دا منصب پاوي
- ۴- ڪمز دقايق ملان پڙهندي - رمز حقائق فهم ڪري
عشق اناوي عجاب - هوڏا سر صهي سمجهاوي
- ۵- بيدل برهه دي ڪيل نون بازي - پنج طلسم د وئيدا غازي
عشدا تڪرا تاب - ڪثرت نون هڪ ٻل وچ ڪاوي

آءُ تون سڏجھ، صبا حين - ساڏي ويڙهي

- ۱- تون ساڏا حال نه ڪوئي - دلير دور لڄاوين
- ۲- نا نوءُ الله دي يار پيارل - سائون بخش خطائين
- ۳- نا نوءُ ٿيڙي مٿين جڳ، وچ هليان - اپڊا لڳ لپائين
- ۴- آءُ اچانڪ لڏوري لائڻي - هڻ ڦل چت نه چاوين
- ۵- بيدل تون بن ڦري وڳاڻا - ما هي مڪه وڪائين

جيهي لباس ۾ آوين - يار مٿين هوسان گولي

- ۱- ساعت ساعت شاه سيلاني - ڦل ڦل ويس مٿائي
بولي نئين نئين بولي
- ۲- مظهر مظهر شاه علاحدہ - سهسين نام سڏاوي
رمز لاهين تون مٿين گهولي
- ۳- وحدت ڪثرت رمز عجائب - جوڪي نظر نه آوي
جت ڪٿ ڦرندي جهولي
- ۴- قطري ديوچ ڪيون يارو - سارا بهر سماوي
پرست دي عجب برولي
- ۵- جوئي ظاهر سولي باطن - بيدل بره بتاوي
راه سلوڪ دي سولي

سنڌيان ويڪو رنگ، پيار یدا

- ۱- ڪيھي ڪيھي عجا ئب آ ڪيان - شهنشاه نيار یدا
- ۲- ڪنھن نون مڪي دا ڏس ڏيندا - ڪنھن نون ڏاڪر دوا یدا
- ۳- آب چاھيس ڏاھ ڏاھيس - تسبيح تي زنا یدا
- ۴- بيدل شمس ڪيٽي روشنائي - گيا شعاع ستار یدا

روپ پورب

۱

عشقي لاوڻ ڪيتي - چوڙيس تخت هزار
چاڪ سڏا وندا - آپ لڪا وندا

۱- جهنگ- سيالين رانجهون آيا - عهديت دا منصب پايا
اپني خواهش ڀولي، سرتي چا تا بار

۲- ڳلي ڳلي وڃ ڦيرا پا وندا - نال سيالين ر مزان لا وندا
مڪ وڃ مري رکندا، ڪرندا درد پڪار

۳- چوريس شاهي پھري گدائي - رانجهون رکندا خيال خدائي
عشقي وانجهلي وڃيندا، روئندا زارون زار

۴- جوڳ- ڪهاوڻ ڪم جهيندا - انا لاوڻ دم اوھيندا
نعر اٺين مريندا، آپ ٿيا اظهار

۵- هويا ظاهر شاھ نهان - انھين اوھيندا ڪر بهان
ڪيھي چال چليندا، بيدل رانجهو بار

۲

انهن سوکي لدوءَ لاوڻ - بار ملامت سرتي چاوڻ

۱- راه مصوري مشڪل بازي - سوليءَ سر سڀا وڻ

۲- عيش انهن ڪوئي وڃ عشقي - سڀي سوز سهاوڻ

۳- ڪم عاشقا ندا رانين ڏينھان - خون جگر دا کاوڻ

- ۴- سهڻيءَ وانگر آتش دي وڃ - اپنا جيءَ جلاوڻ
- ۵- اصل طريقا عشا قاندا - حس حس سيس ڪپاوڻ
- ۶- رندان باجهون ڪم نه ڪسيدا - راه انهيءَ وڃ اوڻ
- ۷- شيخ صديان ڪنهن سڪ نون بيدل - عشقدا راه ڪماوڻ

۳

- ۱- اسان پرديسي پري تهون آئي - قسمت آڻ ڦسائي
- ۱- عرش آئي جاءِ آساڻي - خاڪ گهتيا پر ماڻي
- ۲- صورت ساڻا سر پلايا - زوريءَ برهه بچائي
- ۳- لامڪا نون آندا آسانون - عشق لاوڻ دي رائي
- ۴- ڪثرت دي وڃ ڪيتر ٿا نا - آءُ اکين اٽڪائي
- ۵- بيدل شدا ڪرا ڪاري - بار غمان سر چائي

۴

- ۱- دل نساوڻ جڳ، هساوڻ - عشق دي ڪار اهاڻي
- ۱- عشق نهين ڪوئي شيعي مشائيعي - رندي تي رسوائِي
- ۲- پير طرقت صديان جيها - ڦرندا غوڪ چرائي
- ۳- عشقدي وڃ نهين ڪوئي عشرت - سوز گداز سدائي
- ۴- شدي ڪيتي بس پروالي - ڪيون جان جلائي
- ۵- بيدل مدگ، نون لب درگاهون - عشقدي بخش عطاڻي

پو يا پورب پار - سامي سنگ چني ويا

۱- گر کون سمجهيو گودرين - اَلستي اسرار

۲- را تيان ڏينهان هيڪڙو - آديسين اوڻار

۳- لوڪون لاهوتي لڏيا - گنڙ هليا گر نار

۴- بيدل بير اڳن هي - ڪا جان تنوار

لاهوري سي لعل - پاڻون جن پاسو ڪيو

۱- جوڳي اڪتا جڳ - کون - چڙي جسم جڳال

۲- نانگا جان ناه ڀر - ڪيڙا نيهن نهال

۳- آڏهوتي اثبات جي - مرڪيون ڪن مقال

۴- هو وڃي پهتا حال کي - ماڻهن ليکي محال

۵- بيدل ره بير اڳ - پاڻ ڪمان پل خيال

پورب به ڀون - سامي ويا سندسار مون

۱- سور ڪنيا اون پاڻ سان - ٿمر هي سمدون

۲- نانگا هليا لال ڏي - لاڳهه ليهن ليهون

۳- آڏي ويرا ليل جون - ڪو جو سڏ سڏيون

۴- ڏاڍو درد فراق جو - دل ۾ دود ڏکيون

۵- بيدل عشق جو اوچتو - منجهان مڃڻ ۽ ڇڻ

۸

پوين کان پورو - هيءَ ڀر ايم جيڏيون

۱- اندر آکيو ڪيو - سپريان جي سُر

۲- وحدت سندي واس کون - ملا ٿيا منصور

۳- ڪوڙين کان لڳا مونکي - گهايس تنهنجي گهور

۴- بيدل احد آلت کون - محبت ڪيس مخمور

روپ سارنگ۔

۱

- سالڪ سیر سلوڪدا ڪر - چڙهه عشق والي عرفات
 ۱- تیڏي وچ حقیقی ڪعبہ - ڪر دُور سپا در جات
 ۲- بندت احرار تون وحدت والا - هڪ جاڳي ذات صفات
 ۳- وچ صفا دروي محبت دي - دم ڏوڙين ڏينھان رات
 ۴- حج حضور مائیدا هر جا - پاويڪہ پرتيون جھات
 ۵- ڪر قربان خودي نون بيدل - ڦير عشقدا ڏس اثبات

۲

- يار يگانہ هر جا وسیدا - دل نہ بي ڪمھن ڀول
 ۱- دين ڪفر دي ٻھر ڦھائين - چلیدا ڇوڪڙي ڇول
 ۲- قاضي ملان آپ ڏساوي - ٻھدا ڪتابان ڪول
 ۳- انا الحق دا هوڪا ماري - ڀول ڦيرا وندا لاھول
 ۴- لت ڳڏي دل عشا ڦاندي - دلبر چشمان ڇول

۳

- مکه ماھیدا نور تجالي - صورت حسن حقاني
 ۱- عشاقان نون ظاهر هوندا - جلوا نور نوراني
 ۲- ابرؤ دو چشمان دي وچون - سمجھيم سر نهاني
 ۳- راز انھيدي خبر انھيڪون - آپ ڪنون جوئي فاني
 ۴- صورت ڪدؤن چا وڪلايس - معنيٰ عين عياني
 ۵- بيدل ويڪ تماشا اسدا - هوياء وچ حيران

۴

- فڪر نفي اثبات ڪسي دن - مار ڪي ڦير جيوا ويگا
 ۱- لا الهه دي شيشه ڪؤلون - ماھي مکه وڪا ويگا
 ۲- باري بار درد اڪوئي - عاشق نت انا ويگا
 ۳- شاه منصور جيها ڪوئي بانڪا - سوليءَ سر چڙها ويگا
 ۴- هو دي لال جوئي هو ٿيوي - مطلب سوئي پا ويگا
 ۵- شيخ صنعان جيھي عارف نون - چٽوان گل بهرا ويگا
 ۶- بيدل مطرب عشقدا آخر - گيت انا الحق گا ويگا

ٲار نغار انا الحق دا - حق دي ذات ڪري اثبات

۱- احدثت وچ آب ونچائين - منجهدا راز منجهيئي پائين

ماهر ٿي وچ ذات صفات

۲- چوڙ خيال ٽڪيف والا - بي ڪيفي دي لهر نون سارا

وحدت دي ڪر وائي وات

۳- بيچوني وچ ويڪر تعين - ظاهر باطن ايڪ سر يڪن

ويس لميس ڀر پا ٿون پاٽ

۴- جان جان اپنا آب نه لکين - تان تان ذوق ظهور نه چڪين

ذات ٿيون پيچي ويڪين ذات

۵- بيدل مار هٿاوين هستي - ماڻ پيچي مصوري مستي

پيڪر عشقدا آب حيات

عشقي ڪا درياءُ - بي ڪمار عميق سٽيچي

۱- وچ ترنگ، اهيمدي بارو - دو چڱو، رهن سماء

۲- لهر انهيدي ڀل وچ لوڙهي - عئل دا ڪل اولاء

۳- من خدا ديان ماري مويان - برها بي پرواه

۴- غازي غوطا مارن الهيءَ وچ - گم ڪرن سر پاء

۵- بيدل صدقي وچ اُلهان نون - جنهان ڪيئي جان فداء

- ✓ ظاهر بندو باطن مولا - برهه جي بازي پر جهي ڪير
- ۱- اهوراڙ ڪري ٿو روشن - علي ولي شهنشاهه مردان شير
 - ۲- من عرف جي مام موچاري - فرمودي ۾ ناهي ٿير
 - ۳- پاٽ ڳوليمدڙ پاٽڪي ڳولي - عشق غيور وچا يو غير
 - ۴- تان تون پنهنجو پاٽ سڃاڻي - وحدت وارو پيرج پير
 - ۵- پاهنجو سر صهيون ڪجهه بيدل - سو جهي سهجهه سريءَ جو سير

- سز اسرار حقيقي آهيان - صورت ڪر انسيان
- ۱- فرش اتي ٿو عبد سڏايان - عرش اتي رحمان
 - ۲- اوج واري اوتار ۾ ڪيڙم - عالم تي طوفان
 - ۳- جسم جي اولي ڏنم ڏيکارڻي - آهيان جان جهان
 - ۴- ذات صفا کون آهيان ليارو - نڪو ناهي نهان
 - ۵- بيدل سير سڀو ئي منهنجو - لامڪان مڪان

روپ دیسی

۱

عشقون آ یو آ یو - صورت ویس ۾ سهڻو

۱- گفت کنزاً مخفياً سطر - لالن کنهن نه لکا یو

۲- اچي انسان ۾ کيا ٿين اظهاري - پيرو پتر پر پا یو

۳- رنگين رنگين پاتين پاتين - نور نظارو لا یو

۴- کا ٿي همدو کا ٿي مومن - اهو رکيا ٿين را یو

۵- بيدل آ ٿي ٿيئن ويسه - جيئن سائن سمجها یو

۲

تو ۾ سو سر سارو - جنهنجا پند پچين ٿو

۱- في انفسکم سطر فرمودو - تو ۾ نور نظارو

۲- انا احمد بلا ميم - عاشق سمجه اشارو

۳- مژنس ٿي ميسج من پنهنجي ٿون - وهم ٿون ٻانهپ وارو

۴- غير نه پا ٿيڻج پا ٿي ٿيڻج - شاهي مار نغارو

۳

سکي وسي آپ سهڻا دکی رهين آپ -

ٿون ڪجهه آبدون دي وچون نه آ ٿي

۱- ڪثرت والا ٿاهه ٿاهيس - بار غماندا سر ٿي چاهيس

جالي وچ عذاب

۲- ٻانهپ والي قيد ۾ آيا - بي علي ٿاهان نان ۽ سڏايا

چوڙ خدا ٿي خطاب

۳- شاه شهيد دا بيگم بداوندا - شان شهادت پر تون پاوندا

هستي دا چور حجاب

۴- مستي دي وچ من من ڪرندا - سوز گداز دي سولي چڙهندا

ست سوال جواب

۵- بيدل سمجھ تون ڳالهه هماري - شه سڀي وچ پيا بڪاري

جان خود تون خواب

۴

هت هت حامي آه اسانجو ها دي حضرت شاه

۱- لمڪ لمي دمڪ دمي - اعلي اسد الله

۲- محبت وارن سان آهي ساڻي - وانگي ساهه پساه

۳- لال قيدن لئي وحدت واري - روشن ڪيائين راه

۴- من عرف جي مام جي بخشي - عاشقن آگاه

۵- بيدل مذهب کون ره نيارو - وحدت رک ويساه

۵

گم ٿيو، گم ٿيو، گم ٿيو غاڙي - عشق اهو ارشاد

۱- ٻيون سڀ علم عقل جون ڳالهيون - برهه بدا برباد

۲- لڪتي لاهه جو روز ازل کون - عشق آهي استاد

۳- دع لفسڪه جو سمجھه سبق تون - يار دڪين نيت ياد

۴- وحدت ويسهه سان سداڻي - شوقون رهه دل شاد

۵- مدتب واري قيد کون بيدل - عشق ڪندو آزاد

۱

- پاڻ پنهون تون آهين - ڪيچ وٺين ڇو ڪا هين
 ۱- صاحب آهين ڪيچ وٺن جو - ڀرت ڇو پاڻ ڪي پائين
 ۲- خلق آدم علي صورت - غير خدا جو ناهين
 ۳- عبيديت ڪي احديت ۾ - لائق ڇو نه لهرائين
 ۴- بيدل بندو ناه تون هرگز - ڇوڻو ڪوڙ ڪمائين

۲

- خاڪي ڪيڙم ويس - آهيان نه ته نور نيارو
 ۱- اچي ناهيم راڻهين - عديءَ جو آبيس
 ۲- ڪاڻي ڇا ڪر چاهيان - ڪاڻي خاصو ويس
 ۳- هڪ ڀڪيان ٻيو لاهيان - رنگا رنگ لبيس
 ۴- ڪاڻي سالڪ سڌريل - ڪاڻي عين اويس
 ۵- سيوهڻ سجادا تو ڪريان - بيدل ٿي درويش

۳

- ٿي آيس انسان - آهيان اسرار عجائب
 ۱- ٻا لهي ٻولي لاه ڪا - سارو سر سبڪان
 ۲- لوح لبيءَ جي ويس ۾ - تار ڪيم طوفان
 ۳- آيس ابراهيم ٿي - باه ڪيم بستان
 ۴- پيڪ بدائي عيسوي - اڏاڻس آسمان
 ۵- بيدل لالي ٿي ڪيم - سجده سيوستان

۴

- بيڪس ڪاڙ پيڙوڙ ۾ آڙيا ٿي تون اچي
 ۱- هيءَ جا ٽنهي آسري - ٽنهي سار لهي
 ۲- نما ٿي جي ٺهري - ٻيهي حال پڇي
 ۳- سوز عشق جو سپرين - بهرو ڪو بخشين
 ۴- پنهون هٿون پنهجي - وحدت وٽ وٺي
 ۵- لال لائق پنهجي - ڪوهياڙ ڪري
 ۶- محويت ڏي مون پرين - بيدل ڪي مهن ڏي

۵

- هوت سگهي له سار اچي سڪاين جي
 ۱- رائي رنج ۾ رس ڪوهياڙ - آءُ ٻڌي باڪار
 پنهجي اچاين جي
 ۲- پاڻو لاڻو ٺهين جن سان - اچي ٿيو آڏار
 تئين نماڻن جي
 ۳- ننگ سچا ٻچ پاڻجو پاڻهي - نذر آهر ناڪار
 پاڻهي ٻارو چن جي
 ۴- هي ڪنڌ ڪوڙي لال - ۾ چمن ٻيڙار
 سدا سپرين جي
 ۵- بيدل شدو وٺي اداسي - هجو هلا مهنار
 مدعا ٿيس من جي

۶

- اچي پياسي اسي اسي - يار محبت جي مهر پاڻ ۾
- ۱- کيلي آروپ عشق جي بازي - اڪيون چپيون دل کسي کسي
صورت جي سامان ۾
- ۲- خلق آدم اعليٰ صورت - پاڻون پاڻ ٿو پسي پسي
عين اٿو انسان ۾
- ۳- پهري پوش صفا ٿي يارو - بينو دلاور دسي دسي
عينن جي ايوان ۾
- ۴- سرڙيون صيف بره جو باکو - ڪيون حمل ٿو هسي هسي
چشمين جي چوگان ۾
- ۵- وهو معكم ايڏا ڪنتم - وره وارن سان وڙهي وڙهي
قول سندس قرآن ۾
- ۶- بيدل مول نه ٿون ٿي ماندو - رازدارن ٿي رسي رسي
هجرت ۽ هرمان ۾

۷

ويندس لاله مري - موٽج دوست مٽي جا
جيئري جدا ٿي نه سهان - اڄ ٿون وڻ وڻ وري
ڏي وڻگر چوڻهن - سگهي ڪهن چڙهي

- ۳- توڙي ۽ شهر پيوڙ ۾ - گهار ڀان ڪين گهڙي
- ۴- اکين اڳيون ٺاءُ الله جي - پاسي ٿي نه پوي
- ۵- پرين وٺي وڃ پاڻ سان - هيءُ ڪمپني ڪوڙي
- ۶- دل بيدل جي سڀرين - چيٽڪ ڪئي آه چڙي

۸

- ۱- آيو ٺيهون نور نيارو - اڃ انساني اوتار ۾
- ۲- عبيدت دي اوليٰ يولي - لڌم مذهب موچارو
رڪ گوش انهيءَ گفتار ۾
- ۳- هيڏي هوڏي حق حقيقت - پسيءَ جو پاڻ نظر و
ٿي عاشق پيو اوتار ۾
- ۴- دين ڪفر جو داهر سائين - ڪر ڪي پرتون پاڻ پيارو
آيو تسبيح ۽ زنا ۾
- ۵- مذهب منصور ي جاءِ بهري - هڻي هسنيءَ وارو نعر و
ڏاڍي خيال ڪنهن ڪمار ۾
- ۶- بيدل نالي دو چڪو - ۾ جالي - سو رانول رهن و
ڪري سهر اڇون سمسار ۾